

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кафедра міжнародного та європейського права

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

Навчально-методичний посібник

для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти галузі знань 08, спеціальності 081 «Право»
та галузі знань 29, спеціальності 293 «Міжнародне право»

Одеса
Фенікс
2024

УДК 341.1/8(073) М 58
М 58

Рекомендовано навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 2 від 1 листопада 2024 р.)

Укладачі:

Мануїлова К. В. – кандидат юридичних наук, доцент (тема 4, 6, 9, 15) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3066-4900>);

Белогубова О. О. – кандидат юридичних наук, доцент (тема 10, 14, 16) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-0030-6478>);

Грушко М. В. – кандидат юридичних наук, доцент (тема 3, 5, 11) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5856-8147>);

Канєнберг-Сандул О. К. – кандидат юридичних наук, доцент (тема 1, 2, 18) (ORCID ID <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-8007-3335>);

Кузьмін Е. Е. – кандидат юридичних наук, доцент (тема 8, 12, 21) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9953-8008>);

Пуркан-Сайфуліна Ю. В. – доктор юридичних наук, професор (тема 17, 20) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3125-4655>);

Бугаєць А. С. – асистент (тема 7, 13, 19) (ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5221-9117>).

Рецензенти:

Громовенко К. В. – доктор юридичних наук, професор, ректор Міжнародного гуманітарного університету, Заслужений юрист України;

Вітман К. М. – доктор політичних наук, професор, директор Центру підготовки магістрів публічної служби і професійних суддів.

Міжнародне публічне право : навч.-метод. посіб. для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищ. осв. галузі знань 08, спец. 081 «Право» та галузі знань 29, спец. 293 «Міжнародне право» [Електронне видання] / уклад.: К. В. Мануїлова, О. О. Белогубова [та ін.] ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2024. – 234 с. – Режим доступу: <https://>

ISBN 978-617-8430-27-6

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів вищої освіти, які вивчають дисципліну «Міжнародне публічне право». У посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій та практичних занять, практичні завдання з курсу, перелік тем для самостійної роботи, питання для перевірки знань з навчальної дисципліни, а також рекомендований перелік джерел.

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до освітніх програм «Право», «Міжнародне право» за спеціальністю 081 та спеціальністю 293 і рекомендовано використовувати у навчальній роботі при підготовці фахівців за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

УДК 341.1/8(073)

ISBN 978-617-8430-27-6

© Колектив укладачів, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН.....	9
ТЕМА 1 ПОНЯТТЯ, ПРАВОВА ПРИРОДА ТА СФЕРА ДІЇ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА	11
ТЕМА 2 НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА	18
ТЕМА 3 ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА	27
ТЕМА 4 ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА	38
ТЕМА 5 СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА	45
ТЕМА 6 СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА	55
ТЕМА 7 ПРАВОНАСТУПНИЦТВО У МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ	62
ТЕМА 8 ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПУБЛІЧНИМ ПРАВОМ	72
ТЕМА 9 КОНЦЕПЦІЯ ЕСТОППЕЛЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ДО ПОРУШЕНЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	78
ТЕМА 10 НАСЕЛЕННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ	83

ТЕМА 11	
МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО	90
ТЕМА 12	
МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО	109
ТЕМА 13	
ТЕРИТОРІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ	134
ТЕМА 14	
МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО	142
ТЕМА 15	
ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ	149
ТЕМА 16	
ПРАВО ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН	157
ТЕМА 17	
ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	165
ТЕМА 18	
МИРНЕ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ	178
ТЕМА 19	
ПРАВО МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ	191
ТЕМА 20	
МІЖНАРОДНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО	200
ТЕМА 21	
МІЖНАРОДНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО	207
 ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ	 215
 РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ	 220

ВСТУП

Дисципліна «міжнародне публічне право» вивчається здобувачами першого бакалаврського рівня.

Метою викладання навчальної дисципліни «міжнародне публічне право» є ознайомлення здобувачів вищої освіти з міжнародно-правовим матеріалом в області теорії міжнародного права, забезпечення здобувачів вищої освіти загальними та фаховими компетенціями для розуміння і застосування міжнародного та національного права, що знаходяться під впливом процесів інтернаціоналізації, глобалізації та європейської інтеграції.

Коротким описом предметної сфери є вивчення традиційних тем: поняття і характерні риси міжнародного права; джерела, система, принципи і норми міжнародного права. Для професійного розвитку здобувачів вищої освіти розглядаються теми, які дозволяють перейти до аналізу конкретних міжнародно-правових проблем: взаємодія міжнародного права з внутрішньодержавним правом; інститут міжнародної правосуб'єктності, визнання в міжнародному праві, правонаступництво держав тощо. Нині загальний стан міжнародно-правового регулювання, його місце у правовій системі України, нормативна співдружність міжнародних договорів та українського законодавства визначають цінність міжнародного права не тільки для дипломатів та інших спеціалістів з «зовнішньою орієнтацією», а й для тих, хто працюватиме чи працює в органах, організаціях, установах, які забезпечують внутрішній правопорядок.

У сучасний період на зміст міжнародно-правового регулювання істотно впливають такі фактори, як розширення кола суб'єктів міжнародного права, масштабний характер науково-технічної революції, посилення впливу міжнародної суспільної думки, стійка тенденція до демократизації міжнародного та внутрішньодержавного життя, розвиток механізмів захисту прав людини. Дедалі більшою мірою виявляється тенденція до юридичного забезпечення інтересів міжнародного співтовариства загалом. Істотні зміни відбуваються в механізмі створення норм міжнародного права. Виникла така функція міжнародного права, як сприяння становленню та розвитку де-

мократичної правової держави. Відчувається потреба в посиленні ролі ООН у вирішенні глобальних проблем, зростає значення міжнародних судів.

Оволодіння курсом «міжнародне публічне право» передбачає читання лекцій, проведення практичних занять, виконання самостійної роботи та складання екзамену. Особлива увага приділяється прищепленню у здобувачів вищої освіти ідентифікувати предмет регулювання окремих галузей міжнародного права, особливостей та основних тенденцій розвитку сучасного міжнародного права, інтерпретувати міжнародні договори, рішення органів міжнародної юстиції відповідно до конкретних ситуацій міжнародного життя, надає правові основи рішенням, що приймаються уповноваженими державою особами, пояснювати механізми взаємодії міжнародної, інтегративних та національних правових систем.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми після вивчення дисципліни «Міжнародне публічне право» здобувачі повинні:

- **знати** специфіку та особливості сфери регулювання та узагальнити інформацію щодо розвитку міжнародних відносин та міжнародного публічного права, основні концепції міжнародного публічного права та відмінності від інших правових систем, методи, основоположні принципи, ієрархію норм та основні джерела, основні галузі міжнародного публічного права та інститути, механізми реалізації міжнародно-правових норм, особливості міжнародної правозастосовчої практики;

- **володіти** основними методами, навчання (кейс-метод, реферат (доповідь), презентація, робота у малих групах, консультації, самостійна робота, групові дискусії, робота над проектами);

- **володіти** навичками, що необхідні для всеосяжного застосування норм міжнародного та національного законодавства в сфері міжнародного публічного права;

- **застосовувати** на практиці знання, навички щодо сучасних політичних подій у світлі міжнародного права, порівнювати міжнародну та національні правові системи; ідентифікувати правову проблему чи конфлікт з використанням знань у сфері права; захищати права та законні інтереси відповідно до процесуальних вимог різних юрисдикцій; працювати з міжнародно-правовими актами, поєднувати теорію та практику національного права, міжнародно-

го права; надати правову оцінку поведінки чи діяльності індивідів і соціальних груп, ідентифікувати правову проблему чи конфлікт з використанням знань у сфері права;

– **використовувати** спеціалізовані міжнародно-правові норми у взаємодії з національною правовою системою, джерела міжнародного публічного права, механізм реалізації міжнародно-правових норм в практичній діяльності, законотворчій діяльності, судовій практиці, формувати критичний підхід та застосування міжнародного права в практиці держав.

Завданнями навчальної дисципліни є опанування здобувачами вищої освіти теоретичною і нормативною базою міжнародного публічного права; вміння застосовувати на практиці теоретичні знання з міжнародно-правових питань, що постають у сфері сучасних міжнародних відносин; критично осмислювати основи теорії, принципи, методи і поняття щодо джерел міжнародного права; аналізувати та застосовувати навички щодо форми міжнародних договорів, структури та найменувань.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин / 4 кредитів ECTS.

Підсумковою формою контролю є екзамен.

Оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти щодо опанування навчальної дисципліни здійснюється відповідно до Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Критерії оцінювання знань здобувачів:

Оцінка виставляється за національною чотирибальною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». При оцінці за основу слід брати повноту і правильність виконання завдань.

1. Оцінка «5» (відмінно) ставиться в тому разі, коли відповідь здобувача правильна, повна, послідовна, логічна; здобувач впевнено володіє фактичним матеріалом з усього курсу, вміє застосовувати його щодо конкретно поставлених завдань.

2. Оцінка «4» (добре) ставиться в тому разі, коли відповідь правильна, послідовна, логічна, але здобувач допускає у викладі окремі незначні пропуски фактичного матеріалу вміє застосувати його щодо конкретно поставлених завдань.

3. Оцінка «3» (задовільно) ставиться у тому разі, коли здобувач володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, невірно формулює основні теоретичні положення та причинно-наслідкові зв'язки.

4. Оцінка «2» (незадовільно) ставиться в тому разі, коли здобувач виявляє незнання більшої частини фактичного матеріалу або здобувач відмовляється відповідати на поставлені питання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національною шкалою	
		Екзамен	залік
90-100	A	Відмінно	зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C		
64-73	D	Задовільно	
60-63	E		
1-59	Fx	Незадовільно	не зараховано
1-34	F		

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

	Назва теми	Лекційні заняття (год.)	Практичні заняття (год.)	Самостійна робота (год.)
1.	Поняття, правова природа та сфера дії сучасного міжнародного публічного права	2	2	4
2.	Норми міжнародного публічного права		2	2
3.	Основні принципи міжнародного публічного права	2		6
4.	Джерела міжнародного публічного права		2	2
5.	Співвідношення міжнародного публічного права і національного права		2	2
6.	Суб'єкти міжнародного публічного права	2		4
7.	Правонаступництво у міжнародному публічному праві	2	2	2
8.	Відповідальність за міжнародним публічним правом	2		6
9.	Концепція естоппеля в міжнародному публічному праві та перспективи його застосування до порушень міжнародно-правових зобов'язань		2	2
10.	Населення в міжнародному публічному праві	2	2	2
11.	Міжнародне гуманітарне право	2		4
12.	Міжнародне кримінальне право	2	2	4
13.	Територія в міжнародному публічному праві	2		2

14.	Міжнародне морське право		2	4
15.	Право міжнародних договорів	2	2	4
16.	Право зовнішніх зносин		2	4
17.	Право міжнародних організацій		2	2
18.	Мирне вирішення міжнародних спорів	2		4
19.	Право міжнародної безпеки		2	4
20.	Міжнародне економічне право			4
21.	Міжнародне екологічне право	2		2

ТЕМА 1

ПОНЯТТЯ, ПРАВОВА ПРИРОДА ТА СФЕРА ДІЇ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Лекційні питання:

Мета вивчення/роботи: ознайомлення з поняттям та природою і особливостями міжнародного права.

1. Поняття, правова природа та сфера дії сучасного міжнародного публічного права.
2. Сфера дії міжнародного публічного права та його характерні особливості.
3. Природа юридично обов'язкової сили міжнародного публічного права.
4. Функції міжнародного публічного права.

Зміст лекції

Міжнародне право – горизонтальна, самостійна система права, що складається з юридично обов'язкових принципів і норм, які регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права заснована на рівності і незалежності її суб'єктів, з метою забезпечення мирного співіснування та міжнародної співпраці.

У цьому полягає головна специфіка міжнародного права, його істотна відмінність від права національного. Суб'єкти міжнародного права виступають не тільки носіями прав і обов'язків, але і створюють, здійснюють і самостійно контролюють реалізацію міжнародно-правових норм. У міжнародному праві відсутній будь-який наддержавний орган міжнародної правотворчості та примусу.

Імперативні норми міжнародного права (*jus cogens*), є обов'язковими для суб'єктів міжнародного права незалежно від того, чи погодилися вони на створення та існування цих норм є особливим проявом сучасного міжнародного права.

Юридична сила норм міжнародного права виникає через відсутність примусу до виконання норм міжнародного права. Пробле-

ма обов'язкової сили міжнародного права пов'язана з поглядом на природу норм міжнародного права.

Школа природного права стверджує, що джерело обов'язкової сили норм міжнародного права є в законах природи, в людському розумі або ж в божественній силі, а представники позитивістської школи виокремлюють джерело обов'язкової сили – узгодження воль держав.

Узгодженість міжнародного права полягає у тому, що немає примусу щодо виконання норм суб'єктом міжнародного права, лише за умови надання згоди на обов'язковість. Тому добросовісне виконання зобов'язань за міжнародним правом є відповідно згоди міжнародного співтовариства в цілому на юридичну силу норм міжнародного права.

Об'єктна сфера міжнародного права регулює коло істотних інтересів суб'єктів міжнародного права, об'єкт регулювання певного виду міжнародних відносин. Міжнародне право регулює не всі відносини, а лише ті, які зачіпають істотні інтереси держав або міжнародного співтовариства в цілому.

Суб'єктна сфера дії міжнародного права охоплює дію норм міжнародного права щодо певних суб'єктів міжнародного права: держави, міжнародні міжурядові організації, нації та народи, що борються за національне визволення, та державоподібні утворення. Інколи специфічну міжнародну правосуб'єктність визнають за фізичними особами або транснаціональними компаніями.

Міжнародне право за простором діє всюди, де є міждержавні відносини. Однак територія учасників цього договору не обмежує сферу дії договору, а може стосуватись й інших просторів. Наприклад, заборона ядерних випробувань стосується дій суб'єкта на будь-якій території.

Періодизація еволюції міжнародного права:

1. локальне міжнародне право (міжнародне право Стародавнього періоду та міжнародне право в епоху Середньовіччя);
2. Вестфальська конфігурація універсального міжнародного права (з Вестфальського миру 1648 р.);
3. універсальне міжнародне право після Віденського конгресу 1815 р.;
4. міжвоєнне міжнародне право (1919 – 1945 pp.);
5. універсальне міжнародне право Статуту ООН (сучасне міжнародне право).

Ознаки сучасного міжнародного права:

1. гуманізація міжнародного права;
2. мирне вирішення міжнародних спорів;
3. наявність ефективних механізмів створення, забезпечення і застосування міжнародного права;
4. відмова від концепції «міжнародне право – право цивілізованих народів» розширення сфери міжнародно-правового регулювання; заборона застосування сили і погрози силою; зростання ролі процесуальних, процедурних компонентів міжнародного права зростання ролі міжнародних організацій; гнучке поєднання універсального, загального, регіонального, локального і партикулярного регулювання міжнародних відносин.

При порівнянні міжнародного та національного права треба констатувати, що вони знаходяться у тісному взаємозв'язку. Враховуючи те, що суб'єкти міжнародного права уособлюють створювачів самих норм міжнародного права, шляхом узгодження воль суб'єктів, таким чином наявний вплив національного права на внутрішню компетенцію держави, що не підлягають міжнародно-правовому регулюванню.

В свою чергу, імплементація-як процес введення міжнародного права в національне право, обов'язково повинна відображати погоджені міжнародно-правові зобов'язання даної держави.

Кожна держава, що бере участь в створенні міжнародного права, виходить з характеру і положень свого національного права. Тому вплив норм внутрішньодержавного права на міжнародне можна назвати первинним. Наприклад, більшість міжнародних актів з прав людини беруть початок з норм національних законів демократичних країн. У процесі взаємодії вже існуючих норм міжнародного та національного права реалізується принцип переважного значення норм міжнародного права, що витікає з положень ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., згідно з якою учасник договору не «може посилається на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання ним договору».

У законодавстві України питання щодо співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права вирішено у ст. 9 Конституції України наступним чином: «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних до-

говорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України».

Система міжнародного права – це об’єктивно існуюча цілісність внутрішньо взаємозв’язаних норм міжнародного права, що розподіляються по відносно відособленим комплексам, спрямованим на регулювання однорідних суспільних відносин. Вона включає галузі, інститути та норми.

Між міжнародним публічним і міжнародним приватним правом існує тісний взаємозв’язок, який проявляється в тому, що вони регулюють міжнародні відносини. Норми міжнародного приватного права не повинні суперечити основним принципам міжнародного права. Крім того, вони мають спільну мету – забезпечення мирного співіснування та розвитку міжнародного співробітництва держав.

Розмежування між міжнародним публічним і міжнародним приватним правом можна провести за різними підставами:

- за суб’єктами: суб’єктами міжнародного права є держави, нації і народи, що борються за національне визволення, міжнародні організації та державоподібні утворення; основними суб’єктами міжнародного приватного права – фізичні та юридичні особи;

- за об’єктом: міжнародне приватне право регулює цивільно-правові (цивільні, сімейні, трудові та ін.) відносини, ускладнені іноземним елементом, а міжнародне право – міждержавні відносини.

- за методом правового регулювання: в міжнародному праві це метод узгодження воль держав; в міжнародному приватному праві – матеріально-правовий та колізійний;

- за джерелами: основними джерелами міжнародного права є міжнародний договір і міжнародний звичай; коло джерел міжнародного приватного права є значно ширшим – це національне законодавство, судова практика, міжнародні договори, торгові звичаї та ін.;

- за сферою дії: сферу дії міжнародного права можна визначити як глобальну; міжнародне приватне право має національні межі – в кожній державі є своє міжнародне приватне право.

- за видами відповідальності: в міжнародному праві настає міжнародно-правова відповідальність, а в міжнародному приватному праві – цивільно-правова.

Питання до практичного заняття

1. Поняття й особливості міжнародного права.
2. Юридично обов'язкова сила міжнародного права.
3. Міжнародне право як самостійна система права.
4. Предмет і об'єкт міжнародного права.
5. Сфера дії міжнародного права. Просторова сфера дії міжнародного права.
6. Суб'єктна й об'єктна сфера міжнародного права. Екстериторіальна дія міжнародного права.
7. Співвідношення міжнародного публічного і міжнародного приватного права.
8. Система міжнародного права.
9. Взаємодія і взаємовплив міжнародного і внутрішньодержавного права.
10. Конституція України про співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права.

Завдання для самостійної роботи

Підготувати реферат на теми:

1. Розвиток міжнародного права за ідеями Гуго Гроція та його послідовників.
2. Наука міжнародного права в Україні: становлення та розвиток.
3. Концепція природного міжнародного права.
4. Позитивістська концепція міжнародного права.
5. «Вестфальський мирний договір».

Питання для самоконтролю:

1. Вестфальська система міжнародних відносин і міжнародного права.
2. Віденська система міжнародних відносин і міжнародного права.
3. Версальська система міжнародних відносин і міжнародного права.
4. Міжнародні відносини і міжнародне право після Другої світової війни.
5. Поняття й особливості міжнародного права. Міжнародне право як самостійна система права.

6. Функції міжнародного права.
7. Предмет і об'єкт міжнародного права.
8. Юридично обов'язкова сила міжнародного права.
9. Сфера дії міжнародного права. Просторова сфера дії міжнародного права. Суб'єктна й об'єктна сфера міжнародного права. Екстериторіальна дія міжнародного права.
10. Система міжнародного права.
11. Теорії співвідношення внутрішньодержавного та міжнародного права.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Періодизація становлення міжнародного права.
2. Еволюція міжнародного права і його суб'єктний склад.
3. Розвиток міжнародного права за ідеями Гуго Гроція та його послідовників.
4. Наука міжнародного права в Україні: становлення та розвиток.
5. Концепція природного міжнародного права.
6. Позитивістська концепція міжнародного права.

Рекомендовані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text.
3. Проект висновків щодо ідентифікації міжнародного звичаєвого права з коментарями 2018 року. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_13_2018.pdf.
4. Міжнародне публічне право: у 2 т.: підручник / за ред. В. В. Мицика; авт. кол.: В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін. Харків: Право, 2020. Т. 1. Основи теорії. 416 с.
5. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право: підручник. Одеса: Фенікс, 2018. 744 с.
6. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ: Фенікс, 2018. 762 с.
7. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

8. Міжнародне право у світі динамічних змін: контури майбутнього міжнародного правопорядку: колект. монографія / наук. ред. В. Репецький, І. Земан, В. Гутник. Львів, Дрогобич: Коло, 2021.

9. Тарасов О. В. Структура міжнародно-правової реальності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 168–174.

10. Нанарова О. О. Механізми міжнародно-правового регулювання глобальної зміни клімату за Паризькою угодою. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 7(43). Vol. 2. С. 115–121.

11. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: посіб. для підгот. до зовніш. незалеж. оцінювання / за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків: Бровін О. В., 2018. 290 с.

12. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум / О. В. Сердюк, Ю. В. Щокін, І. В. Яковюк та ін.; за заг. ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. 2-ге вид., допов. Харків: Право, 2019. 404 с.

13. Pasechnyk O. Suprastatehood and supranationality in the prism of modern international law. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (62). P. 182–188. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.62.02.17>.

ТЕМА 2

НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: ознайомлення з поняттям та особливостями створення норм міжнародного права, характеристикою, видів та ієрархією норм міжнародного права.

1. Поняття та характерні риси норм міжнародного публічного права.
2. Види норм міжнародного публічного права та їх класифікація.
3. Ієрархія норм міжнародного публічного права.
4. Кодифікація норм міжнародного публічного права.

Зміст лекції

Норма міжнародного права створюється узгодженням воľ істотних інтересів суб'єктів міжнародного права з метою встановлення їх прав, обов'язків для забезпечення юридичного механізму дії. Норми міжнародного права можна поділити на норми *de jure* (офіційно визнані правила) та *de facto* (норми, які реалізуються на практиці).

Класифікація норм міжнародного права:

За сферою дії: універсальні, регіональні, партикулярні.

За юридичною силою: імперативні норми (*jus cogens*), принципи міжнародного права та диспозитивні.

Імперативні норми (*jus cogens*) в міжнародному праві -це правила, від яких суб'єкти міжнародного права не можуть відступати навіть за взаємною згодою. У випадку якщо міжнародний договір суперечить імперативним нормам міжнародного права, то він є юридично нікчемним.

Диспозитивні норми у міжнародному праві це такі правила поведінки від яких держави можуть відступати за взаємною угодою. Диспозитивні норми є обов'язковими, проте зацікавлені держави можуть укладати договори, які встановлюють інші норми, діяти від-

повідно до них, і така поведінка буде правомірною, якщо не завдає шкоди інтересам інших держав.

За способом творення та формою існування: договірні, норми рішень міжнародних організацій, звичаєві.

За функціями в системі: матеріальні, процесуальні.

Зважаючи на наукові здобутки вчених, слід виходити із найбільш загальних, найбільш вживаних критеріїв класифікації міжнародно-правових норм:

- за джерелами – звичаєві, договірні, норми рішень міжнародних організацій;
- за функціональним призначенням – регулятивні і охоронні;
- за кількістю учасників – двосторонні і багатосторонні;
- за сферою дії – універсальні, регіональні, партикулярні;
- за способом правового регулювання – імперативні і диспозитивні;

За часом своєї дії міжнародно-правові та національно-правові норми поділяються на постійні, які не обмежені терміном своєї дії, і тимчасові, – покликані діяти тільки в певні періоди (наприклад, на термін дії міжнародного договору або угоди, на період надзвичайного або воєнного стану і тощо).

- за характером нормативних приписів – уповноважуючі, зобов'язальні, забороняючі, відсильні;
- за властивостями регулятивних функцій – матеріальні і процесуальні;
- за термінами дії – строкові і безстрокові.

По території дії норми міжнародного і національного права розмежовуються на ті, які діють:

- а) у міжнародному масштабі;
- б) на міждержавному регіональному рівні;
- в) у рамках конкретної держави (загальнонаціональні);
- г) на території окремих регіонів, суб'єктів федерації, автономій);
- д) на території місцевого самоврядування (муніципального утворення) – муніципальні або місцеві.

В ієрархії міжнародно-правових норм найвищу юридичну силу мають договірні та звичаєві основні принципи загального міжнародного права, що містяться в універсальних міжнародних догово-

рах. Імперативні норми визначають межі дійсності або недійсності всіх інших норм як двосторонніх так і багатосторонніх договорів.

Договірні і звичаєві норми одного рівня мають однакову юридичну силу. У разі колізії між ними і відсутності взаємного рішення суб'єктів щодо вибору норми, доктрина припускає можливість використання загального принципу права: «*lex posterior derogat priori*».

Обов'язкова сила договірних і звичаєвих норм однакова. За часом створення і формою існування такі норми можуть мати істотні розходження, проте, з огляду юридичної чинності вони є рівними.

У випадку невідповідності договірних і звичаєвих норм різного ієрархічного рівня, незалежно від форми вираження застосовуються ті, що мають більшу юридичну силу

Протягом століть питання співвідношення міжнародно-правових норм вирішувались на підставі правил, що визначаються сьогодні як загальні принципи права. Вони приписують, наприклад, надавати перевагу тій нормі, яка з'явилась пізніше (*lex posterior derogat legi priori*) або яка є спеціальною по відношенню до загальної норми (*lex specialis derogat legi generalis*). Такий підхід є виправданим і сьогодні. Незважаючи на те що міжнародні відносини стали більш комплексними та складними, основна функція міжнародного права як регулятора відносин юридично рівноправних суб'єктів залишилась. Міжнародно-правові зобов'язання, виражені у формі міжнародного договору чи звичаю, як і колись, розглядаються як юридично рівноцінні. Тому зараз, як і раніше, без застосування правил юридичної техніки не можна обійтись ані у практичній дипломатії, ані у теорії міжнародного права.

Разом із тим у другій половині XX ст. значення загальних принципів права перестало бути винятковим у питаннях співвідношення міжнародно-правових норм. Визнання після Другої світової війни вищої юридичної сили за імперативними нормами (*jus cogens*) надало нормативній системі міжнародного права тієї ієрархічної структури, у якій загальні принципи здебільшого почали виконувати допоміжні функції.

Імперативні норми складають фундамент нормативної системи сучасного міжнародного права, визначають межі чинності або нечинності його норм. Самі вони можуть бути змінені «лише на-

ступною нормою загального міжнародного права, що носить такий саме характер» (ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.).

Питання співвідношення зобов'язань держав-членів згідно із Статутом ООН та регіональними договорами, що укладаються ними, регулюються главою VIII. Так, відповідно до п. 1 ст. 52 «цей Статут жодною мірою не перешкоджає існуванню регіональних угод або органів для вирішення таких питань, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки, які є придатними для регіональних дій, за умови, що такі угоди або органи та їхня діяльність сумісні із цілями і принципами Організації».

Основні принципи ООН поширюються і на ті держави, що не є її членами. З одного боку, це є результатом того, що ці принципи тривалий час сприймаються світовим співтовариством як універсальні міжнародні звичаї, що формують основу загального міжнародного права. З іншого боку, п. 6 ст. 2 Статуту ООН приписує: «Організація піклується про те, щоб держави, які не є її членами, діяли відповідно до цих принципів, оскільки це може виявитися необхідним для підтримання міжнародного миру та безпеки».

Кодифікація – це систематизація чинних міжнародно-правових норм і розроблення нових норм у відповідності до предмету регулювання задля створення внутрішньо узгоджених правових актів.

У міжнародному праві, на відміну від національного, кодифікацію можуть здійснювати різні суб'єкти. Якщо нею займаються держави або вповноважені на те міжнародні організації, така кодифікація називається офіційною. Якщо ж кодифікація здійснюється неурядовими організаціями чи приватними особами, вона буде неофіційною. Різновидом неофіційної кодифікації є кодифікація доктринальна, яка проводиться в межах наукових установ або вченими одноосібно.

Важливу роль у кодифікації міжнародного права відіграє ООН. Так, Статут ООН у пункті 1 ст. 13 визначив, що Генеральна Асамблея ООН організовує дослідження і надає рекомендації щодо прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації. Розвиток міжнародного права став одним із пріоритетних напрямків діяльності ООН. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/174 (II) «Створення комісії міжнародного права» від 21.11.1947 р. було

ухвалено рішення про створення Комісії з міжнародного права як допоміжного органу Генеральної Асамблеї ООН та затверджено Положення про Комісію міжнародного права. Комісія складається з 34-х членів, яких обирає Генеральна Асамблея ООН зі списку кандидатів, представлених державами-членами ООН. До компетенції Комісії належать питання як міжнародного публічного, так і міжнародного приватного права, однак останнім поки що вона не займалася. Комісія за кожною обраною для роботи темою призначає спеціальних доповідачів, доповіді яких потім обговорюють на сесіях разом із запропонованими проектами. Комісія активно співпрацює з урядами держав, отримуючи від них зауваження і пропозиції стосовно запропонованих проектів міжнародно-правових норм. Після завершення роботи кінцевий проект із пояснювальною доповіддю передається на розгляд Генеральній Асамблеї ООН, яка може затвердити його своєю резолюцією та запропонувати державам його схвалити у вигляді договору або скликати міжнародну конференцію для укладення конвенції.

Протягом своєї роботи Комісія ООН з міжнародного права завершила проекти міжнародно-правових норм щодо регулювання відносин у галузі права міжнародних договорів, питання фрагментації міжнародного права, шляхів і способів отримання доказів наявності звичаєвих норм міжнародного права, основних прав та обов'язків держав, різних аспектів правонаступництва держав, юрисдикційних імунітетів держав, громадянства та безгромадянства, міжнародного кримінального права, міжнародного морського права, міжнародної відповідальності держав, права зовнішніх зносин та арбітражної процедури врегулювання спорів. Нині на розгляді Комісії перебувають питання щодо застережень до міжнародних договорів, впливу збройних конфліктів на дію цих договорів, імунітету посадових осіб держави від іноземної кримінальної юрисдикції, питання «*aut dedere auf judicare*» (обов'язок «або видати, або переслідувати особу»), відповідальності міжнародних організацій, відповідальності за дії, не заборонені міжнародним правом тощо.

Кодифікацією і прогресивним розвитком міжнародного права займаються і регіональні міжнародні організації, спеціальні органи яких розробляють проекти міжнародних договорів. Наприклад, під егідою Ради Європи були розроблені проекти Конвенції про захист

прав людини й основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї, Європейської соціальної хартії 1961 р., Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р. тощо. Кодифікаційний акт може бути єдиним письмовим офіційним документом, або складатись із декількох взаємоузгоджених документів, що містять міжнародні норми, чинні в певній галузі міжнародного права.

Комісія з міжнародного права – провідна міжнародна організація, яка займається проблемами кодифікації в міжнародному праві.

Кодифікаційними актами, які є чинними:

– Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.;

– Конвенція ООН з морського права 1982 р. ;

– Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р.;

– Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р.;

Кодифікація сприяє становленню міжнародної нормативної системи і зміцненню світового порядку в цілому та забезпечує найбільш спільне розуміння, тлумачення і застосування наявного чинного нормативного матеріалу.

Інкорпорація – збір та об'єднання за визначеними критеріями діючих нормативно-правових актів та видання їх у окремих збірниках документів, які можуть мати як офіційний так і неофіційний, інформативний характер.

Питання до практичного заняття

1. Поняття і види норм міжнародного права.
2. Створення норм міжнародного права.
3. Поняття м'якого права.
4. Кодифікація і прогресивний розвиток міжнародного права.
5. Джерела міжнародного права.
6. Міжнародний договір у системі джерел міжнародного права.
Роль міжнародного договору в забезпеченні міжнародного правопорядку.
7. Міжнародний звичай як джерело міжнародного права.
Способи виникнення міжнародного порядку.
8. Загальні принципи права як джерело міжнародного права.
9. Допоміжні засоби для визначення змісту норм міжнародного права.

10. Поняття, функції і природа основних принципів міжнародного права.
11. Нормативний зміст основних принципів міжнародного права.
12. Зміст поняття «функціонування міжнародного права».
13. Механізм міжнародно-правового регулювання.
14. Поняття реалізації норм міжнародного права.
15. Форми і способи реалізації норм міжнародного права.

Завдання для самостійної роботи

Реферат на тему: Загальні принципи права як джерело міжнародного права.

Питання для самоконтролю:

1. Співвідношення суб'єктів національної та міжнародної правотворчості.
2. Особливий характер правотворчості в рамках Європейського Союзу.
3. Критерії правомірності правотворчої діяльності міжнародних організацій.
4. Міжнародні конференції, значення їх підсумкових документів у міжнародній правотворчості.
5. Зустрічі глав держав і урядів, вплив їх підсумкових актів на формування норм міжнародного права.
6. Акультурація правових цінностей та розвиток міжнародної правосвідомості.
7. Джерела міжнародного права.
8. Міжнародний договір у системі джерел міжнародного права. Роль міжнародного договору в забезпеченні міжнародного правопорядку.
9. Міжнародний звичай як джерело міжнародного права. Способи виникнення міжнародного порядку.
10. Загальні принципи права як джерело міжнародного права.
11. Допоміжні засоби для визначення змісту норм міжнародного права.
12. Поняття, функції і природа основних принципів міжнародного права.

13. Нормативний зміст основних принципів міжнародного права.
14. Зміст поняття «функціонування міжнародного права».
15. Механізм міжнародно-правового регулювання.
16. Поняття реалізації норм міжнародного права.
17. Форми і способи реалізації норм міжнародного права.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Міжнародний та внутрішньодержавний механізм реалізації міжнародного права.
2. Тлумачення норм міжнародного права.

Рекомендовані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Статут Міжнародного Суду ООН 1945 р. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_010.
3. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140050__140050.
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
5. Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями чи між міжнародними організаціями 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
6. Віденська конвенція про правонаступництво щодо договорів 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text.
7. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про прогресивний розвиток міжнародного права і його кодифікацію 1946 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140918_140918.
8. Хартія економічних прав і обов'язків держав 1974 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169637_169637.
9. Положення про Комісію міжнародного права 1947 р. (із змін. і доп. 1981 р.). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140892_140892.
10. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

11. Про Конституційний Суд України : Закон України від 03.10.2017 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

12. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

13. Про Положення про Міністерство закордонних справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р. № 281. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-п#Text>.

14. Положення про порядку укладання, виконання та денонсацію міжнародних договорів України міжвідомчого характеру : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.1994 р. № 422. URL: № 422. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-94-п#Text>.

1. Міжнародне публічне право: у 2 т. : підручник / за ред. В.В. Мицика. Т. 1: Основи теорії. Харків : Право, 2020. 416 с.

2. Міхайліна Т. В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи : монографія. Вінниця, 2018. 312 с.

3. Нігрєєва О. О. Правотворчість у міжнародному праві: окремі питання. Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : колект. монографія / за ред. В.П. Плавича. Одеса : Фенікс, 2018. С. 267–293.

4. Стрельцова Є. Д. Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2020. 42 с.

5. Стрельцова Є. Д. М'яке міжнародне право як інструмент міжнародно-правової уніфікації. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 6(34). С. 223–226.

6. Фисун Ю. Правомірні обмеження права на свободу думки, совісті і релігії: виклики глобалізованого світу. *Український часопис міжнародного права*. 2020. № 3. С. 56–63.

ТЕМА 3

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Лекційні питання:

Мета вивчення: ознайомлення з основними принципами міжнародного права, вивчення змісті та юридичної природи кожного з десяти основних принципів міжнародного публічного права, визначити місце принципів в системі міжнародного права.

1. Поняття основних принципів міжнародного публічного права.
2. Функції основних принципів міжнародного публічного права.
3. Природа та ознаки основних принципів міжнародного публічного права.
4. Класифікація та зміст основних принципів міжнародного публічного права.

Зміст лекції

1. Поняття принципів міжнародного публічного права умовно визначається як певне правило поведінки певної сфери правовідносин, яке юридично визначене та узагальнене для суб'єктів міжнародного права.

В системі міжнародного публічного права виділяють основні принципи міжнародного права та принципи окремих галузей і інститутів міжнародного права. Основні принципи міжнародного публічного права представляють собою важливу систему основоположних норм міжнародного публічного права, які направлені на регулювання правовідносин між його суб'єктами та є аксіомами при забезпеченні міжнародного правопорядку. Основні принципи міжнародного публічного права є мірилом правомірності створення, реалізації, правозастосування та дійсності міжнародно-правових норм.

Враховуючи, що міжнародне публічне право є сукупністю правил поведінки учасників міжнародного співтовариства, і

обов'язковість яких визнається ними з власної волі, направлені на забезпечення загального міжнародного правопорядку та дружніх відносин між суб'єктами міжнародного спілкування. Сучасне міжнародне право сформувалося після прийняття Статуту ООН 1945 р. та взяло курс на кодифікацію і прогресивний розвиток міжнародно-правових норм, що передбачає більш точне їх формулювання та узагальнилось в формулюванні аксіоматичних наративів в виді основних принципів, які мають вищу юридичну силу, що й розкривають унікальність міжнародного публічного права.

Основні принципи міжнародного публічного права – основоположні, загальновизнані, юридично обов'язкові норми, які розкривають особливості та основний зміст міжнародного права, які є юридичними наративами, що мають найвищу юридичну силу. Принципи міжнародного публічного права визначають законність інших міжнародно-правових норм. Правомірність та законність поведінки (дій та бездіяльності) держав як суб'єктів міжнародного права визначається дотриманням основних принципів міжнародного публічного права. Перелік принципів міжнародного права закріплені у Статуті ООН 1945 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р., що становлять найбільш авторитетними міжнародно-правовими документами. Вказані документи нормативно закріплюють наступні міжнародні аксіоми:

1. Принцип незастосування сили або погрози силою;
2. Принцип мирного вирішення міжнародних спорів;
3. Принцип невтручання у внутрішні справи держав;
4. Співробітництва між державами;
5. Принцип рівноправ'я та самовизначення народів;
6. Принцип суверенної рівності держав;
7. Принцип сумлінного виконання договірних зобов'язань (*pacta sunt servanda*);
8. Принцип непорушності державних кордонів;
9. Принцип територіальної цілісності;
10. Принцип поваги прав людини.

Варто звернути увагу, що до загального переліку основних принципів міжнародного права останні три принципи додалися ре-

гіональним міжнародно-правовим документом – Заключним актом Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. Саме наявна загальна система вказаних основних принципів і є характерною особливістю сучасного міжнародного права. Принципи міжнародного публічного права направлені на визначення характеру взаємодії між суб'єктами міжнародного публічного права.

2. Функції основних принципів міжнародного публічного права визначають основні напрямки поведінки суб'єктів міжнародних правовідносин. Основні напрями впливу на суспільні (міжнародні) відносини, які виникають в рамках міжнародного співтовариства (або можуть виникнути) розкриваються принципами міжнародного публічного права.

Функції основних принципів міжнародного публічного права сприяють стабілізації та взаємозв'язку міжнародних відносин, обмежуючи поведінку суб'єктів міжнародного права нормативно юридично визначеними рамками.

Враховуючи, що міжнародне публічне право має спеціально-юридичне призначення, а саме виступає регулятором міжнародних відносин між учасниками міжнародного спілкування, основні принципи міжнародного публічного права виконують певні функції:

1. Координуюча, яка допомагає суб'єктам міжнародного публічного права стабілізувати суспільні відносини та встановити загальноприйнятні стандарти поведінки в різних сферах взаємовідносин. Вказана функція виражається у визначенні правового статусу різних суб'єктів, при якій наділяються основними правами та обов'язками учасники відносин, встановлюється компетенція тих чи інших учасників міжнародного спілкування і т. д. Тобто вказана функція окреслює правомірність поведінки учасників міжнародних відносин, що й відображає природу міжнародного права.

2. Регулятивна, яка визначає можлива правомірна майбутня поведінка учасників міжнародних відносин. Вказана функція здійснюється зобов'язуючими нормами.

3. Охоронна, яка забезпечує належний міжнародний правопорядок та підтримку міжнародної безпеки без наддержавних механізмів примусу. У разі потреби держави самі колективно забезпечують підтримку міжнародного правопорядку. Охоронна функція реалізується шляхом застосування спеціальних охоронних норм, а також

діючих в охоронному режимі регулятивних норм. Останнє має місце при порушенні прав держав і зверненні для їх захисту до компетентних міжнародних органів.

До того ж виділяють інші функції, пов'язані з взаємодією з управлінськими системами, які діють у міжнародній сфері, такими як внутрішньодержавне право, політика, релігія, етика тощо. Серед функцій також важливим є програмування розвитку міжнародних відносин та міжнародного публічного права, зокрема прогнозування їхнього майбутнього розвитку, можливих варіантів поведінки суб'єктів міжнародних відносин, а також моделювання різних сценаріїв розвитку інших систем, з якими міжнародне публічне право перебуває у взаємодії.

В літературі можна зустріти варіації інших функцій принципів міжнародного публічного права, зокрема інформаційні функції, які розкриваються через інформування, формування міжнародно-правової свідомості та забезпечення знаннями про нормативні постулати та зміст міжнародно-правових актів та ін.

Зміст функцій основних принципів міжнародного публічного права характеризує особливість належних міжнародних відносин, з огляду на те, що відсутні наддержавні механізми примусу. У разі необхідності держави як основні суб'єкти міжнародного публічного права добровільно, колективно приймають заходи з забезпечення підтримки міжнародного правопорядку. Основний принцип міжнародного публічного права змінюється або скасовується лише сформульованим новим принципом, тому говорячи про динамічність міжнародних відносин принципи можуть закріплювати усе нове, що може з'явитися в практиці міжнародного спілкування.

3. Ознаки основних принципів міжнародного публічного права виділяють їх серед інших норм міжнародного права. Такими ознаками є:

1. Загальновизнаність. Нормативно закріплені основні принципи міжнародного публічного права в Статуті ООН 1945 р.; в Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва у відповідності з Статутом ООН 1970 р.; Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р., а також містять закріплення в інших міжнародно-правових документах.

2. Права, обов'язки та законні (правомірні) інтереси суб'єктів міжнародного публічного права розкриваються через зміст основних принципів.

3. Верховенство. Перевага основних принципів міжнародного публічного права над іншими правовими нормами цієї системи, про що говорять ст. 103 Статуту ООН 1945 р.: «У тому випадку, коли зобов'язання Членів Організації за даним Статутом виявляється в суперечності з їхніми зобов'язаннями за якоюсь іншою міжнародною угодою, переважну силу мають зобов'язання за цим Статутом», ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. та Віденської конвенції про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р.

4. Самостійність. Основні принципи міжнародного публічного права не підпорядковані одне одному та в процесі реалізації принципи володіють різним змістом та значенням. Проте, наприклад, принцип незастосування сили є пріоритетним та визначальним при забезпеченні мирного правопорядку та безпеки.

5. Відповідальність. Кваліфікуватися порушення основних принципів міжнародного публічного права кваліфікуватися як серйозне порушення його засад.

6. Заповнення прогалін – у випадках нових сфер міждержавного спілкування основні принципи міжнародного публічного права застосовуються при відсутності їх нормативно-правового регулювання.

7. Принципи відображають поточний стан міжнародних відносин і визначають основні напрями їх подальшого розвитку, фактично формулюючи програму на майбутнє.

8. Функціональна взаємодія – основні принципи міжнародного публічного права діють лише у взаємозв'язку та взаємозалежності один від одного. У Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., зазначено: «При тлумаченні і застосуванні викладені вище принципи є взаємопов'язаними і кожний принцип повинен розглядатися в контексті всіх інших принципів».

9. Загалом, авторитетні акти міжнародного законодавства визнають лише десять основних принципів міжнародного публічного

права. Їх класифікують так: 1) універсальні (принцип заборони застосування сили чи погрози силою); 2) регіональні (принцип територіальної цілісності); 3) локальні чи партикулярні (наприклад, угоди між державами, які розкривають принцип співробітництва). Останні, зазвичай, конкретизують основні принципи (а партикулярні – основні і регіональні), стосовно певного регіону чи сторін. В цьому їх основне призначення. Важливим фактором прийняття (вироблення) регіональних і партикулярних принципів є потреба заповнити існуючі прогалини в міжнародному праві, при неможливості домовитись про більш конкретне нормативне регулювання.

До того ж виділяють: 1) загальносистемні принципи; 2) галузеві принципи; 3) принципи інститутів міжнародного публічного права.

Зміст основних принципів міжнародного публічного права пояснює аксіоми норм-принципів, які зобов'язані лягти в основу міжнародного правопорядку.

Принцип незастосування сили або погрози силою говорить, що держави як суб'єкти міжнародного публічного права зобов'язані утримуватися від застосування збройної сили проти територіальної недоторканості та/чи політичної незалежності інших держав чи будь-яким іншим чином, який несумісним з цілями Статуту ООН чи погрози такою силою: «Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або розв'язання міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру». Збройна сила не має ставати засобом вирішення спорів між державами. Агресивна війна є злочином проти миру, людства та міжнародного правопорядку, тому тягнуть відповідальність за міжнародним правом. Пропаганда самої ж війни є забороненою, що передбачається нормами національного законодавства ряду держав. Варто наголосити, що нормативний зміст принципу заборони застосування сили чи погрози силою включає також заборону окупації частину чи всієї території іншої держави, актів репресалій, підбурювання, підготовка, організація, участь в терористичних актах чи інтернаціоналізованих збройних конфліктах чи/та збройних угруповань (найманці) до вторгнення на терито-

рію інших держав, що вважається порушенням норм міжнародного публічного права.

В продовження відповідно принципу мирного вирішення спорів «Усі Члени Організації Об'єднаних Націй розв'язують свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не наражати на загрозу міжнародний мир та безпеку і справедливість». Держави зобов'язані докладати зусилля, щоб у короткий термін прийняти заходи щодо вирішення спору на основі міжнародного права та утримуватися від дій, які можуть погіршити врегулювання спору, що призведе до ускладнення ситуації.

Принцип невтручання у внутрішні справи держав розкривається через самостійність кожної держави обирати свою політичну, економічну, соціальну та культурну систему без втручання в них інших держав. Держави не мають права прямо або опосередковано втручатися у «внутрішню компетенцію інших держав, і не вимагає від Членів Організації Об'єднаних Націй представляти такі справи на розв'язання у порядку даного Статуту; однак цей принцип не стосується використання примусових заходів на підставі Розділу VII» для забезпечення міжнародного миру та безпеки (втручатися у внутрішні або зовнішні справи будь-якої держави, займатися підривною діяльністю, спрямовану на зміну внутрішнього строю іншої держави, утримуватися від надання допомоги терористичній або підривній діяльності та ін.). «Залагоджування або розв'язання міжнародних конфліктів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру» мирними засобами.

Відповідно принципу співробітництва держави зобов'язані «здійснювати міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії», а також підтримувати міжнародний мир та безпеку. З цією метою приймати необхідні ефективні заходи як колективного, так й індивідуального характеру, форми та обсяг яких залежать від держав як суб'єктів міжнародного публічного права.

Принцип рівноправ'я та самовизначення народів розкривається через можливість всіх народів вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус, а також здійснювати свій економічний,

соціальний і культурний розвиток. «Розвивати дружні відносини між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру». Тому кожна держава зобов'язана утримуватися від дій як насильницького, так і пропагандистського характеру, які можуть перешкоджати народам реалізовувати своє право в виду створення суверенної держави, вільного приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, встановлення іншого політичного, державного строю та ін.

Основний зміст принципу суверенної рівності держав полягає в забезпеченні права усіх держав на юридично рівну участь у міжнародних відносинах, яка не залежить від відмінностей політичного, економічного, соціального чи іншого характеру та відповідно мають рівні права і обов'язки, а тому є рівноправними членами міжнародної спільноти.

Основне призначення принципу сумлінного виконання зобов'язань за міжнародним правом (*pacta sunt servanda*) полягає в обов'язку держав сумлінно та неухильно виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання. «Усі Члени Організації Об'єднаних Націй сумлінно виконують узяті на себе за цим Статутом зобов'язання, щоб забезпечити їм усім у сукупності права й переваги, що випливають із належності до складу Членів Організації», які витікають із загальновизнаних принципів та норм міжнародного публічного права (договорів та інших угод, учасниками яких вони є).

Принцип непорушності державних кордонів реалізується через наступні складові: юридичне визнання існуючих кордонів згідно з нормами міжнародного публічного права; відмова від будь-яких територіальних посягань як на момент прийняття Заключного акту НБСЄ 1975 р., так в майбутньому; відмова від будь-яких інших територіальних зазіхань, включаючи погрозу силою або її застосування.

Основний нормативний зміст принципу територіальної цілісності держав розкривається через повагу територіальної цілісності будь-якої держави. Держави зобов'язані утримуватися від будь-яких дій, що є несумісними з цілями та принципами Статуту ООН 1945 р. Жодна територія не може ставати об'єктом окупації в порушення норм міжнародного права. Кожна незаконна окупація або

неправомірне набуття території в подібний спосіб визнається злочином агресії.

Призначення принципу поваги прав людини та основних свобод розкривається в зобов'язанні поважати права людини та основні свободи (відповідно до Загальної декларації прав людини 1948 р., Пактів про громадські та політичні права, економічні, соціальні, культурні права 1966 р. та ін.). Повага прав людини є ключовим фактором миру, справедливості та демократії, що необхідні для дружніх відносин та співробітництва між державами. Держави повинні брати за мету «здійснювати міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії», що сприяє повного розвитку кожної окремої демократичної держави.

Питання до практичного заняття

1. Поняття основних принципів міжнародного публічного права.
2. Функції основних принципів міжнародного публічного права.
3. Ознаки основних принципів міжнародного права.
4. Класифікація та загальна характеристика основних принципів міжнародного публічного права.
5. Принцип заборони застосування сили або загрози силою.
6. Принцип суверенної рівності держав.
7. Принцип невтручання.
8. Принцип територіальної цілісності держав.
9. Принцип непорушності державних кордонів.
10. Принцип мирного врегулювання спорів.
11. Принцип поваги прав і основних свобод людини.
12. Принцип рівноправ'я та самовизначення народу.
13. Принцип співробітництва.
14. Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати та аргументувати, які основні принципи міжнародного права порушені російською федерацією з 2014 р.
2. Проаналізувати та аргументувати, які є виключення з принципу заборони застосування сили або загрози силою.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття основних принципів міжнародного публічного права.
2. Функції основних принципів міжнародного публічного права.
3. Ознаки основних принципів міжнародного права.
4. Класифікація та загальна характеристика основних принципів міжнародного публічного права.
5. Статут ООН 1945 р.: правова характеристика основних принципів міжнародного права.
6. Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. про основні принципи міжнародного права.
7. Заключний акт НБСЄ 1975 р.: підготовка та нормативне закріплення основних принципів міжнародного права.
8. Принцип заборони застосування сили або загрози силою.
9. Принцип суверенної рівності держав.
10. Принцип невтручання.
11. Принцип територіальної цілісності держав.
12. Принцип непорушності державних кордонів.
13. Принцип мирного врегулювання спорів.
14. Принцип поваги прав і основних свобод людини.
15. Принцип рівноправ'я та самовизначення народу.
16. Принцип співробітництва.
17. Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Міжнародно-правове законодавство про основні принципи міжнародного права.

2. Порушення основних принципів міжнародного права в міжнародній практиці.
3. Заборона застосуванні сили та збройні конфлікти: правові точки перетину.

Рекомендовані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text.

3. Проект висновків щодо ідентифікації міжнародного звичаєвого права з коментарями 2018 року. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_13_2018.pdf.

4. Міжнародне публічне право: у 2 т.: підручник / за ред. В. В. Мицика; авт. кол.: В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін. Харків: Право, 2020. Т. 1. Основи теорії. 416 с.

5. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

6. Фисун Ю. Правомірні обмеження права на свободу думки, совісті і релігії: виклики глобалізованого світу. *Український часопис міжнародного права*. 2020. № 3. С. 56–63.

7. Річард Маккензі-Грей Скот Скорочення підстав, за яких застосування сили є юридично допустимими. URL: <https://justtalk.com.ua/post/skorochennya-pidstav-za-yakih-zastosuvannya-sili-e-yuridichno-dopustimim>.

ТЕМА 4

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: опанування здобувачами основних питань щодо джерел міжнародного публічного права, а також ознайомлення здобувачів зі змістом та юридичною природою джерел міжнародного публічного права, визначення місця джерел міжнародного публічного права в системі міжнародного публічного права.

1. Поняття та види джерел міжнародного публічного права.
2. Основні джерела міжнародного публічного права.
3. Допоміжні джерела міжнародного публічного права.

Зміст лекції

Під джерелом міжнародного права розуміються форми, у яких виражені та зафіксовані норми міжнародного права. Це засоби, за допомогою яких формуються, змінюються та припиняються міжнародно-правові норми. Вони визначають, звідки беруться правові норми, які регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Основні види джерел міжнародного права закріплено у статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Відповідно до цієї статті, «Суд, який зобов'язаний розглядати передані йому суперечки на підставі міжнародного права, застосовує:

міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні правила, які явно визнані сторонами спору;

міжнародний звичай, що розглядається як доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми;

загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;

судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців у галузі публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм, із застереженням, зазначеним у статті 59».

Джерела міжнародного права забезпечують стабільність і передбачуваність у міжнародних відносинах, оскільки держави можуть сподіватися на дотримання міжнародних норм та зобов'язань. Це сприяє мирному вирішенню конфліктів і запобіганню ескалації міжнародних суперечок. Таким чином, джерела міжнародного права виконують функцію не лише регуляції, але й сприяння розвитку міжнародного співтовариства, де права та обов'язки держав, організацій і індивідів чітко визначені і захищені.

Основні джерела міжнародного публічного права – це формальні механізми, через які створюються, змінюються та регулюються норми міжнародного права. Вони визначають, які правила і зобов'язання діють на міжнародній арені, а також як вони застосовуються між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

У теорії та практиці міжнародного права виділяють два основних джерела – міжнародний договір та міжнародно-правовий звичай. Між ними не існує ієрархії й вони мають однакову юридичну силу.

Міжнародний договір. Визначення міжнародного договору міститься у ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., згідно з якою міжнародний договір означає міжнародну угоду, яка укладається між державами в письмовій формі та регулюється міжнародним правом, незалежно від того, чи міститься така угода в одному документі, у двох чи декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування.

У даний час міжнародні договори займають основне місце в системі джерел міжнародного права, оскільки договірна форма надає більше можливостей для узгодження волі суб'єктів, ніж будь-яка інша; процедура укладання та виконання договорів детально розроблена та визначена у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. та у Віденській конвенції про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р.; на договори доцільніше посилатися для обґрунтування правової позиції.

Міжнародний звичай. Він є одним із основних джерел міжнародного права, який формується на основі тривалої практики держав і загального визнання цієї практики як юридично обов'язкової. Звичаєве право має важливе значення в регулюванні міжнародних

відносин, особливо в тих випадках, коли відсутні міжнародні договори або коли вони не охоплюють певні питання. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. підтверджує, що норми міжнародного звичаєвого права також регулюють важливі питання міжнародних відносин.

Згідно зі ст. 38 Статуту Міжнародного Суду, під міжнародним звичаєм розуміється доказ загальної практики, яка визнається в якості правової норми. Звичаєві норми складаються в міжнародній практиці та визнаються суб'єктами міжнародного права як обов'язкове правило поведінки.

Як і інші міжнародно-правові норми, звичаєві норми міжнародного права утворюються в два етапи:

1. узгодження правил поведінки;
2. надання узгодженому правилу поведінки юридичної сили міжнародно-правової норми (*opinio juris*).

Звичай утворюється на протязі тривалого періоду часу. Міжнародному праву відомі також «миттєві звичаї». Розрізняють універсальні звичаї (визнані більшістю суб'єктів міжнародного права) та локальні (визнані двома чи декількома суб'єктами).

Від міжнародно-правового звичаю потрібно відрізнити звичаєвість – правила поведінки суб'єктів міжнародного права, що не мають юридичної обов'язковості, тобто правила міжнародної ввічливості та етикету.

Допоміжні джерела міжнародного публічного права не є формальними правовими нормами, вони відіграють важливу роль у тлумаченні, розвитку та застосуванні міжнародного права.

До допоміжних джерел міжнародного права відносять загальні принципи права, рішення міжнародних міжурядових організацій, рішення міжнародних судів, односторонні акти держав, доктрини юристів-міжнародників.

Відповідно ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, до джерел міжнародного права належать загальні принципи права цивілізованих націй. Загальні принципи права – це загальні юридичні правила, які використовуються для застосування конкретних правових норм, що визначають права та обов'язки суб'єктів права. Це переважно юридичні формули із римського права, які набули поширення у всьому світі й перетворилися із часом на юридичні аксіоми. Серед загальних принципів права, що застосовуються в міжнародно-

му праві, можна назвати: «вислухаємо й іншу сторону», «не може бути покарано двічі за одне й те ж діяння», «ніхто не може передати іншому більше прав, ніж він сам має», «тягар доказування покладається на сторону, яка пред'явила позов» тощо.

Говорячи про рішення міжнародних міжурядових організацій в якості джерел міжнародного права, слід відзначити, що низка з них має обов'язкову силу (наприклад, деякі рішення ООН), деякі мають рекомендаційний характер. Певні резолюції міжнародних організацій є частиною договірного процесу створення норм міжнародного права – за їх допомогою міжнародні організації приймають тексти міжнародних договорів.

Можна виділити чотири різновиду рішень міжнародних організацій:

- рішення щодо процедурних та технічних питань, які створюють норми, обов'язкові для даної організації. Наприклад, за ст. 21 Статуту ООН Генеральна Асамблея встановлює свої власні правила процедури, обов'язкові для держав;

- рішення, які приймаються з важливих питань міжнародних відносин, обов'язкова сила яких витікає із установчого акту;

- рішення, обов'язкова сила яких витікає із загальних принципів та норм міжнародного права;

- рішення рекомендаційного характеру.

Рішення міжнародних судів та арбітражів є актами тлумачення і використання конкретних норм міжнародного права та не мають сили правової норми. Міжнародний суд є правозастосовним, а не правотворчим органом, в силу чого рішення суду не створюють нових норм міжнародного права. Так, рішення Міжнародного Суду ООН обов'язкові до виконання лише тими державами, спір між якими розглядається Міжнародним Судом ООН.

Односторонні акти, які визначають позицію держав відносно відповідної ситуації, мають юридичне значення. Але якщо держава самотійно приймає на себе міжнародні зобов'язання шляхом видання одностороннього акту, то такі зобов'язання отримують обов'язкову юридичну силу стосовно даної держави. Відповідно, невиконання односторонніх актів породжує настання міжнародно-правової відповідальності. До таких актів належать, наприклад, визнання, протест, відмова. Усі ці акти повинні мати чітко виражену форму, щоб забезпечити визначеність у міжнародних відносинах.

Доктрини юристів-міжнародників представляють собою погляди спеціалістів у області міжнародного права на проблеми міжнародного права та мають значення для тлумачення норм міжнародного права та їх подальшого вдосконалення. Особливе значення мають колективні думки юристів різних держав. Вони виражаються в документах таких неурядових організацій, як Асоціація міжнародного права, Інститут міжнародного права тощо. Доктрина може впливати на формування судової практики і політики міжнародних організацій, пропонуючи нові ідеї та підходи до вирішення правових питань.

До допоміжних джерел міжнародного права можна віднести також рішення різноманітних комісії, такі як Комісія міжнародного права ООН, вони розробляють проекти норм і рекомендації, які можуть вплинути на розвиток міжнародного права, а також протоколи та рекомендації, вони не є обов'язковими, але містять рекомендації щодо поведінки держав і організацій, можуть формувати практику і стати основою для подальших зобов'язань.

Допоміжні джерела грають важливу роль у правотворчому процесі, надаючи контекст і пояснення для застосування міжнародних норм та забезпечуючи більш глибоке розуміння їх змісту та наслідків у міжнародних відносинах.

Питання до практичного заняття

1. Поняття та види джерел міжнародного публічного права.
2. Основні джерела міжнародного публічного права.
3. Допоміжні джерела міжнародного публічного права.
4. Міжнародний договір у системі джерел міжнародного права.
Роль міжнародного договору в забезпеченні міжнародного правопорядку.
5. Міжнародний звичай як джерело міжнародного права.
Способи виникнення міжнародного звичаю.
6. Загальні принципи права як джерело міжнародного права.
7. Судові рішення як джерела міжнародного права.
8. Юридична сила резолюцій міжнародних міжурядових організацій.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати та аргументувати, яка роль міжнародного договору в забезпеченні міжнародного правопорядку.
2. Аргументувати, як судові рішення впливають на роль міжнародного публічного права.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та види джерел міжнародного публічного права.
2. Основні джерела міжнародного публічного права.
3. Допоміжні джерела міжнародного публічного права.
4. Міжнародний договір у системі джерел міжнародного права.
5. Роль міжнародного договору в забезпеченні міжнародного правопорядку.
6. Міжнародний звичай як джерело міжнародного права.
7. Способи виникнення міжнародного звичаю.
8. Загальні принципи права як джерело міжнародного права.
9. Судові рішення як джерела міжнародного права.
10. Юридична сила резолюцій міжнародних міжурядових організацій.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Роль рішень міжнародних органів та організацій як джерело міжнародного права.
2. Співвідношення міжнародного договору та звичаїв в системі джерел міжнародного права.
3. Роль міжнародного договору в забезпеченні міжнародного правопорядку.

Рекомендовані джерела:

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
2. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_a04.
3. Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text.

4. Закон України від 29 червня 2004 року «Про міжнародні договори України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

5. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text.

6. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

7. Атаманова Н. В. Роль та значення міжнародних договорів у національній правовій системі України. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 7–13.

8. Рагуліна К. А. Міжнародний договір як джерело права в Україні: загальнотеоретичний аспект : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Х., 2021. 23 с.

ТЕМА 5

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Лекційні питання:

Мета вивчення: ознайомлення з існуючими концепціями співвідношення міжнародного публічного права та національного права, розуміння особливостей кожної моделі співвідношення та імплементації в національне право кожної окремої держави.

1. Теорії співвідношення міжнародного публічного права та національного права.
2. Імплементація норм міжнародного публічного права.
3. Застосування норм міжнародного публічного права в національному правопорядку України.

Зміст лекції

1. Співвідношення та взаємозв'язок міжнародного публічного права і внутрішньодержавного права є однією з важливих проблем сучасності. В міжнародному праві є дві теорії співвідношення: дуалістична і моністична. Проте в межах цих двох теорій ще виділяють інші концепції співвідношення, зокрема:

- примата внутрішньонаціонального права над міжнародним правом (моністична);
- примата міжнародного публічного права над національним правом (моністична);
- верховенства кожної із двох систем у своїй сфері з урахуванням складності взаємовідносин між ними (теорія координації);
- існування двох самостійних, рівноправних, взаємозалежних міжнародної і внутрішньодержавної правових систем (радянська дуалістична).

Основа дуалістичного підходу розкривається через паралельне існування міжнародного права і національного права, які представляють собою два різноманітних правопорядки з своїми особливостями. Даний напрямок розвився в XIX ст. та засновником

став німецький учений Трипель Г. Вчений зазначав: «Міжнародне і внутрішньодержавне право суть не тільки різноманітні галузі права, але і різноманітні правопорядки. Це два кола, що не більш ніж сти-каються і ніколи не перетинаються». Прихильники дуалістичного напрямку, зокрема Анцилотті Д, розглядали міжнародне право і на-ціональне право «як два різних правопорядку що діють паралельно, але між якими існує взаємозв'язок». Відображення взаємозв'язку бачилось у простій та/або рецептивній відсилці, які є формою адап-тації та приведення у відповідність національної норми до норми міжнародного публічного права.

У свій час різні юристи-міжнародники визнавали основні еле-менти положень дуалістичної теорії, при цьому не розділяли точку зору щодо її самостійності. Аргументація покладалась на обмежен-ня взаємодії та вплив цих двох систем права, випливаючи з прин-ципу державного суверенітету та суверенної рівності держав. Тому міжнародне публічне право та національне право розглядались як дві самостійні системи права, які тісно пов'язані між собою, але не перетинаються між собою та не входять одна в одну.

Зміст моністичних теорій розкривається через визнання єднос-ті обох правових систем – як міжнародного публічного права, так й національного права. Міжнародне та національне право в цьому випадку розглядаються як окремі частини, але єдиної системи пра-ва, при цьому визначальним є питання верховенства. Прихильники моністичних теорій розходяться саме в критерії примату (першості) цих правових систем.

Одна теорія говорить про примат внутрішньонаціонального права над міжнародним публічним правом. Зокрема, представник німецької правової літератури другої половини XIX ст. – почат-ку XX ст. вчений Цорн А. писав: «Міжнародне право юридично є правом лише тоді, коли воно є державним правом», Лассон А. ар-гументував, що «державна лишає за собою свободу вирішувати, до-тримуватися міжнародного права або ні, в залежності від того, чи диктується це її інтересами». Тобто концепція примату внутрішньо-національного права над міжнародним (Еллінек Г., Гегель Г.) ви-ходить з того, що міжнародне публічне право є «зовнішнім держав-ним правом», і відповідно будь-яка держава формує своє «зовнішнє державне право».

Обґрунтування поглядів прихильників протилежної позиції моністичної теорії – примату міжнародного права над внутрішньонаціональним правом – є загальноприйнятною та поширеною теорією. Представники європейської школи міжнародного права, зокрема в працях австрійського юриста ХХ ст. Кельзена Х. описувалось отождоження держави з корпорацією: «Держава розглядається тільки як правове явище, як юридична особа, тобто корпорація». Тому співвідношення між міжнародним правопорядком і національними правопорядками «нагадує співвідношення національного правопорядку і внутрішніх норм корпорації». Тобто концепція примату міжнародного публічного права над внутрішньонаціональним правом виходить з «ототождоження держави, що діє в межах міжнародного правопорядку, з юридичною особою, що діє в межах національного правопорядку».

Також в літературі присутні думки вчених, які не поділяють ані дуалістичних, ані моністичних теорій. Броунлі Я., наприклад, відкидає моністичну концепцію примату міжнародного публічного права: «ці теорії несумісні з наявністю суверенних держав. На його думкою найбільш прийнятною є теорія координації, відповідно до якої, дві системи не стикаються у протиборстві, адже вони діють у різних сферах – кожна з них є вищою у своїй власній сфері. У разі нездатності держави на внутрішньодержавному рівні діяти так, як цього потребує міжнародне право. Внутрішньодержавне право не може розглядатися як недійсне, це зумовлює лише міжнародно-правову відповідальність держави». Як моністична концепція, так й дуалістична система володіє верховенством в її власній області (сфері). Жодна з цих двох теорій (моністична, дуалістична) важливості над іншою не має. Дану теорію вважають близькою до дуалістичної теорії та припускається, що вона є її сучасним проявом, враховуючи складні умови міжнародного «спілкування» між двома системами – міжнародного та національного права.

Міжнародне та внутрішньонаціональне право дуже пов'язані та мають тісний зв'язок. Так, міжнародне право враховує суспільно-політичний устрій держав, зокрема наявність органів державної влади, які правомочні виражати волю держав у їх взаємостосунках з іншими суб'єктами міжнародних відносин, та визнавати наявність суспільних відносин, що входять у внутрішню компетенцію

держави і не підпадають під міжнародно-правове регулювання. Водночас, національне законодавство має враховувати міжнародно-правові зобов'язання даної держави, які підлягають реалізації у внутрішньодержавному праві через процес імплементації.

Кожна держава бере участь в створенні норм міжнародного публічного права та реалізує їх, виходячи з характеру і правових положень свого національного законодавства. Хоч і більшість міжнародно-правових актів з прав людини беруть початок з національних норм ряду демократичних держав, проте на сьогодні існує людиноцентристська направленість держав щодо адаптації свого внутрішнього законодавства до міжнародно-правових стандартів прав людини.

В процесі взаємодії вже існуючих норм міжнародного та національного права реалізується концепція переважного значення норм міжнародного права, що витікає з положень ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., згідно з якою учасник договору не «може посилається на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання ним договору». Міжнародне публічне право впливає на формування та розвиток норм національного права в силу виконання зобов'язань, які приймаються державами при підписанні міжнародних договорів (зокрема, Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.). Тому питання про імплементацію норм міжнародного публічного права в національне законодавство є одним із найважливіших практичних питань напрямку співвідношення міжнародного права та національного права. Порядок та особливості виконання державою міжнародних зобов'язань залежать від існуючої в тій чи іншій державі тої чи іншої теорії співвідношення міжнародного публічного права та національного права. Моністичні теорії співвідношення двох правопорядків передбачають безпосереднє застосування норм міжнародного права в національній правовій системі. В інших концептуальних підходах процес реалізації міжнародно-правових норм у внутрішньому законодавстві тлумачиться по-різному.

Оскільки механізми дії норм національного права не повністю відповідають рівню регулювання міжнародних відносин, а міжнародне право не може охопити внутрішньодержавні взаємовідносини, реалізація норм цих систем не співпадають та містять власні

особливості. Норми міжнародного права інтегруються у правову систему держави у встановленому нею порядку. Таким чином, процес переходу норм міжнародного права в правову систему називається імплементацією.

Процес, як імплементація норм міжнародного права, є цілеспрямованою організаційно-правовою діяльністю держав, яка здійснюється індивідуально, колективно або в межах міжнародних організацій з метою оперативного, всебічного та повного виконання (реалізації) узятих ними відповідно до норм міжнародного права. В процесі реалізації норм міжнародного права в національне право необхідно застосовувати додаткові внутрішньодержавні заходи для виконання завдань, які ставляться в нормах міжнародного права у вигляді дії (або бездіяльності) юридичних осіб чи/та громадян (фізичних осіб), які знаходяться під державною юрисдикцією. Національне законодавство виступає основним інструментом імплементації норм міжнародного публічного права.

Є декілька способів імплементації норм міжнародного публічного права, які реалізуються через рецепцію. Рецепція – це текстuale повторення нормотворчим органом держави змісту норми міжнародного права в окремій статті окремого нормативно-правового акту (точне повторення формулювання правила поведінки (окремої статті) з міжнародно-правового акту в окремо ухвалений національний закон з метою продемонструвати повне дотримання узятого міжнародного зобов'язання).

Рецепції є поширеною практикою застосування. У більшості випадків їх застосовують після надання державою згоди на обов'язковість міжнародного договору (наступна рецепція). Іноді на етапі підготовки приєднання до міжнародного договору (попередня рецепція), коли збігається момент прийняття державою зобов'язань за міжнародним договором із початком їх виконання в національній правовій системі.

Зміст (суть) рецепції полягає в інтеграції норми міжнародного права в національну правову систему, тому таку дію норм не можна вважати прямою, бо присутня процедура їх заміни. Факт рецепції має ключове значення для тлумачення норми внутрішньонаціонального нормативно-правового акту.

Розрізняють загальну та індивідуальну рецепцію. Загальна рецепція розкривається в нормативному закріпленні в положеннях конституцій держав норм міжнародних договорів, що стають частиною національного права. Індивідуальна рецепція потребує окремий внутрішньодержавний акт, яким вводяться норми міжнародного права у національне законодавство. Форми реалізації індивідуальної рецепції: інкорпорація (включення в національне право норми, які зовнішньо є цілком ідентичними з нормами міжнародного законодавства. Може зберігати форму, до того ж, найменування, незважаючи на те, що виступає законом), трансформація (перетворення норм міжнародного договору відповідно до основних (загальних) принципів національного права у зв'язку з вимогами міжнародної угоди), відсилання (вказівка у національному праві на те, що певна поведінка державних органів, посадових осіб та/або громадян регулюється загальними положеннями або конкретними нормами міжнародних договорів).

3. За 33 роки розбудови незалежності перед Україною постало питання створення власного бачення співвідношення міжнародного та національного права. Загальна тенденція звелася до відходу від радянського дуалізму та прийняття моделі «примату міжнародного права». Варто звернути увагу, що Україна досягла певних здобутків в цій сфері, «Верховна Рада прийняла важливий президентський законопроект, який завершує процедуру ратифікації Римського Статуту. Цей законопроект був необхідним для того, щоб набув чинності ратифікаційний закон, прийнятий Верховною Радою і підписаний Президентом України 24 серпня 2024 р. Фактично, це завершення довгої дороги роботи над цим проектом, і далі залишається лише імплементація». Офіційна відмова України від радянської моделі взаємодії міжнародного та національного права первинно аргументувалась такими офіційними нормативно-правовими документами як Декларація про державний суверенітет України 1990 р. («пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права» (ст. 10) та Законом України «Про дію міжнародних договорів на території України» 1991 р. («Укладені й належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України

і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства»). Декларація про державний суверенітет України 1990 р. та Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» 1991 р. стали визначальними для формування національної політики та доктрини співвідношення міжнародного права та національного права та вперше визначили місце ратифікованих міжнародних договорів України в українському праві.

Подальшого розвитку концепція «примату міжнародного права над національним правом» в українському правопорядку знайшла в Законі України «Про міжнародні договори України» 1993 р., зокрема говорячи про місце ратифікованих міжнародних договорів у системі національного законодавства: «Якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулося у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України», Конституції України 1996 р.: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» (ст. 9) та Закону України «Про міжнародні договори України» 2004 р. у ст. 19, яка підтверджує положення ст. 9 Конституції України і вказує на те, що «чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства», уточнюючи, що якщо міжнародним договором України, «який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» (ч. 2 ст. 19).

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про міжнародні договори України» «згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися шляхом підписання, а також затвердження, ратифікації, прийняття договору та власне приєднання до договору. Згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися й іншим шляхом, про який домовилися сторони».

Ратифікація міжнародних договорів України здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору. Порядок та особливості набуття чинності міжнародних договорів прописані положеннями вищезгаданими нормативно-правовими актами, зокрема «прийнятий Верховною Радою України закон про ратифікацію міжнародного договору про зміну території України затверджується на всеукраїнському референдумі щодо зміни території України в порядку, визначеному Законом України «Про всеукраїнський референдум».

Саме таким чином було закладено основи національної політики та правові підвалини взаємодії норм національного права України та міжнародного публічного права. Національна правова система кожної держави є унікальною, а тому має свою власну позицію, яка визначає особливості процедур імплементації (порядок і способи реалізації) міжнародних договірних зобов'язань у внутрішньонаціональній сфері.

Виходячи з норм міжнародного права, виконання зобов'язань державами визначається принципом *pacta sunt servanda* – договори повинні виконуватися.

Питання до практичного заняття

1. Відмінності міжнародного права від внутрішньодержавних систем права.
2. Доктринальні підходи до проблеми співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права.
3. Значення проблеми співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права.
4. Моністичні теорії співвідношення міжнародного і національного права.
5. Дуалістична теорія співвідношення міжнародного і національного права.
6. Національне законодавство і міжнародна судова практика.
7. Конституційне право і судова практика окремих держав щодо співвідношення міжнародного і національного права.
8. Імплементація норм міжнародного права в національне право України.

Завдання для самостійної роботи

1. Наведіть приклади імплементації норм міжнародного права в національне законодавство України (на вибір будь-яку галузь міжнародного права).
2. Проаналізуйте законодавство України щодо правових можливостей імплементації звичаєвих норм міжнародного права.
3. Аргументуйте яким чином виконуються міжнародні судові рішення (судові прецеденти) Україною.

Питання для самоконтролю:

1. Відмінності міжнародного права від внутрішньодержавних систем права.
2. Доктринальні підходи до проблеми співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права.
3. Значення проблеми співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права.
4. Моністичні теорії співвідношення міжнародного і національного права.
5. Дуалістична теорія співвідношення міжнародного і національного права.
6. Доктрина міжнародного публічного права про здійснення його норм у внутрішньодержавній сфері.
7. Національне законодавство і міжнародна судова практика.
8. Конституційне право окремих держав щодо співвідношення міжнародного і національного права.
9. Судова практика окремих держав щодо співвідношення міжнародного і національного права.
10. Імплементація норм міжнародного публічного права.
11. Застосування норм міжнародного публічного права в національному правопорядку України.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду в законодавство України.
2. Місце рішень Європейського суду з прав людини в праві України.
3. Звичаєві норми міжнародного права: особливості виконання та застосування державами.

Рекомендовані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text.
3. Проект висновків щодо ідентифікації міжнародного звичаєвого права з коментарями 2018 року. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_13_2018.pdf.
4. Конституція України 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Закон України від 29 червня 2004 року «Про міжнародні договори України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
6. Албу А. А. Багатомовний договір як предмет тлумачення в міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. 12. С. 500–503.
7. Антошкіна В. К. Ознаки та особливості права, які зумовлюють необхідність тлумачення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 233–239.
8. Атаманова Н. В. Роль та значення міжнародних договорів у національній правовій системі України. *Право і суспільство. Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики*. 2020. № 2. С. 7–13. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/4.pdf.
9. Voitovych P., Bondarenko K., Ennan R., Havlovska A., Shliienko V. Objects of international property rights created by artificial intelligence: international legal regulation // *Cuestiones Politicas*. 2021.– 39(68), 505–519. URL: <https://hdl.handle.net/11300/17735>.
10. Гутник В., Яворський Я. Право міжнародних договорів у наукових працях Херша Лаутерпахта. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 69. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.72>.

ТЕМА 6

СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: ознайомлення з суб'єктами міжнародного публічного права, вивчення змісту суб'єктів міжнародного публічного права, визначення місця суб'єктів міжнародного публічного права в системі міжнародного публічного права.

1. Зміст інституту міжнародної правосуб'єктності. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій. Питання міжнародної правосуб'єктності фізичних осіб.
2. Поняття суб'єкта міжнародного публічного права. Держава як суб'єкт міжнародного публічного права.
3. Види і форми визнання. Визнання нових держав та урядів.

Зміст лекції

Міжнародна правосуб'єктність – це здатність бути учасником міжнародно-правових відносин і мати права та обов'язки в рамках міжнародного права. Тобто, це здатність суб'єкта бути визнаним учасником міжнародних правовідносин, укладати міжнародні договори, брати участь у міжнародних організаціях та нести відповідальність за свої дії на міжнародній арені.

Інститут міжнародної правосуб'єктності включає сукупність норм і принципів міжнародного права, які регулюють питання, пов'язані з визнанням суб'єктів міжнародного права, їх правами, обов'язками та відповідальністю у міжнародних відносинах. Зміст інституту міжнародної правосуб'єктності можна поділити на декілька ключових елементів, правоздатність, дієздатність та деліктоздатність (відповідальність суб'єктів міжнародного права).

Міжнародна правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій – це здатність таких організацій діяти як суб'єкти міжнародного права, володіти правами і обов'язками, а також вступати у правовідносини на міжнародному рівні незалежно від держав-чле-

нів. На відміну від держав, міжнародні міжурядові організації мають обмежену правосуб'єктність, оскільки їхні права та обов'язки визначаються лише тим обсягом повноважень, які їм надали держави-члени. Міжнародні міжурядові організації не володіють суверенітетом, як держави, і не можуть діяти за межами своїх компетенцій, встановлених установчими документами.

Міжнародна правосуб'єктність фізичних осіб стосується здатності індивідів виступати як суб'єкт міжнародного права. Традиційно, основними суб'єктами міжнародного права вважалися держави, але з розвитком міжнародних норм фізичні особи почали відігравати важливішу роль у міжнародному праві. В даний час фізична особа як суб'єкт міжнародного права має обмежену правосуб'єктність. Її правовий статус визначається рамками, у яких може брати участь у міжнародних правовідносинах. Зокрема, індивіди можуть активно захищати свої права та свободи, оскільки ці відносини створюються саме у їх інтересах.

Суб'єкт міжнародного права – це особа, яка здатна мати юридичні права та обов'язки, юридично здатна брати участь або бере участь у тих чи інших міжнародно-правових відносинах. Основними ознаками суб'єкта міжнародного права є здатність укладати міжнародні договори, виступати у міжнародних органах, і навіть притягнення до відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань.

До основних суб'єктів міжнародного публічного права відносяться держави, міжнародні організації, нації та народи, які борються за незалежність, державноподібні утворення.

Суб'єкти міжнародного права можуть бути постійними та тимчасовими. Постійними суб'єктами є держави. До тимчасових відносяться нації та народи, що борються за своє національне визволення – до моменту створення держави.

Будь-який суб'єкт міжнародного права володіє всіма елементами правосуб'єктності – правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю. Правоздатність – це здатність суб'єкта міжнародного права володіти міжнародними правами та обов'язками. Дієздатність – це здатність суб'єкта міжнародного права набувати власними діями міжнародні права та нести міжнародні обов'язки. Деліктоздатність – здатність нести міжнародно-правову відповідальність.

Суб'єкти міжнародного права володіють загальною, галузевою та спеціальною міжнародною правосуб'єктністю. Загальна – здатність акторів бути суб'єктом міжнародного права взагалі, такою правосуб'єктністю володіють держави. Галузева – здатність акторів бути учасниками правовідносин у певній галузі. Такою правосуб'єктністю володіють міжнародні міжурядові організації. Спеціальна – здатність акторів бути учасниками лише конкретного кола правовідносин у рамках окремої галузі міжнародного права.

Держава – основний суб'єкт міжнародного права. Під державою розуміється країна з усіма притаманними їй ознаками суверенної держави. Відповідно до Конвенції Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 р., держава повинна володіти наступними ознаками: постійне населення, визначена територія, власний уряд, здатність вступати у відносини з іншими державами.

Держави – це основні та первинні суб'єкти міжнародного права. Саме вони створюють міжнародні норми та беруть участь у їх застосуванні. Держави мають суверенітет, що передбачає їх незалежність і рівність у міжнародних відносинах. «Первинний суб'єкт міжнародного права» означає, що держава стає суб'єктом внаслідок самого факту її утворення. Інші суб'єкти наділяються цим статусом державами, оскільки саме вони визнають та легітимізують права та обов'язки новостворених утворень. Універсальний статус держави дозволяє їй брати участь у будь-яких міжнародно-правових відносинах, включаючи укладення договорів, участь у міжнародних організаціях та вирішення спорів. Це забезпечує державам рівні можливості в міжнародному співтоваристві, що сприяє розвитку міжнародних відносин і співпраці. Таким чином, держави не лише формують міжнародні норми, але й є їх основними носіями, що робить їх центральними акторами в системі міжнародного права.

Визнання у міжнародному праві – це юридичний акт із боку суб'єкта міжнародного права, який фіксує наявність значної юридичної події, факту чи поведінки іншого суб'єкта. Через акт визнання держава підтверджує зміни у міжнародному правопорядку чи правосуб'єктності. Визнання свідчить про появу нової держави або уряду на міжнародній арені і служить для встановлення правових відносин між державою, що визнає та визнана. Характер та обсяг цих відносин залежать від виду та форми визнання.

Інститут визнання відноситься до визнання держави, уряду, повсталого боку, народу та нації, що бореться за свою незалежність. У ширшому розумінні, визнання стосується будь-якої правової ситуації, наприклад, визнання територіальних змін, що стають предметом визнання.

У доктрині міжнародного права склалися дві теорії визнання: конститутивна та декларативна, які відрізняються між собою моментом настання правових наслідків фактів, що підлягають визнанню. Згідно з конститутивною теорією визнання, лише визнання породжує відповідні правові наслідки та надає державі міжнародну правосуб'єктність, уряду – здатність представляти державу у міжнародних відносинах. Відповідно, без визнання держава не може вважатися суб'єктом міжнародного права.

Згідно з декларативною теорією, визнання не впливає на існування дестинатора визнання та не надає йому відповідних властивостей, а лише констатує його появу та сприяє реалізації контактів з ним. Визнання передбачає об'єктивне існування та внутрішню незалежність нової держави, проте не породжує її. Визнанням лише констатується народження держави.

Види визнання розрізняють в залежності від дестинатора визнання: держави, уряду, уряду у вигнанні, воюючої та повсталого боку, організації опору та національного визволення. Визнання держави має місце у випадках появи нової незалежної держави, революційних та інших соціальних перетворень, територіальних змін, об'єднання та розділу держав і т. д. Основним критерієм визнання держави є її незалежність та самостійність у реалізації ефективної та легітимної державної влади, що означає законність її встановлення та підтримку з боку населення встановленого режиму.

Визнання уряду означає визнання його здатності здійснювати ефективну державну владу в державі та представляти її на міжнародній арені. Питання про визнання уряду виникає лише за умови неконституційного приходу до влади. У міжнародній практиці поширення отримали дві доктрини визнання урядів, названі іменами міністрів іноземних справ – Екватору, Карлоса Тобара (доктрина Тобара), та Мексики – Хенара Естради (доктрина Естради). Доктрина Тобара приписує утримуватися від визнання урядів, що прийшли до влади в результаті державного перевороту або іншим неконституційним шляхом, поки не буде сформовано конституційним шляхом вільно обраний уряд. Доктрина Естради виходить з того,

що законність або незаконність приходу уряду до влади не має бути предметом оцінки з боку іноземних держав.

Сучасна міжнародна практика виходить також з теорії «ефективного контролю», згідно з якою ефективний контроль уряду над певною територією, за умови його стабільності та тривалості, є основною вимогою у прийнятті рішення щодо його визнання.

Особливим видом визнання є визнання уряду у вигнанні, що отримало широке поширення під час Другої світової війни, коли уряди ряду окупованих держав знайшли притулок в інших державах або були в них сформовані. Таке визнання має місце за умов тісного зв'язку уряду зі своїм народом, а також наявності військових формувань, які продовжують активну боротьбу за визволення своєї держави та є підлеглими своєму уряду.

Визнання воюючої сторони означає визнання учасником міжнародних відносин, що регулюються законами та звичаями війни. Визнання повсталोї сторони надається внутрішньодержавному суб'єкту в збройному конфлікті неміжнародного характеру – визнання повстанців, організацій опору, учасників національно-визвольної війни та ін. Визнання воюючої та повсталोї сторони породжує права та обов'язки, що витікають з законів та звичаїв війни (надання статусу комбатанта, право притулку тощо).

В міжнародному праві розрізняють наступні форми визнання: *de jure*, *de facto*, *ad hoc*. Визнання *de jure* є офіційним, повним та остаточним. Воно передбачає встановлення між суб'єктами міжнародного права міжнародних відносин у повному обсязі й супроводжується, як правило, заявою про офіційне визнання та встановленням дипломатичних відносин. Визнання *de jure* носить безумовний характер та, як правило, не може бути відкликано.

У разі наявності сумнівів щодо відповідності міжнародному праву виникнення нових держав та урядів, використовується визнання *de facto*, яке є офіційним, але не повним. Визнання *de facto* може бути відкликано.

Особливою формою є визнання *ad hoc* (визнання на даний випадок), яке має місце, коли держава вступає з іншою державою у разові відносини для здійснення конкретних дій, проведення мирних переговорів, підготовки мирних угод тощо.

Визнання може бути як явно вираженням, так і у формі дій, що свідчать про визнання (так зване «мовчазне визнання»). Прикладами може слугувати встановлення дипломатичних відносин,

укладення двосторонньої угоди з новою державою, продовження відносин з новим урядом, що прийшов до влади неконституційним шляхом. Проте не є визнанням факт участі суб'єктів міжнародного права, що не визнають один одного, у одному багатосторонньому договорі або міжнародній організації.

Питання до практичного заняття

1. Інститут міжнародної правосуб'єктності в системі міжнародного права.
2. Поняття і види суб'єктів міжнародного права. Поняття і зміст міжнародної правосуб'єктності. Держави – основний суб'єкт міжнародного права. Зміст правосуб'єктності держав, Основні права й обов'язки держави. Юрисдикція держави.
3. Міжнародна правосуб'єктність складних держав. Правосуб'єктність націй і народів, що борються за національне звільнення. Правосуб'єктність міжнародних міждержавних організацій.
4. Міжнародна правосуб'єктність державоподібних утворень.
5. Проблема міжнародної правосуб'єктності фізичних осіб. Питання міжнародної правосуб'єктності транснаціональних компаній.
6. Визнання в міжнародному праві, його види і форми. Теорії визнання держав.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати доктрини визнання урядів і держав та їх вплив на становлення інституту визнання держав у міжнародному праві.
2. Проаналізувати, які наслідки визнання та невизнання держав.
3. Проаналізувати та аргументувати питання щодо міжнародної правосуб'єктності транснаціональних компаній.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття суб'єкту міжнародного права.
2. Інститут правосуб'єктності.
3. Держава – основний суб'єкт міжнародного права.

4. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій.
5. Міжнародна правосуб'єктність народу, нації, які борються за створення незалежної держави.
6. Особливі види міжнародної правосуб'єктності (квазі-держави).
7. Поняття визнання в міжнародному праві.
8. Види визнання. Форми визнання.
9. Конститутивна теорія визнання.
10. Декларативна теорія визнання.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Держава – основний суб'єкт міжнародного права.
2. Правосуб'єктність державоподібних утворень.
3. Міжнародна правосуб'єктність фізичної особи.
4. Невизнані держави та проблеми визнання в міжнародному праві.

Рекомендовані джерела:

1. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 року . URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text.
3. Європейська конвенція про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій 1986 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_683#Text.
4. Конвенція Монтевідео про права і обов'язки держав 1933 року. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>.
5. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
6. Шерedyк О.М. Закріплення прав людини на міжнародному рівні як засада правосуб'єктності індивіда у поглядах Г. Лаутерпахта. *Правове життя сучасної України*: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 80–82.
7. Ткаченко В.В. Правосуб'єктність у міжнародному приватному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 470–473.

ТЕМА 7

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО У МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: ознайомлення з поняттям правонаступництва, підставами та об'єктами дії норм правонаступництва; вивчення питань правонаступництва щодо міжнародних договорів, державної власності, архівів та боргів; аналіз проблемних питань правонаступництва України внаслідок припинення існування СРСР.

1. Поняття, підстави та об'єкт дії норм правонаступництва.
2. Правонаступництво держав щодо міжнародних договорів.
3. Правонаступництво держав щодо державної власності, архівів та боргів. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1978 р.
4. Врегулювання проблем правонаступництва у зв'язку з припиненням існування СРСР та правонаступництво України.

Зміст лекції

1. Правонаступництво – це перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права до іншого внаслідок виникнення або припинення існування держави, зміни її території.

Межі правонаступництва визначаються суверенною волею держави відповідно до загальновизнаних норм і принципів міжнародного права.

Питання щодо правонаступництва виникає при:

- територіальних змінах (розпад чи злиття декількох держав);
- соціальних революціях;
- відділенні від метрополій і утворенні нових незалежних держав.

Питання правонаступництва пов'язане з такими основними принципами та інститутами міжнародного права як:

- правосуб'єктність;
- право міжнародних договорів;

- відповідальність держав;
- членство в міжнародних організаціях, тощо.

Об'єктом дії норм правонаступництва є права та обов'язки держави-попередниці, які через норми про правонаступництво стають правами і обов'язками держави наступниці.

Предмет правонаступництва – те, стосовно чого встановлені певні права та зобов'язання.

Об'єктом правонаступництва може бути:

- державна власність;
- державні архіви;
- державні борги;
- членство в міжнародних організаціях;
- договори між державами.

В міжнародному праві існують наступні теорії правонаступництва держав:

- універсального правонаступництва – держава це юридична особа, яка складається з єдності території, населення, політичної організації, права і обов'язки якої переходять до її правонаступника;

- часткового правонаступництва – держава-попередниця зберігає такі договірні права і обов'язки, які не припускають збереження суверенітету договірної сторони над відторгнутою територією, держава-наступниця не успадковує таких прав і обов'язків при передачі території;

- теорія правонаступництва – юридична особа держави анулюється при зміні державного устрою. Нова юридична особа приймає на себе права і обов'язки колишньої особи так, як ніби вони були її власними;

- теорія не правонаступництва – обов'язки держави-попередниці не передаються державі-правонаступниці, права переходять особі, що стояла на чолі держави;

- теорія «*tabula rasa*» – нова незалежна держава не зобов'язана виконувати договори, які були дійсними в момент правонаступництва щодо території, яка стала об'єктом правонаступництва держав;

- теорія континуїтету – всі існуючі договори залишаються в силі.

2. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року застосовується до наслідків правонаступництва держав щодо договорів між державами.

Відповідно до ст. 17 Віденської конвенції 1978 року – нова незалежна держава може шляхом повідомлення про правонаступництво встановити свій статус як учасниці будь-якого багатостороннього договору, який в момент правонаступництва держав знаходився в силі відносно території що є об'єктом правонаступництва держав. Така вимога не застосовується якщо з договору випливає або іншим чином встановлено, що застосування договору відносно нової незалежної держави було б несумісне з об'єктом і цілями цього договору або корінним чином змінило б умови дії договору. Проте, якщо участь в багатосторонньому договорі будь-якої іншої держави вимагає згоди всіх його учасників, то нова незалежна держава може встановити статус як учасник цього договору тільки за наявності такої згоди.

Заявляючи про правонаступництво, нова незалежна держава може дати згоду на обов'язковість для неї тільки частини договору, або зробити вибір між різними його положеннями – якщо це допускається договором.

Положення Конвенції регулюють питання правонаступництва з угод між державами, а також між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Ст. 5 Віденської конвенції 1978 р., яка являється загальною нормою для всіх категорій правонаступництва держав встановлює – «договір якої-небудь держави не вважається таким, що знаходиться в силі щодо дійсної Конвенції, жодною мірою не стосується обов'язку цієї держави виконувати будь-яке записане в договорі зобов'язання, що має силу для нього відповідно до міжнародного права незалежно від договору».

Таким чином, підкреслюється непорушність та обов'язковість основних принципів, імперативних норм міжнародного права для всіх держав, незалежно від способу і часу їхнього виникнення, незалежно від їхнього волевиявлення.

Загальним принципом правонаступництва держав є принцип непорушності кордонів, який закріплений у ст. 11 Віденської Конвенції про правонаступництво держав, а встановлені в

договірному порядку державні кордони під час правонаступництва держав можуть бути переглянуті лише за згодою зацікавлених сторін.

Відповідно до ст. 12 правонаступництво держав не зачіпає зобов'язань і прав третіх держав щодо використання території, яка є об'єктом правонаступництва. Перш за все, це стосується інституту міжнародних сервітутів – правомірних обтяжень права держави на частині її території або її зобов'язань перед іноземними державами щодо частин її території, нерозривно пов'язаних із цією територією. За умови зміни приналежності таких частин території відповідні обтяження чи зобов'язання перед третіми державами автоматично переходять на нового територіального суверена. Прикладами таких територій можуть бути демілітаризовані й нейтралізовані зони, території, здані в оренду іноземній державі (міжнародна оренда), території, на яких здійснюється договірне право вільного транзиту.

Згідно ст. 13 Конвенції ніщо не зачіпає й принципів міжнародного права, що стверджують суверенітет кожного народу і кожної держави над їхніми природними багатствами і ресурсами.

Відповідно до норм міжнародного звичаєвого права правонаступництво держав не поширюється автоматично на договори, які мають переважно чи цілком політичний характер (союзницькі договори, договори про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу, договори про нейтралітет).

Стосовно переходу частини території від однієї держави до іншої – договірні зобов'язання щодо цієї частини держави-попередниці втрачають силу і набувають чинності нові договірні зобов'язання держави- правонаступниці – за винятком випадків, у яких застосування цих нових угод щодо переданої території було б несумісним із об'єктом і метою такої угоди або докорінно б змінило умови її дії (ст. 15 Конвенції).

Щодо об'єднання держав, їхні угоди зберігають чинність, але застосовуються лише відносно тієї частини території держави-наступниці, щодо якої вони мали чинність на момент правонаступництва. Дія багатосторонньої угоди може бути поширена на всю територію держави-наступниці, якщо вона зробить повідомлення про це і якщо для цього не потрібно буде згоди всіх його учасників. Цим положенням закріплено відповідну звичаєву норму.

Правила правонаступництва держав щодо державної власності, державних архівів та боргів встановлені Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р.

Статтею 33 Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р. визначено, що – державний борг означає будь-яке фінансове зобов'язання держави-попередниці щодо іншої держави, міжнародної організації чи будь-якого іншого суб'єкта міжнародного права, що виникло відповідно до міжнародного права.

Поняття «правонаступництво держав» включає в себе перехід прав та обов'язків у результаті зміни однієї держави іншою у несенні відповідальності за міжнародні відносини якої-небудь території.

Об'єктами за Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р. є:

- державна власність;
- державні борги;
- державні архіви.

Загальновизнаними складовими визначення державної власності є:

- Рухома державна власність (залізничний, водний та повітряний транспорт, автомобілі та інші транспортні засоби, засоби виробництва, зброя, що знаходиться в державному управлінні);
- Нерухома державна власність (державні будинки, підприємства, споруди, банки, засоби зв'язку, комунальні підприємства. У деяких країнах також земля, її надра й інші природні ресурси).

У випадку розділення держави та утворення на її території двох або більше держав-наступниць рухома та нерухома державна власність держави-попередниці переходить до держави-наступниці, на території якої вона знаходиться, а рухома та нерухома державна власність держави-попередниці, що знаходиться за кордоном, переходить до держав-наступниць у справедливих частках, також передбачається можливість справедливої компенсації.

Комісією міжнародного права ООН державні архіви спочатку визнавались одним з видів державної власності, але враховуючи їх специфіку та особливу необхідність для управління територією,

вони були винесені в окремий, самостійний об'єкт правонаступництва держав.

Архівними документами можуть бути:

- гравюри;
- малюнки;
- плани, які не містять ніяких письмових знаків;
- предмети, що мають нумізматичну цінність.

Перехід державних архівів відбувається згідно територіального принципу та без компенсації.

Держава-попередниця зобов'язана забезпечити цілісність та неушкодженість державних архівів.

Правонаступництво держав не стосується архівів третіх держав, які знаходилися на території держави-попередниці і які не належать останній відповідно до внутрішнього права.

За проханням держави-наступниці вона може одержати додаткові державні архівні документи, пов'язані з інтересами переданої території.

Державний борг – це будь-яке фінансове зобов'язання держави-попередниці щодо іншої держави, міжнародної організації або будь-якого іншого суб'єкта міжнародного права, яке виникло відповідно до міжнародного права (ст. 33 Конвенції).

Наслідками державного боргу є:

- припинення боргових зобов'язань держави-попередниці;
- виникнення зобов'язань у держави-наступниці.

В разі розділення держави, відділенні або передачі частини її території, та утворенні нової держави – державний борг від держави-попередниці переходить до держав-наступниць в справедливих частинах, враховуючи права, майно та інтереси які переходять разом із зазначеним державним боргом.

У випадку об'єднання двох чи більше держав, їх державний борг переходить в повному обсязі до держави-наступниці.

Згідно ст. 36 Віденської конвенції правонаступництво держав права та обов'язки кредиторів не зачіпає.

У результаті розпаду СРСР та утворення нових держав виникла необхідність міжнародно-правового регулювання питань правонаступництва держав щодо договорів, державної власності, державних архівів та державних боргів.

В основу реалізації правонаступництва новоутворених держав після розпаду СРСР покладено принципи міжнародного права та положення Віденських конвенцій 1978 і 1983 років, здійснення якого відбувалось шляхом укладання між ними договорів та угод для вирішення або врегулювання цього питання.

Врегулювання процесу правонаступництва на міжнародному рівні відбувалось завдяки – Мінській Угоді про створення Співдружності Незалежних Держав 1991 року, Алматинській Декларації країн СНД 1991 р., Постанові Ради голів держав СНД 1991 р., Меморандуму про розуміння з питань правонаступництва щодо договорів колишнього Союзу РСР 1992 р. та ін.

«Україна є правонаступником прав та обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки» – ЗУ «Про правонаступництво України» ст. 7.

Права України на відповідну частину активів та пасивів колишнього СРСР закріплені в:

- Угоді між Україною та РФ про подальший розвиток міждержавних відносин від 23 червня 1992 р. (м. Дагомис);
- Угоді між Главами держав СНД про розподіл всієї власності СРСР за кордоном від 6 липня 1992 р. (м. Москва);
- Угоді між Урядом України та Урядом РФ про реалізацію права на закордонну власність колишнього СРСР від 3 серпня 1992 року (м. Ялта), яка також набула чинності з моменту підписання;
- Угода між Україною та РФ про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього боргу та активів колишнього СРСР від 9 грудня 1994 року.

Згідно Дагомиській угоді між Україною та РФ про подальших розвиток міждержавних відносин від 23 червня 1992 р. та Ялтинській Угоді між Україною та РФ про реалізацію прав на закордонну власність колишнього Союзу РСР від 3 серпня 1992 р., обидві сторони попередньо підписали угоду про передачу Україні об'єктів зарубіжної власності для дипломатичних і консульських потреб у 36 країнах 23 червня 1993 р.

Питання до практичного заняття

1. Поняття, підстави та об'єкт дії норм правонаступництва.
2. правонаступництво держав щодо міжнародних договорів.

3. правонаступництво держав щодо державної власності, архівів та боргів. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р.
4. Врегулювання проблем правонаступництва у зв'язку з припиненням існування СРСР та правонаступництво України.

Завдання для самостійної роботи

1. Детально проаналізувати Віденську конвенцію про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року.
2. Розглянути міжнародні договори, які врегульовують процеси правонаступництва між державами-правонаступницями на міжнародному рівні.
3. Провести аналіз зобов'язань України згідно ЗУ «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 р.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрити зміст поняття «правонаступництво».
2. Визначити підстави та об'єкт дії правонаступництва.
3. Охарактеризувати теорії правонаступництва держав.
4. Визначити загальні принципи правонаступництва держав.
5. Назвати загальновизнані складові визначення державної власності.
6. Охарактеризувати наслідки державного боргу.
7. Назвати перелік угод, в яких визначені права України на відповідну частину активів та пасивів колишнього СРСР.

Теми презентацій та повідомлень:

1. правонаступництво держав. Загальні поняття.
2. правонаступництво держав стосовно міжнародних договорів.
3. правонаступництво держав стосовно державних архівів.
4. правонаступництво держав стосовно державних боргів.
5. правонаступництво держав стосовно державної власності.

Рекомендовані джерела:

1. Акт проголошення незалежності України: Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>.

2. Закон України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>.

3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів, 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.

4. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів від 23.08.1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text.

5. Віденська Конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів від 08.04.1983 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU83K04U?an=489>.

6. Алма-Атинська декларація від 21 грудня 1991 року. Додаток II. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_189#Text.

7. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики : колективна монографія / Х. Н. Бехруз, М. Р. Аракелян, С. С. Андрейченко [та ін.]. Одеса : Фенікс, 2023. 464 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26023>.

8. Замрига, А. В., & Падалка, М. А. (2023). Міжнародно-правова відповідальність при правонаступництві держав. *Київський часопис права*, (3), 187-191. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.27>.

9. Майлунц К. Е. Правонаступництво держав щодо міжнародно-правової відповідальності : дис...доктора філос. / Майлунц, Каріне Еріківна ; Національний університет «Одеська юридична академія» – Одеса, 2023. – 237 с.

10. Грабинський М. І., Грушко М. В. Міжнародно-правова відповідальність держави- правонаступниці за порушення зобов'язань держави-попередниці. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 101-105.

11. Х. Н. Бехруз. Становлення норм про правонаступництво міжнародних організацій щодо міжнародної відповідальності. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2023. №1 (79). С. 294-300.

12. Мануїлова К. В. Особливості міжнародно-правової відповідальності за міжнародним правом в контексті правонаступництва. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 106-109.

13. О. В. Трояновський. Некодифіковані сфери правонаступництва держав: теоретико-практичні проблеми. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2023. № 1 (79). С. 313-318.

14. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ: Фенікс. 2018.

15. Сучасні теорії правонаступництва та їх економічний зміст / Н.М. Мних-Котляр // *Держава і право*. – 2012. – Вип. 57. – С. 84-87. – Бібліогр.: 3 назв. – укр.

16. Акуленко В. І. Міжнародно-правове співробітництво держав СНД у сфері правонаступництва, збереження і повернення архівів. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 Економіка і право*. Випуск 15/2011. С. 157-168.

17. Перевезенцев О. Ю. Міжнародно-правове регулювання інституту правонаступництва держав щодо міжнародних договорів / О. Ю. Перевезенцев. – К. : Знання, 2007.

18. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002.

ТЕМА 8

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПУБЛІЧНИМ ПРАВОМ

Лекційні питання:

Мета вивчення: ознайомлення із комплексною системою міжнародно-правових норм щодо притягнення держав, міжнародних організацій та інших суб'єктів міжнародного права до міжнародно-правової відповідальності.

1. Протиправні діяння в міжнародному публічному праві та їх класифікація.
2. Суб'єкти відповідальності в міжнародному публічному праві.
3. Види та форми відповідальності в міжнародному публічному праві.

Зміст лекції

1. Протиправні діяння в міжнародному публічному праві та їх класифікація.

Одним з ключових і принципових положень сучасного міжнародного публічного права сьогодні загальноприйнято вважати сприйняття вчинення протиправного діяння в якості однієї з підстав міжнародної відповідальності, що утворює нові, додаткові до первинного правового зобов'язання, міжнародні правовідносини, які, як правило, виникають між суб'єктом, якому ставиться у вину та чи інша дія або бездіяльність, і суб'єктом, чиї права були так чи інакше порушені, із притаманними їм характерними юридичними ознаками.

Водночас з іншого боку «протиправне діяння», як унікальний термін, має і своє власне визначення, яке здебільшого полягає у його розумінні, як будь-якої дії або бездіяльності, що присвоюється державам або ж іншим суб'єктам міжнародного права, яка є порушенням міжнародного зобов'язання. З огляду на це загальноприйнято виділяти два основних складових елементи, які знаходяться в основі його внутрішньої будови: суб'єктивний, – тобто поведінку,

яка повинна бути атрибуційована суб'єкту міжнародного права, а також об'єктивний, – що вказує на невиконання міжнародного зобов'язання суб'єктом, якому приписується подібна поведінка.

Залежно від обсягу і змісту правовідносин, що виникають внаслідок вчинення міжнародно-протиправного діяння, зазвичай прийнято виокремлювати протиправні діяння, які слугують підставою для вимоги щодо відшкодування шкоди (т. зв. «відшкодування за міжнародно-протиправні діяння»), а також власне протиправні діяння, які передбачають каральний ефект (наприклад, сатисфакція, репресалії, реторсії тощо).

Зважаючи на суб'єктний склад, протиправні діяння типово поділяються на ті, за які має наставати міжнародна відповідальність держав, міжнародна відповідальність міжнародних організацій, а також подекуди і міжнародна відповідальність держав-членів відповідних міжнародних організацій.

За ступенем тяжкості протиправні діяння в міжнародному публічному праві прийнято класифікувати на міжнародні злочини, – тобто порушення міжнародних зобов'язань, настільки важливих для захисту фундаментальних інтересів міжнародного співтовариства, які визнаються найбільш тяжкими злочинними усім співтовариством в цілому, а також міжнародні делікти, – як такі, що охоплюють цілу низку менш серйозних правопорушень.

2. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.

Текст Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. був прийнятий Комісією міжнародного права Організації Об'єднаних Націй на її п'ятдесят третій сесії у 2001 році й представлений Генеральній Асамблеї як частина доповіді Комісії про роботу цієї сесії та зрештою був закріплений у додатку до резолюції 56/83 Генеральної Асамблеї від 12 грудня 2001 року.

В основу його розробки була покладена ідея доцільності формулювання основних норм міжнародного права, які б стосувались відповідальності держав за вчинення ними міжнародно-протиправних діянь (зокрема загальних умов міжнародного права, за яких держави мали б вважатись відповідальними за власні протиправні дії або бездіяльність, а також правовим наслідкам, що мали б з цього випливати), досягнення якої передбачалась шляхом кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права.

Реалізація цього наміру згодом привела до випрацювання міжнародного інструменту, який складається із 59 статей, структурно поділених на 4 основні частини, – «Міжнародно-протиправне діяння держави», «Зміст міжнародної відповідальності держави», «Реалізація міжнародної відповідальності держави» та «Загальні положення», присвячених визначенню загальних умов, необхідних для настання відповідальності держави, правових наслідків для відповідальної держави, виконання зобов'язань щодо припинення та відшкодування шкоди, які виникають у відповідальній держави внаслідок вчинення нею міжнародно-протиправного діяння, а також загальних положень, що застосовуються до статей в цілому, уточнюючи або сферу їх застосування, або певні питання, які не розглядались до цього, відповідно.

У свою чергу в межах кожної із частин статті змістовно розміщуються у певних главах, – 1: «Загальні принципи», «Присвоєння поведінки держави», «Порушення міжнародного зобов'язання», «Відповідальність держави у зв'язку з діянням іншої держави», «Обставини, які виключають протиправність»; 2: «Загальні принципи», «Відшкодування шкоди», «Серйозні порушення зобов'язань за імперативними нормами загального міжнародного права»; 3: «Звернення до відповідальності держави», а також «Контрзаходи».

Примітно, що відповідні Статті стосуються виключно відповідальності держав за міжнародно-протиправну поведінку, залишаючи осторонь питання відповідальності міжнародних організацій або інших недержавних утворень.

3. Статті про відповідальність міжнародних організацій 2011 р.

Проект Статей про відповідальність міжнародних організацій 2011 р. був прийнятий Комісією міжнародного права Організації Об'єднаних Націй на її шістдесят третій сесії у 2011 році й представлений Генеральній Асамблеї як частина доповіді Комісії про роботу цієї сесії.

Передумовою розробки відповідного Проекту Статей стало, обумовлене постійно зростаючою кількістю існуючих міжнародних організацій, а також суттєвим розширенням їх функцій, рішення Комісії продовжити плідну роботу з кодифікації та прогресивного розвитку права міжнародної відповідальності.

З огляду на свідоме залишення без уваги будь-яких питань, пов'язаних із відповідальністю за міжнародним правом міжнародної організації або будь-якої держави за поведінку міжнародної організації в оприлюдненому у 2001 році зводі Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, саме прагнення їх розв'язання і лягли в основу означеного міжнародного інструменту.

Якраз вони згодом результували у випрацюваний текст міжнародного документу, який містить у собі 67 статей, що розміщуються у 6 основних частинах з відповідними назвами, – «Вступ», «Міжнародно-протиправне діяння міжнародної організації», «Зміст міжнародної відповідальності міжнародної організації», «Реалізація міжнародної відповідальності міжнародної організації», «Відповідальність держави у зв'язку з поведінкою міжнародної організації», а також «Загальні положення». Кожна з цих частин присвячена окремим аспектам міжнародної відповідальності міжнародних організацій, серед яких чільне місце займають визначення сфери застосування Статей і ключових термінів; встановлення передумови виникнення міжнародної відповідальності міжнародної організації; встановлення правових наслідків, що настають для відповідальної організації, зокрема, зобов'язання відшкодувати шкоду; імплементації відповідальності міжнародної організації, особливо питання про те, які держави або міжнародні організації мають право закликати до цієї відповідальності; відповідальності держав у зв'язку з поведінкою міжнародної організації; а також певні загальні положення, що застосовуються до всього Проекту статей.

Деякі частини (так само як і у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.) також передбачають певні глави: 2: «Загальні принципи», «Присвоєння поведінки міжнародній організації», «Порушення міжнародного зобов'язання», «Відповідальність міжнародної організації у зв'язку з діянням держави або іншої міжнародної організації», «Обставини, які виключають протиправність»; 3: «Загальні принципи», «Відшкодування шкоди», «Серйозні порушення зобов'язань за імперативними нормами загального міжнародного права»; 4: «Звернення до відповідальності міжнародної організації», а також «Контрзаходи».

Питання до практичного заняття

1. Поняття протиправних діянь в міжнародному публічному праві.
2. Класифікація протиправних діянь за міжнародним правом.
3. Суб'єкти міжнародно-правової відповідальності. Співвідношення відповідальності індивіда і держави.
4. Види та форми міжнародної відповідальності. Абсолютна відповідальність.
5. Кодифікація норм про міжнародну відповідальність міжнародних організацій.

Завдання для самостійної роботи

1. Назвіть принципи міжнародно-правової відповідальності та розкрийте їх зміст і значення.
2. Вкажіть, які є джерела права міжнародної відповідальності.

Питання для самоконтролю:

1. Як визначається поняття та склад міжнародно-протиправного діяння держав?
2. Які є види і форми міжнародної відповідальності держав?
3. Які є суб'єкти права міжнародної відповідальності.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Вина як суб'єктивний елемент міжнародного правопорушення.
2. Серйозні порушення міжнародного права, що впливають з норм *jus cogens*.
3. Місце інституту відповідальності в системі сучасного міжнародного права.

Рекомендовані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Проект Комісії міжнародного права статей про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння 2001 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf.

3. Проект статей про відповідальність міжнародних організацій 2008 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/intorg_responsibility.pdf.

4. Войціховський А. В. Міжнародне право : підруч. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 544 с.

5. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд : монографія / С. В. Ківалов та ін. ; відп. ред. С. В. Ківалов. Одеса : Юридична література, 2017. 205 с.

6. Voitovych P., Ennan R., Voloshyna V. Criminal Liability for the Infringement of IP Rights: Ukraine and the European Court of Human Rights Case Law. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2020. – 4(8), 291-297 URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1606846554.pdf.

ТЕМА 9

КОНЦЕПЦІЯ ЕСТОППЕЛЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ДО ПОРУШЕНЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: опанування здобувачами основних питань щодо концепції естоппеля в міжнародному публічному праві, а також ознайомлення здобувачів з поняттям естоппеля в міжнародному публічному праві та його застосування у випадках порушень міжнародно-правових зобов'язань.

1. Концепція естоппеля в міжнародному публічному праві.
2. Поняття естоппеля в міжнародному публічному праві та його застосування у випадках порушень міжнародно-правових зобов'язань.
3. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, від 5 грудня 1994 р. (Будапештський меморандум).

Зміст лекції

Концепція естоппеля є важливим інструментом забезпечення правової стабільності та передбачуваності в міжнародному публічному праві. Її основний принцип полягає в забороні сторонам, зокрема державам, діяти всупереч своїм попереднім заявам чи діям, на які інші сторони могли розраховувати. Міжнародне публічне право, яке передбачає обов'язковість міжнародних договорів та інших форм зобов'язань, спирається на принципи правової стабільності, справедливості та передбачуваності. Естоппель допомагає запобігати несправедливим спробам однієї сторони змінити свою позицію на шкоду іншій стороні, що може порушувати міжнародні зобов'язання.

Естоппель вважається одним із «найбільш впливових і універсальних інструментів у будь-якій системі судочинства». Концепція естоппеля в міжнародному праві походить як із англо-американської традиції загального права, так і з європейських систем цивільного права, де її аналогом є «преклюзія» або «виключення». Хоча сам термін «*estoppel*» має англійське походження, його коріння йде від французького слова *estourpail*. Незважаючи на те, що естоппель має англо-американське походження, він поступово став невід'ємною частиною міжнародної правової системи. Доктрина естоппеля грає ключову роль у забезпеченні добросовісності та послідовності у відносинах між державами, особливо в контексті виконання міжнародних зобов'язань. Принцип, що лежить в основі естоппеля, часто виражається в латинській максимі *allegans contraria non audiendus est*, яка тлумачиться як «людина не повинна отримувати вигоду від власної непослідовності». Вважається, що доктрина естоппеля впливає з фундаментальних понять справедливості.

Естоппель – це юридична доктрина, яка забороняє стороні покладатися на певні юридичні права чи факти, якщо така довіра може бути недобросовісною. Це гнучка доктрина як з точки зору обставин, які можуть входити до її сфери дії, так і з точки зору широти компенсації, яку трибунал або суд може присудити для задоволення будь-якої справедливості, яка може виникнути. Він може охоплювати широкий спектр ситуацій, включаючи як договірні, так і недоговірні зобов'язання, та забезпечує механізм захисту сторін від несправедливих дій.

З огляду на швидкі зміни глобального порядку, естоппель може відігравати ключову роль у стабілізації міжнародних відносин та врегулюванні суперечок. Він здатен запобігти зловживанню позицією держав, які намагаються змінити свої зобов'язання або позицію під впливом політичних чи економічних змін. У міжнародному праві естоппель застосовується у випадках, коли одна зі сторін намагається змінити свою позицію чи відмовитися від своїх зобов'язань. Цей принцип найчастіше використовується в таких ситуаціях, як територіальні спори, виконання міжнародних договорів і вирішення конфліктів між державами. Естоппель може застосовуватися у випадках порушення міжнародних договорів. Якщо держава приєдналася до міжнародного договору та діяла відповідно до його поло-

жень протягом тривалого часу, вона не може пізніше змінити свою позицію або відмовитися від виконання зобов'язань. Наприклад, у випадках, коли держави підписують договори про нерозповсюдження зброї або екологічні угоди, вони не можуть відмовитися від їх виконання після того, як інші держави діяли на підставі цих домовленостей. Естоппель гарантує правову передбачуваність і запобігає уникненню відповідальності.

Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, від 5 грудня 1994 р. (Будапештський меморандум) – це міжнародна угода, підписана 5 грудня 1994 року між Україною, США, Великобританією та росією. Ця угода була укладена у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) і стала важливим етапом у процесі ядерного роззброєння після розпаду СРСР. Україна, на той час володіючи третім за величиною ядерним арсеналом у світі, погодилася передати свою ядерну зброю росії в обмін на гарантії безпеки від трьох держав, підписантів меморандуму. Основні зобов'язання держав-членів Будапештського меморандуму щодо України: суверенітет і територіальна цілісність України, відмова від загрози силою або її застосування щодо України, зобов'язання утримуватися від економічного тиску.

З 2014 року, після анексії Криму росією та військових дій на сході України та з 2022 року після повномасштабного вторгнення росії на територію України питання порушення Будапештського меморандуму стало особливо актуальним. Росія, одна із країн-підписантів, фактично порушила свої зобов'язання, вторгнувшись на територію України, що стало прямим порушенням принципів меморандуму про територіальну цілісність та відмову від застосування сили.

Щодо росії може бути застосований принцип естоппеля. Естоппель забороняє стороні змінювати свою позицію або заперечувати факти, якщо інша сторона покладалася на її попередні дії чи заяви. У контексті Будапештського меморандуму росія, підписуючи угоду, зобов'язалася поважати незалежність України. Порушивши ці зобов'язання, вона не може стверджувати, що має право на дії, які суперечать основним принципам міжнародного права. Будапештський меморандум мав велике значення для міжнародної безпеки та процесу ядерного роззброєння, проте його порушення показало

слабкі місця міжнародних домовленостей і відсутність дієвих механізмів примусу. Тривалі порушення суверенітету України, незважаючи на гарантовані зобов'язання, викликають необхідність перегляду підходів до гарантій безпеки в міжнародному праві.

Питання до практичного заняття

1. Концепція естоппеля в міжнародному публічному праві.
2. Поняття естоппеля в міжнародному публічному праві та його застосування у випадках порушень міжнародно-правових зобов'язань.
3. Перспективи застосування естоппеля до порушень міжнародно-правових зобов'язань.
4. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, від 5 грудня 1994 р. (Будапештський меморандум).

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте концепцію естоппеля в міжнародному публічному праві.
2. Проаналізуйте перспективи застосування естоппеля до порушень міжнародно-правових зобов'язань.

Питання для самоконтролю:

1. Концепція естоппеля в міжнародному публічному праві.
2. Поняття естоппеля в міжнародному публічному праві та його застосування у випадках порушень міжнародно-правових зобов'язань.
3. Перспективи застосування естоппеля до порушень міжнародно-правових зобов'язань.
4. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, від 5 грудня 1994 р. (Будапештський меморандум).

Теми презентацій та повідомлень:

1. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, від 5 грудня 1994 р. (Будапештський меморандум).
2. Концепція естоппеля в міжнародному публічному праві.
3. Принцип естоппеля в міжнародному публічному праві.

Рекомендовані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text.
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
4. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_a04.
5. Міжнародне публічне право: у 2 т. : підручник / за ред. В.В. Мицика ; авт. кол.: В.В. Мицик, М.В. Буроменський, О.В. Буткевич та ін. Харків : Право, 2020. Т. 1. Основи теорії. 416 с.
6. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
7. Мануїлова А. І. Естопель як загальний принцип міжнародного права. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 Міжнародне право*. Національний університет «Одеська юридична академія», МОН України. Одеса, 2021.
8. Мануїлова А. І. Класифікація принципу естопель в міжнародному праві. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2020. № 5. Р. 29-34.
9. Мануїлова А.І. Умови застосування та правові наслідки порушення принципу естопель. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 674-677.
10. Мануїлова К. В. Загальні принципи права у міжнародному праві. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 389-394. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.55>.

ТЕМА 10

НАСЕЛЕННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Лекційні питання:

Мета вивчення теми – опанування здобувачами основних питань міжнародно-правової регламентації стану населення, а також ознайомлення здобувачів зі способами набуття та втрати громадянства, з міжнародно-правовим статусом біженців та переміщених осіб, та підставам надання притулку.

1. Міжнародно-правова регламентація стану населення.
2. Громадянство та його значення для міжнародного права.
3. Способи набуття громадянства. Натуралізація. Оптація. Трансферт.
4. Способи втрати громадянства.
5. Безгромадянство і подвійне громадянство.
7. Види правового стану іноземців.
8. Міжнародно-правовий режим біженців.
9. Правовий статус переміщених осіб.
10. Право притулку. Види притулку. Підстави надання притулку.

Зміст лекції

Одним з ключових матеріальних компонентів держави як основного суб'єкта міжнародного права є наявність населення. Під населенням в міжнародному праві розуміється сукупність всіх фізичних осіб, які проживають на території відповідної держави. Населення держави складається з громадян даної держави, а також які проживають в країні іноземних громадян, осіб без громадянства (апатридів) і осіб, які мають подвійне громадянство (біпатридів). Правове положення населення визначається внутрішнім правом відповідної держави з урахуванням його міжнародних зобов'язань. Однак значну роль в регулюванні прав і свобод індивіда грає і міжнародне право, норми якого, зокрема, багато в чому визначають правове становище іноземців, регулюють правовідносини з іноземним елементом. В одних випадках норми міжнародного права встановлюють

стандарти правового статусу індивіда, в інших – є безпосередньою підставою для виникнення суб'єктивних прав і обов'язків людини.

У міжнародному праві існує велика кількість питань, що стосуються населення, які регулюються на основі міжнародних договорів: про громадянство; про правове становище біпатридів (осіб з подвійним громадянством) і осіб без громадянства (осіб без громадянства); про правове становище іноземців; про право притулку; про нелегальних мігрантів; про статус вимушених мігрантів та ін.

Громадянство – це стійкий політико-правовий зв'язок особи з державою, що проявляється у взаємних правах та обов'язках. Поряд з терміном «громадянство» в ряді держав з монархічною формою правління вживається термін «підданство». Історично піддані розглядалися як підлеглі самому монарху, а не державі. Піддані мали лише обов'язки відносно свого монарха. Сьогодні обидва терміни практично рівнозначні, однак в міжнародно-правових документах вживається термін «громадянство».

Виділяють наступні способи набуття громадянства: філіація; натуралізація (укорінення); поновлення в громадянстві (реінтеграція); дарування громадянства; оптація; трансферт.

Розрізняють такі форми втрати громадянства: автоматична втрата громадянства, вихід з громадянства та позбавлення громадянства.

В силу ряду обставин фізична особа може бути біпатридом, тобто виявитися в правовому стані одночасного громадянства двох держав (подвійне громадянство). Правовий стан подвійного громадянства у фізичної особи виникає зазвичай в результаті колізії законодавства різних держав про порядок набуття та втрати громадянства. Для уникнення складнощів, пов'язаних з подвійним громадянством, держави нерідко домовляються між собою про укладання двосторонніх угод, в яких передбачають умови, при яких особи з подвійним громадянством несуть військову службу, сплачують податки лише в одній державі тощо. Панівним принципом врегулювання колізій, що виникають через претензії двох (або більше) держав на здійснення персональної юрисдикції щодо особи з подвійним громадянством, є принцип ефективного громадянства, відповідно до якого пріоритет у здійсненні юрисдикції визнається за тією державою, з якою у біпатрида існує найбільш тісний зв'язок.

Такою державою зазвичай визнається держава постійного місця проживання.

Безгромадянство – це такий правовий стан особи (апатриди), яке склалося в результаті зіткнення законодавств про громадянство різних держав. Воно виникає в разі втрати особою колишнього громадянства і неотримання нового. Розрізняють два випадки безгромадянства. У першому випадку безгромадянство настає з моменту народження особи, а в другому випадку – в результаті втрати громадянства. Несприятливим наслідком стану безгромадянства є неможливість користування відповідною особою всією повнотою прав, що належать громадянину, ні в одній державі.

Іноземними громадянами визнаються особи, які не є громадянами країни перебування та мають доказ наявності у них громадянства іноземної держави. Іноземний громадянин знаходиться під територіальною юрисдикцією країни перебування та під особистою юрисдикцією держави, громадянином якої він є. Передбачається, що іноземний громадянин має право на дипломатичний захист з боку держави свого громадянства. Слід пам'ятати, що іноземний громадянин та іноземець не є тотожними поняттями. До іноземців, окрім іноземних громадян, також відносять осіб без громадянства.

Режим (правове положення) іноземців визначають як сукупність прав та обов'язків іноземців на території даної держави. Режим іноземців встановлюється внутрішнім законодавством держав з врахуванням їх міжнародних зобов'язань. Існує три види режиму іноземців: національний, найбільшого сприяння, спеціальний.

Основними міжнародно-правовими документами, який регулює статус біженців, є Конвенція про статус біженців 1951 р. та Протокол до неї 1967 р. Крім того, важливе значення має Статут Управління Верховного комісара ООН у справах біженців – спеціального органу, створеного на підставі резолюції генеральної Асамблеї ООН у 1950 р.

Згідно з Конвенцією про статус біженців 1951 р., біженцем є особа, яка через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися та-

ким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань.

Вимушені переселенці (або внутрішні біженці) – це особи, які з тих же причин, що й біженці, були змушені покинути місце свого постійного проживання і переселитися в іншу частину однієї й тієї ж країни.

Право притулку – право кожної людини шукати притулок від переслідування в інших державах та користатися цим притулком, а також право держави дозволяти в'їзд та проживання на її території особі, яке переслідується в іншій державі за політичними мотивами. В міжнародній практиці зустрічається два види притулку: територіальний, дипломатичний та політичний.

Територіальний притулок означає, що держави надають притулок на своїй території, дипломатичний – в стінах свого дипломатичного представництва, що діє в іноземній державі.

Основним наслідком надання політичного притулку є обов'язок держави не видавати особу, яка отримала такий притулок. Саме по собі прохання про надання політичного притулку не означає, що такий притулок буде автоматично наданий.

Політичний притулок припиняється, якщо зникли обставини, що змусили особу шукати притулок, або якщо особа натуралізувалася в державі, яка надала їй притулок.

Питання до практичного заняття

1. Міжнародно-правова регламентація стану населення.
2. Громадянство та його значення для міжнародного права.
3. Способи набуття громадянства. Натуралізація. Оптація. Трансферт.
4. Способи втрати громадянства.
5. Безгромадянство і подвійне громадянство.
7. Види правового стану іноземців.
8. Міжнародно-правовий режим біженців. Діяльність Верховного Комісара ООН у справах біженців.
9. Правовий статус переміщених осіб.
10. Право притулку. Види притулку. Підстави надання притулку.
11. Інститут екстрадиції у міжнародному праві.

Завдання для самостійної роботи

1. Правовий статус іноземців в Україні. В'їзд, перебування і виїзд іноземців з України.
2. Декларація про територіальний притулок, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1967 р.
3. Статус національних меншин, етнічних груп і корінного населення. Декларація прав національностей України.

Питання для самоконтролю:

1. Міжнародно-правова регламентація стану населення.
2. Громадянство і його значення для міжнародного права.
3. Способи набуття громадянства. Натуралізація. Оптація. Трансферт.
4. Способи втрати громадянства.
5. Безгромадянство і подвійне громадянство.
6. Правовий статус біженців і переміщених осіб.
7. Правовий стан іноземців.
8. Види правового стану іноземців.
9. Право притулку.
10. Міжнародно-правовий режим біженців і змушених переселенців.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Статус особи і міжнародна правосуб'єктність. Взаємодія міжнародного і внутрішньодержавного права в розвитку статусу індивідів.
2. Статус індивідів у міжнародних організаціях. Право петицій. Доступ індивідів до міжнародних судових установ і міжурядових організацій і закладів.
3. Вплив міжнародного права на процес регулювання громадянства.

Рекомендовані джерела:

1. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року // Урядовий кур'єр. – 18 серпня 2004 р. № 155.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Права людини і професійні стандарти для працівників правоохорон-

них органів в документах міжнародних організацій. К.: Сфера, 2002. С. 9-12.

3. Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 року// Збірка договорів Ради Європи: Українська версія / Є. М. Вишневський (пер. та ред.). – К.: Парламентське вид-во, 2000. С. 65-86.

4. Конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 року // Забезпечення прав людини. Хрестоматія. К. Х., 2005. С. 61-65.

5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року // Забезпечення прав людини. Хрестоматія. К. Х., 2005. С. 38-46.

6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року // Забезпечення прав людини. Хрестоматія. К. Х., 2005. – С. 33-38.

7. Протокол до Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Право України. 2010. № 10. С.225-226.

8. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, який гарантує деякі права і свободи, що не включені до Конвенції та першого Протоколу до неї // Право України. 2010. № 10. С.226-227.

9. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо скасування смертної кари // Право України. 2010. № 10. С.227-229.

10. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод // Право України. 2010. № 10. С. 229-231.

11. Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод // Право України. 2010. № 10. С. 231-232.

12. Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод // Право України. 2010. № 10. С. 232-233.

13. Європейська конвенція про громадянство від 7 листопада 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 13. Ст. 359.

14. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін.; за ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т. 1 : Основи теорії. 2019. 416 с.

15. Бурлак О.В. Міжнародні стандарти щодо захисту і заохочення прав людини: монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2012. 212 с.

16. Мицик В.В. Права людини у міжнародному праві: міжнародно-правові механізми захисту: підручник. Київ: Промінь, 2010. 722 с.

17. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2014. 464 с.

18. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

19. Мануїлова К. В. Загальні принципи права у міжнародному праві. *Право і суспільство*. № 1, 2023. С.389-394.

20. Дрьомов С.В. Інститут громадянства як регулятор впливу на стан забезпечення національної безпеки України: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2017. 52 с.

21. Лазарев В.В. Особливості припинення громадянства України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 46 – 49.

22. Софінська І.Д. Філософсько-правова доктрина громадянства. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. Національний університет «Львівська політехніка». 2019. 514 с.

23. Шкумбатюк К.Л. Державна політика України у сфері громадянства в контексті європейської інтеграції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». Львів, 2014. 17 с.

24. Interaction of IHRL and IHL in the field human rights promotion: International standards and national dimension / co-authors: Mykhailo M. Prokhorenko¹, Iryna V. Tarasova, Viktor V. Nazarov, Kateryna V. Denysenko. *Informatol*. 2022. Vol. 55. 1-2. P. 42-52. URL: <https://hrcak.srce.hr/broj/21210>.

25. Kovalchuk, V., Kovnyi, Y., Prokhorenko, M., Manuilova, K. & Poliarush-Safronenko. S. (2023). Examining the contemporary ethno-national policy: a comprehensive analysis of the political rights and legal status of indigenous peoples. *Juridicas*, 20 (1), 94-114. DOI: <https://doi.org/10.17151/jurid.2023.20.1.6>.

26. O. Tsybulska, V. Prytuliak, S. Shcherbak, O. Verba, & A. Kozhevnikova. (2022). Digitalization of the ECtHR Activities in Inheritance Cases and in Compulsory Enforcement of Jurisdictional Decisions: International-Legal Aspect. *Amazonia Investiga*. Vol 11, N 58. (2022), p.p. 168 – 176.

ТЕМА 11

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Лекційні питання:

Мета вивчення: ознайомлення з поняттям, джерелами та принципами міжнародного гуманітарного права, розуміння та кваліфікація збройних ситуацій, дослідження видів збройних конфліктів та сфери застосування норм міжнародного гуманітарного права, вивчення поняття та правового статусу категорій осіб, яких захищає міжнародне гуманітарне право, дослідження засобів та методів ведення військових дій, ознайомлення з кваліфікацією збройного конфлікту на території України.

1. Джерела та принципи міжнародного гуманітарного права.
2. Кваліфікація збройних конфліктів та сфера застосування міжнародного гуманітарного права.
3. Сторони збройного конфлікту та учасники збройного конфлікту.
4. Засоби та методи ведення військових дій.
5. Кваліфікація збройного конфлікту на території України (від 2014 р. до цього часу).

Зміст лекції

1. Міжнародне гуманітарне право – самостійна галузь міжнародного публічного права, принципи і норми якої регулюють правомірність та допустимість засобів і методів ведення збройних конфліктів, забезпечують захист жертв збройних конфліктів, встановлюють взаємовідносини між воюючими та невоюючими державами. Міжнародне гуманітарне право характеризується системою договірних і звичаєвих міжнародно-правових норм, що застосовуються як у міжнародних збройних конфліктах, так й у збройних конфліктах неміжнародного характеру, визначають взаємні права та обов'язки учасників збройних конфліктів щодо заборони або обмеження застосування певних засобів і методів ведення збройної боротьби та забезпечують захист жертв збройних конфліктів.

Міжнародне гуманітарне право є однією із класичних галузей міжнародного публічного права. Історія зародження формувалась ще від звичаїв ведення війни в Стародавній Греції, Риму, Індії, Китаї (так зване регіональне міжнародне право). Однак власне термін «міжнародне гуманітарне право» виник відносно нещодавно, у другій половині XX ст. Проте в правовій літературі та міжнародних документах й досі широко застосовуються його попередні назви, такі як «закони та звичаї ведення війни», «право війни» та «право збройних конфліктів» тощо.

Уперше термін «міжнародне гуманітарне право» запропонував відомий швейцарський юрист Ж. Пікте, який почали досить часто використовувати в юридичній літературі, а згодом його було подано у назві Дипломатичної конференції «Про підтвердження і розвиток міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів» 1974-1977 років, у консультативному висновку Міжнародного суду ООН «Про законність погроз чи застосування ядерної зброї» 1996 року вказано, що «система норм, яка раніше називалися «законами та звичаями війни», надалі стала називатися «міжнародним гуманітарним правом».

У зв'язку з тим, що ще в 1928 р. війна як законний метод вирішення міжнародних спорів стала заборонена, а Статут ООН розглядав агресію як протиправне явище очевидно, що широке застосування терміну «міжнародне гуманітарне право» замість термінів «право війни» та/чи «право збройних конфліктів» відображає «вплив руху за права людини».

Характерною особливістю міжнародного гуманітарного права є те, що воно поєднує дві різні концепції – одна з яких має юридичний характер, а інша – етичний. Міжнародне гуманітарне право прагне досягти компромісу між військовою необхідністю та вимогами гуманності (гуманізму). Етичний елемент розкривається через пом'якшення насильства шляхом правового обмеження засобів і методів ведення воєнних дій та зобов'язань воюючих сторін гуманно поводитись з особами, які не беруть або перестали брати участь у військових діях.

На сьогодні відмінністю «міжнародного гуманітарного права» від «права війни» є те, що перше не вирішує питання законності застосування сили. Міжнародне гуманітарне право покликане захища-

ти жертв збройних конфліктів та регулює законність методів та засобів ведення збройних конфліктів, вміщуючи мінімальні стандарти прав людини в надзвичайних умовах. Норми міжнародного гуманітарного права закріплюють зобов'язання держав надавати гарантій особам, які опинились під їх владою і не є їхніми громадянами.

Міжнародне гуманітарне право складається з двох частин – «права Гааги» (права війни) та «права Женеви» (права миру). Їх правову основу складають міжнародні конвенції як результат кодифікаційних процесів за підсумками Гаазьких мирних конференцій 1899 р., 1907 р. та Женевських конвенцій 1864 р., 1929 р., 1949 р.

Основні конвенції 1907 року: Про відкриття воєнних дій; Про закони і звичаї сухопутної війни (або IV Гаазька конвенція); Про стан ворожих торгових суден на початку воєнних дій; Про бомбардування морськими силами під час війни; Про деякі обмеження в користуванні правом захоплення в морській війні; Про права й обов'язки нейтральних держав під час морської війни та інші.

На сьогодні основу «права Женеви» складають чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р.: I Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях, II Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб зі складу збройних сил на морі, які потерпіли корабельну аварію, III Конвенція про поводження з військовополоненими, IV Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Прийняті в 1977 році два Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (ДП I) і збройних конфліктів неміжнародного характеру (ДП II) доповнюють «право Женеви».

Інші міжнародні договори присвячені забороні або обмеженню застосування певного засобу або методу ведення збройних конфліктів. Серед них необхідно відмітити наступні: Санкт-Петербурзька декларація про відміну застосування вибухових і запалювальних куль 1868 року; Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 року; Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів зви-

чайної зброї, які можуть вважатися такими, що мають можливість наносити надмірні ушкодження чи мають невиворчу дію, 1981 року і три Протоколи до неї (Протокол про осколки, які не піддаються виявленню; Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв; Протокол про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї).

Крім того, в сучасному міжнародному праві існують документи, що встановлюють кримінальну відповідальність окремих осіб за серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права. До них відносяться: Статuti Міжнародних військових трибуналів (Нюрнберзького 1945 року і Токійського 1946 року); Конвенція про застосовність строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року; Резолюції Генеральної Асамблеї ООН про видачу і покарання військових злочинців 1946 року і про принципи міжнародної співпраці відносно виявлення, арешту, видачі і покарання осіб, винних у воєнних злочинах проти людства 1973 року та інші.

Міжнародне гуманітарне право включає ряд основних принципів, за якими будується система цієї галузі. Принцип гуманності є найбільш загальним принципом у міжнародному гуманітарному праві. Він об'єднує всі положення у логічно побудовану систему норм, які застосовують під час збройних конфліктів. Варто відзначити, що принципи міжнародного гуманітарного права пов'язані з іншими суміжними галузями міжнародного права. Насправді ж усі інші принципи міжнародного гуманітарного права є похідними від принципу гуманізму, їх зміст розкривається в конкретизації (деталізації) окремих його аспектів. Так, в науці міжнародного гуманітарного права зустрічається поділ на три категорії: 1) принципи ведення воєнних дій (принцип розрізнення між комбатантами і цивільним населенням, військовими та цивільними об'єктами та інші); 2) принципи, що визначають поведінку з особами, які перебувають під владою супротивника (принцип захисту жертв збройних конфліктів, що міститься в застереженні Мартенса, яке полягає в тому, що «населення та воюючі сторони перебувають під захистом принципів міжнародного права, що впливають з усталених звичаїв, встановлених між цивілізованими націями, законів людяності та вимог суспільної свідомості...» та інші); 3) принципи, що стосуються імплементації міжнародного гуманітарного права (принцип по-

ширення знань про міжнародне гуманітарне право, принцип забезпечення внесення змін в національне законодавство та інші).

2. Кваліфікація збройних конфліктів впливає на належне застосування норм міжнародного гуманітарного права. У міжнародно-правовій літературі в кінці ХХ ст. точилася дискусія та надавались визначення розрізнення між поняттями «війна» і «збройний конфлікт». Заміна понять «війна» на «збройний конфлікт» є виправданим з огляду на заборону застосування сили в Статуті ООН 1945 р. та загальновизнаної позиції в ряді резолюцій Генеральної Асамблеї ООН що стосуються гуманітарного права. Хоча відомо, що у перших міжнародно-правових актах, які закріплювали первинні правила регулювання військових дій вживався саме термін «війна». У Гаазьких конвенціях 1907 р. йдеться про застосування норм права «на випадок війни». Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів і бактеріологічних засобів 1925 року послуговується терміном «війна». Те саме стосується конвенцій, які регулюють ведення морської війни. У Женевських конвенціях 1949 року поряд з терміном «війна» використовують вираз «міжнародний збройний конфлікт» (ст. 2) і «не-міжнародний збройний конфлікт» (ст. 3). Таким чином, починаючи з 50-х років ХХ ст., термін «збройний конфлікт» вживають набагато частіше, ніж термін «війна». Ця зміна зумовлена передусім ідеологічною ситуацією, коли робили спроби змістити акценти уваги у цих поняттях, а також заборонаю використання війни як законного засобу вирішення міжнародних спорів.

Поділ між «війною» і «збройним конфліктом» має певне значення для права, яке застосовується під час збройних конфліктів. Поняття «збройний конфлікт» є ширшим та включає поняття «війна», так як «збройний конфлікт міжнародного характеру» прирівнюється до «війни» в розумінні Гаазьких конвенцій 1907 р. Не кожний збройний конфлікт можна називати війною, враховуючи ряд ознак, які притаманні різним видам збройних конфліктів.

З правового положення війна має такі ознаки:

а) формальний акт оголошення, як цього вимагає III Гаазька конвенція 1907 року;

б) розірвання дипломатичних відносин між воюючими державами, що є наслідком оголошення війни;

в) анулювання двосторонніх договорів, особливо політичних;
г) починає діяти спеціальний правовий режим, який характеризує часткові обмеження прав людини тощо.

Таким чином, війна – це збройна боротьба двох і більше держав, характеризується формальним актом її оголошення згідно з Гаазькими конвенціями 1907 р.

У текстах Женевських конвенцій і Додаткових протоколів досить часто вживається термін «збройний конфлікт», але вони не містять визначення цього поняття. Відсутність його супроводжується певними як теоретичними, так і практичними труднощами щодо уніфікації його застосування.

Класичне на сьогодні визначення збройного конфлікту міститься у п. 70 Рішення Апеляційної палати Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії у справі Душко Тадіча від 2 жовтня 1995 року: «...ми вважаємо, що збройний конфлікт існує тоді, коли має місце застосування збройної сили між Державами або тривале збройне насильство між урядовими силами та організованими збройними групами, або між такими групами в межах Держави. Міжнародне гуманітарне право застосовується з часу початку таких збройних конфліктів і виходить за межі припинення військових дій, поки не буде укладено мир; або, у випадку внутрішніх конфліктів, поки не буде досягнуто мирного вирішення конфлікту. До того моменту міжнародне гуманітарне право продовжує діяти на всій території ворогуючих Держав або, у випадку внутрішніх конфліктів, всій території, підконтрольній одній стороні, незалежно від того, чи ведуться там фактичні бої».

У загальній ст. 2 Женевських конвенцій 1949 р. зазначається, що «ця Конвенція застосовуватиметься в разі оголошення війни або під час будь-якого іншого збройного конфлікту, що виник між двома або декількома Високими Договірними Сторонами, навіть у тому випадку, якщо одна з них не визнає стану війни». Отже, якщо виник збройний конфлікт міжнародного характеру між двома або декількома державами, то міжнародне гуманітарне право застосовується автоматично, незалежно від того, чи оголошено війну і чи визнають учасники конфлікту стан війни. Єдиною підставою, достатньою для застосування міжнародного гуманітарного права, є наявність такого між двома або більше державами.

Згідно з положеннями Женевських конвенцій 1949 року, збройними конфліктами міжнародного характеру визнаються такі конфлікти, коли один суб'єкт міжнародного застосовує збройну силу проти іншого суб'єкта.

Згідно з ст. 1 Додаткового протоколу I 1977 р. міжнародними є також збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування і іноземної окупації і проти расистських режимів в здійсненні свого права на самовизначення.

Сторонами в міжнародному збройному конфлікті можуть бути держави, нації і народності, що борються за свою незалежність, міжнародні організації, що здійснюють колективні збройні заходи з підтримки миру і міжнародного правопорядку.

Іншим видом збройних конфліктів є збройні конфлікти неміжнародного характеру – це збройні конфлікти, що не підпадають під дію ст. 1 Додаткового протоколу I 1977 р., «які відбуваються на території якої-небудь держави між її збройними силами або іншими організованими озброєними групами, які, знаходячись під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дозволяє їм здійснювати безперервні і злагоджені військові дії» і застосовувати положення Додаткового протоколу II 1977 року. Ці конфлікти відбуваються в межах однієї держави.

Збройні конфлікти неміжнародного характеру мають наступні ознаки:

1) «застосування вогнепальної зброї» та участь в конфлікті збройних сил, включаючи поліцейські підрозділи; 2) «колективний» характер участі; 3) певна «організованість» повстанців та «наявність органів, відповідальних за їх дії»; 4) тривалість і «безперервність» конфлікту. Окремі виступи слабоорганізованих груп не можуть розглядатися як збройні конфлікти неміжнародного характеру; 5) «здійснення контролю над частиною території» держави.

3. Учасники збройних конфліктів та сторони збройних конфліктів володіють різним змістовним обсягом. У міжнародному гуманітарному праві учасників збройних конфліктів розділяють на окремі категорії з власним правовим статусом з відповідною правовою характеристикою. Сторонами збройних конфліктів є держави та інші суб'єкти міжнародного права, які формально або фактично є учасником воєнних дій проти однієї або декількох держав, чи вою-

юча сторона, повстала сторона та інші недержавні актори, можливі учасники відносин, що виникають у процесі застосування збройної сили. В силу виконання норм Розділу VII Статуту ООН миротворчі операції, які здійснюються ООН та операції, який задіяні сили НАТО також зобов'язуються дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права. Класичними сторонами збройних конфліктів є основні суб'єкти міжнародного права – держави.

Формально положення Женевських конвенцій, як і більшість міжнародних договорів, адресовані до держав-учасниць. Більшість членів міжнародної спільноти є учасниками Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів 1977 р. Проте не всі держави однаковою мірою зв'язані з цим правом через різні зміни обсягу ратифікації та приєднання до міжнародних договорів. Ситуація обмеженості обсягу дії міжнародного гуманітарного права зумовлена відповідними застереженнями та заявами про застосування (його обмеження) норми, зробленими державами під час підписання або ратифікації договору.

На відміну від інших галузей міжнародного права норми міжнародного гуманітарного права чітко закріплюють права та обов'язки всіх учасників (як активних, так й тих, хто перестав брати) в надзвичайний період (період збройного конфлікту).

Більшість норм міжнародного гуманітарного права мають імперативний характер і том у на них не поширюється «принцип взаємності», тобто одна сторона, яка приймає участь у збройному конфлікті не може відмовитись від їх дотримання навіть тоді, коли друга сторона їх порушує, навіть якщо офіційно не визнала стану збройного конфлікту. Процедура денонсації не застосовується до норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів.

З формальної точки зору норми міжнародного гуманітарного права сформульовані таким чином, що їх суб'єктами виконання можуть виступати лише держави (про що прямо йдеться в більшості гуманітарних конвенцій), на які покладається обов'язок забезпечити виконання своїми збройними силами й інших учасників збройних конфліктів, що знаходяться під їх контролем та юрисдикцією, виконувати норми міжнародного гуманітарного права.

Стосовно учасників збройних конфліктів, то ними можуть бути виключно фізичні особи. Міжнародне гуманітарне право поділяє

учасників збройних конфліктів на дві групи: комбатантів (воюючі), некомбатантів (ті, що сприяють, допомагають досягненню військової мети) та цивільні особи.

Згідно з Додатковим протоколом I, «особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті (крім медичного та духовного персоналу), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях» (ст. 43, п. 2). Інакше кажучи, комбатанти мають право воювати, тобто активно вести діяльність під час військових дій. Це означає, що дозволено застосовувати збройну силу, при цьому не нести персональної відповідальності за свої дії, яка б мала місце, коли б вони вчиняли як звичайні громадяни не в особливий період (мирний час). Комбатантів умовно поділяють на законні (регулярні збройні сили, іррегулярні збройні сили, які дотримуються вимог п. 3, ч. 1, ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р., населення неокупованої території, яке стихійно береться за зброю, учасників руху опору, розвідник, доброволець) та незаконні комбатанти (шпигун, найманець). Категорії осіб, що користуються захистом норм міжнародного гуманітарного права, серед яких поранені, хворі, військовополонені, цивільне населення відносяться до жертв збройних конфліктів.

4. Засоби та методи ведення військових дій є одним з напрямків, який регулюється лише нормами міжнародного гуманітарного права. У доктрині міжнародного права під засобами ведення військових дій потрібно розуміти зброю та інші засоби, що застосовуються збройними силами воюючих сторін для завдання шкоди і поразки супротивнику. Методи ведення військових дій – порядок і способи використання засобів ведення військових дій.

Відповідно, всі засоби і методи ведення війни можна умовно поділити на дозволені (законні) та недозволені (незаконні). Такий поділ є здебільшого доктринальним, докладно проаналізованим у дослідженнях з міжнародного гуманітарного права. Стосовно змісту конвенцій цієї галузі, то тут немає чіткого поділу на засоби і методи ведення бойових дій, оскільки ці норми по чергово закріплюють їх призначення.

Згідно зі ст. 35 Додаткового протоколу I 1977 р. «право сторін, що знаходяться в конфлікті, обирати методи і засоби ведення війни не є необмеженим».

Заборонені також наступні методи ведення військових дій: віддання наказу не «залишати нікого в живих», незаконне використання емблем Червоного Хреста, ООН, а також прапорів, емблем, форменого одягу нейтральних держав або держав, що не беруть участь в конфлікті. Забороняється вбивати, заподіювати поранення або брати у полон супротивника, вдаючись до віроломства, під яким розуміються «дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист або зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного гуманітарного права».

Недозволеними засобами ведення військових дій є всі види зброї, застосування яких суперечить принципам і нормам (як договірних, так й звичаєвих) міжнародного права, які діють під час збройних конфліктів.

Список заборонених засобів ведення військових дій формувався паралельно з розвитком науково-технічного прогресу та удосконаленням нових видів зброї. Переломними стали Гаазькі мирні конференції 1899 р., 1907 р., 1925 р. та інші, які прийняли низку конвенцій з цього питання. Зокрема, ст. 22 Положення про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р. передбачала, що «воюючі сторони не користуються необмеженим правом у виборі засобів завдання шкоди противнику». Цей принцип став також джерелом низки специфічних заборон у військовій справі. Зокрема, ст. 23д Гаазького положення містить заборону застосування «зброї, снарядів або речовин, що здатні завдати надмірних страждань». Під надмірними стражданнями потрібно розуміти «наслідки, нічим не виправдані з позиції військової необхідності».

Заборона використання отрути й отруйної зброї, передбачена ст. 23а Гаазького положення, сьогодні має значення здебільшого в історичному плані. Важливішим сьогодні є Женевський протокол 1925 р. (хоч і його важко назвати новітнім), який проголосив, що «застосування на війні задушливих, отруйних або інших таких газів, однаковою мірою, як і всіх аналогічних рідин, речовин і процесів, справедливо засуджено громадською думкою цивілізованого світу», і додав сюди ж згоду Високих Договірних Сторін «поширити цю заборону на бактеріологічні засоби ведення війни».

Женевський протокол 1925 р. забороняє використання на війні біологічної (бактеріологічної) зброї. У сучасному розумінні до

«бактеріологічних засобів належать не лише бактерії, а й такі мікроорганізми, як віруси та рикетсії, про які нічого не було відомо на час підписання протоколу».

Подальші переговори з приводу загальної заборони біологічної зброї привели до укладення міжнародної угоди – 10 квітня 1972 р. відкрита для підписання Конвенція про заборону виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення. Держави висловлювали свою згоду на дотриманні положень угоди своїм підписанням вказаного міжнародного документу.

Щодо подальшого обмеження використання зброї масового знищення варто назвати Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї і її знищення 1993 р. Ця Конвенція забороняє застосування всіх видів хімічної зброї і передбачає знищення всіх її запасів впродовж 10 років з моменту набуття нею чинності для держави, яка її ратифікувала. З правової позиції вона володіє більш ефективним механізмом імплементації, включаючи механізм контролю, перевірки на місці, що наштовхує на позицію, чи немає у цій системі елементів, які могли б бути предметом рецепції, у відповідних випадках *«mutatis mutandis»*, стосовно Конвенції про біологічну зброю. Звісно, Конвенція про заборону хімічної зброї стала визначним кроком в гарантуванні миру та/чи безпеки у світі, з огляду на певні обмеження у використанні зброї масового знищення.

З появою і розвитком ядерної зброї чи іншого нового виду зброї, яка може становити загрозу для подальшого існування людства почався новий визначний етап в історії людства. Відповідно виникла потреба переосмислення принципів міжнародного гуманітарного права. Тому постало питання про такі засоби ведення бойових дій, невибірковість дій яких не дає змоги розрізняти комбатантів і цивільне населення, який є одним з основоположних принципів міжнародного гуманітарного права.

8 липня 1996 року Міжнародний суд ООН у консультативному висновку щодо законності погрози та використання ядерної зброї зазначив, що «застосування будь-якого виду ядерної зброї було б порушенням норм гуманітарного права: підставою для такого твердження було передусім те, що ця зброя має надзвичайно руйнівний

характер і, зокрема, розсіює радіоактивне випромінювання, яке не-контрольовано і невибірково знищує як комбатантів, так і цивільних осіб».

У 1980 році була прийнята Конвенція про заборону й обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень чи мають невибірккову дію (з трьома Протоколами до неї). Вона стала першим після 20-х років ХХ ст. договором, що регулював питання стосовно звичайної зброї. Норми цієї Конвенції та протоколів поєднували різні елементи міжнародного гуманітарного права і договорів з контролю над озброєнням. Варто зауважити, що перелік і зміст заборонених засобів ведення війни закріплені не в самій Конвенції, а в протоколах до неї. Це стосується I Протоколу «про невідшукувані осколки, які не можна виявити в людському тілі за допомогою рентгенівських променів». II Протокол «забороняє та обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв під час збройних конфліктів на суші, а також встановлення їх з метою перешкодити подоланню прибережних вод, водних шляхів та річок. Норми цього Протоколу поширюються також на неміжнародні збройні конфлікти, що відбуваються на території будь-якої договірної сторони. III Протокол визначає «заборону чи обмеження застосування запальної зброї». Згідно зі ст. 1 Протоколу, «запальовальна зброя може бути у вигляді вогнеметів, фугасів, снарядів, ракет, гранат, мін, бомб та інших пристроїв із запальовальними речовинами, які використовують для підпалу об'єктів або спричинення людям опіків через дію полум'я, тепла або того й іншого разом, що виникають внаслідок хімічної реакції, яка досягає цілі».

5. Кваліфікація збройного конфлікту на території України особливо потребує розгляду. Ще на початку подій на Донбасі російська федерація здійснювала загальний контроль над організованими збройними угрупованнями так званих «ЛНР/ДНР». Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду дійшов висновку про «подвійну кваліфікацію», що на Донбасі мав місце «неміжнародний збройний конфлікт, починаючи з 30 квітня 2014 року», до нього доєднався «міжнародний збройний конфлікт найпізніше з 14 липня 2014 року».

Попередні офіційні події в виді ухвалення резолюції держду-мою росії 16 лютого 2022 р., в якій просила президента росії визнати

«незалежними державами дві території на сході України, підконтрольні підтримуваними Росією збройними формуваннями». 21 лютого президент росії підписав два укази «про визнання незалежності двох областей і передав їх на ратифікацію до парламенту». Після цього він «віддав наказ російським збройним силам», які протягом кількох місяців скупчувалися на кордоні з Україною, здійснити «миротворчу операцію» у самопроголошених «Донецькій Народній Республіці» («ДНР») і «Луганській Народній Республіці» («ЛНР»). 22 лютого рада федерації, верхня палата російського парламенту, задовольнила звернення президента росії «про введення збройних сил». 22 лютого президент росії публічно заявив, що «межі територій, незалежність яких визнала Росія, поширюються й на підконтрольні українському уряду значні території Донецької та Луганської областей». Мало місце безпрецедентне нарощування росією власних збройних сил уздовж кордону з Україною та загострилися бої на Сході України.

З середини лютого Спеціальна моніторингова місія Організації з безпеки і співробітництва в Європі повідомляла про «суттєве збільшення кількості порушень угоди про припинення вогню 2014 року в постраждалих від конфлікту районах уздовж лінії зіткнення». Проте незалежно від будь-якої «самопроголошеної» назви збройних формувань, або підміна термінів на «спецоперація», відповідно нормам міжнародного гуманітарного права, російські війська на території України ведуть збройний конфлікт з відповідними правовими наслідками початку такого виду конфлікту. Ані претензії та заяви «місцевої влади» на суверенітет самопроголошених «ЛНР» чи «ДНР», ані «визнання їх незалежними російським урядом» не впливають на наявний збройний конфлікт або визнання окупації за міжнародним правом.

Починаючи з 24 лютого 2022 р. військові зіткнення між збройними силами рф та збройними силами України є міжнародним збройним конфліктом, який регулюється міжнародними гуманітарними конвенціями (Гаазькі конвенції 1907 р., чотири Женевських конвенцій 1949 р., Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1977 р., ряд інших конвенцій, які регулюють засоби та методи ведення збройних конфліктів), а також загальноприйнятими звичаєвими нормами міжнародного гуманітарного права. Враховуючи що

обидві воюючі сторони (як Україна, так і росія є підписантами Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу I 1977 р.

Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду оприлюднив ряд звітів про свою діяльність з попереднього вивчення ситуацій в Україні (2014, 2016, 2018, 2019). Попередні висновки Офісу прокурора про паралельне існування на Сході України і міжнародного, і неміжнародного збройного конфліктів. Офіс Прокурора продовжує аналізувати чи здійснювала/здійснює російська федерація загальний контроль над антиурядовими організованими збройними групами на Донбасі з метою з'ясувати, чи існує на Донбасі єдиний міжнародний збройний конфлікт. Так, за 2019 рік офіс Прокурора вперше порівняно детально торкається питання допустимості розслідування ситуації в Україні. У зв'язку з можливістю наявності різних кваліфікацій офіс Прокурора аналізував відповідні положення ст. 9 Римського статуту, які стосуються як міжнародного збройного конфлікту, так і неміжнародного збройного конфлікту. Так як застосовний стандарт доказування на етапі попереднього вивчення не вимагає від Офісу прокурора однозначної відповіді на питання про те, чи можна вважати збройний конфлікт на Сході України виключно міжнародним, то потенційне встановлення цього факту можна очікувати не раніше початку повноцінного розслідування ситуації в Україні.

Кваліфікація ситуації у Криму більш однозначна, наявний стан окупації, тобто міжнародний збройний конфлікт, тому що окупантом може бути лише суверенний суб'єкт міжнародного права – держава. Стаття 2, спільна для Женевських конвенцій 1949 року говорить, що Конвенції також «застосовуються в усіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір». Зазначена кваліфікація відображена в звітах офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду.

Бойові зіткнення стали причиною як значних руйнувань та знищення цивільної інфраструктури, так й загибель цивільних осіб, серед яких діти, жінки, зафіксовано ряд порушень норм міжнародного гуманітарного права з боку держави-агресора російської федерації.

Питання до практичного заняття

1. Поняття міжнародного гуманітарного права, його принципи та джерела.
2. Поняття війни та збройного конфлікту. Види збройних конфліктів.
3. Міжнародні збройні конфлікти та їх правове регулювання.
4. Неміжнародні збройні конфлікти (збройні конфлікти неміжнародного характеру) та їх правове регулювання.
5. Початок та завершення збройного конфлікту міжнародного та неміжнародного характеру. Нейтралітет під час збройних конфліктів.
6. Сторони та учасники збройного конфлікту.
7. Поняття та категорії комбатантів. Права та обов'язки комбатантів.
8. Міжнародно-правовий захист жертв війни. «Застереження Мартенса».
9. Режим воєнного полону. Міжнародно-правові стандарти поводження з військовополоненими.
10. Засоби та методи ведення військових дій.
11. Режим окупації. Захист цивільного населення.
12. Інститут держав-покровительок.
13. Міжнародний Комітет Червоного Хреста: загальна характеристика та значення діяльності.
14. Кваліфікація ситуації окупації Автономної Республіки Крим.
15. Кваліфікація збройного конфлікту на території Сходу України (від 2014 р. до цього часу).
16. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство.
17. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Завдання для самостійної роботи

1. Провести правовий аналіз збройного конфлікту на території України з 2014 р. по 24 лютого 2022 р.
2. Провести правовий аналіз окупації Автономної Республіки Крим: кваліфікація та правовий режим.

3. Проаналізувати поняття «інтернаціоналізований збройний конфлікт».
4. Проаналізувати висновки Прокурора Міжнародного кримінального суду щодо ситуації по Україні.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття міжнародного гуманітарного права.
2. «Право Гааги». «Право Женеви». «Право Нью-Йорку». Місце міжнародного гуманітарного права в системі міжнародного права.
3. Виникнення міжнародного гуманітарного права.
4. Джерела міжнародного гуманітарного права. Кодифікація міжнародного гуманітарного права у XX столітті.
5. Види збройних конфліктів. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до різних видів збройних конфліктів.
6. Правові наслідки початку збройного конфлікту міжнародного характеру.
7. Неміжнародні збройні конфлікти (збройні конфлікти неміжнародного характеру) та їх правове регулювання.
8. Нейтралітет під час війни.
9. Припинення воєнних дій та його відмінність від припинення стану війни. Загальне і часткове перемир'я. Капітуляція. Закінчення війни та її правові наслідки.
10. Населення під час війни. «Застереження Мартенса».
11. Правовий статус учасників збройних конфліктів.
12. Поняття та категорії комбатантів. Права та обов'язки комбатантів.
13. Визначення правового статусу жертв війни. Міжнародно-правові стандарти захисту основних категорій жертв збройних конфліктів.
14. Женевські конвенції 1949 року і Додаткові протоколи 1977 року як основні джерела захисту жертв війни.
15. Захист поранених та хворих у період збройного конфлікту. Право поранених на захист.
16. Правове становище медичних формувань та установ, медичного і духовного персоналу.

17. Створення санітарних зон, зон безпеки, нейтральних зон і коридорів.
18. Правовий статус військовополонених. Режим воєнного полону.
19. Режим воєнної окупації.
20. Правове становище цивільного населення в період збройних конфліктів. Захист цивільного населення в період збройних конфліктів.
21. Визначення цивільних об'єктів і захист цивільних об'єктів. Цивільні об'єкти, що знаходяться під особливим захистом.
22. Поняття засобів та методів ведення воєнних дій.
23. Заборонені засоби і методи ведення бойових дій. Принципи заборони засобів і методів ведення війни.
24. Заборона зброї масового знищення. Заборона ядерної зброї.
25. Заборона хімічної та бактеріологічної зброї. Заборона звичайної зброї, яка завдає надмірних ушкоджень або має невідповідну дію.
26. Заборона віроломних методів ведення війни.
27. Міжнародно-правова регламентація ведення збройної боротьби на морі й у повітряному просторі. Особливості міжнародно-правового регулювання ведення збройного конфлікту на морі. Морська блокада. Особливості регламентації повітряної війни.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Збройний конфлікт в Україні з 2014 р. по наші дні: питання кваліфікації.
2. Окупація: правовий режим та питання Автономної Республіки Крим.
3. Інтернаціоналізований збройний конфлікт: поняття та особливості.
4. Порушення Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. в російсько-українському збройному конфлікті.
5. Порушення норм міжнародного гуманітарного права в російсько-українському збройному конфлікті.

Рекомендовані джерела:

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (I Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.

2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (II Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text.

3. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (III Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (IV Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується прийняття додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III) 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text.

8. Грушко М. В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна республіка Крим та м. Севастополь. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 230-238.

9. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених: монографія. Одеса: Фенікс, 2016. 284 с.

10. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці. Методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / Упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ, УГСПЛ, 2020.

11. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / Т-во Червон. Хреста України, Фонд підтримки фундам. дослідж. Одеса : Фенікс, 2018. 39 с.
12. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права: посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. 100 с.
13. Кориневич, А. О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України: навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2015. 78 с.
14. Лисик В. М. Правовий статус Міжнародного комітету Червоного Хреста у міжнародному праві: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 208 с.
15. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / [М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель]; за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016-2017. 145 с.
16. Репецький В. М. Міжнародне гуманітарне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик. К. : Знання, 2007. 467 с.
17. Arakelian, M., Bekhruz, K., & Yarova, L. Prohibited means and methods of armed conflicts. *Amazonia Investiga*. 9(26). 2020. P.349-355. URL:<https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1160/1054>.
18. Hrushko M. Transformation challenges for the international humanitarian law system: migration crisis as the latest tool for hybrid warfare. (A vision from Ukraine). // Kovalchuk V., Zharovska I., Mykivych M., Hrushko M., Hrabynskyi M. *Revista UNISCI / UNISCI Journal*. 2022. No. 59. P. 129-144; URL:<http://www.unisces/transformation-challenges-for-the-international-humanitarian-law-system-migration-crisis-as-the-latest-tool-for-hybrid-warfare-a-vision-from-ukraine>.
19. Interaction of IHRL and IHL in the field human rights promotion: International standards and national dimension / co-authors: Mykhailo M. Prokhorenko, Kateryna V. Manuilova, Iryna V. Tarasova, Viktor V. Nazarov, Kateryna V. Denysenko. *Informatol*. 2022. Vol. 55. 1-2. P. 42-52. URL: <https://hrcak.srce.hr/broj/21210>.

ТЕМА 12

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Мета вивчення: формування загальної уяви щодо міжнародних злочинів у контексті міжнародного кримінального права; ознайомлення із засадами та порядком здійснення міжнародного кримінального правосуддя, а також співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю; вироблення уявлення про кримінально-правові механізми захисту міжнародного правопорядку та міждержавного співробітництва.

1. Джерела та принципи міжнародного кримінального права.
2. Міжнародні злочини та індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародним правом.
3. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р.
4. Юрисдикційні питання у міжнародному кримінальному праві та міжнародний кримінальний процес.
5. Міжнародні кримінальні судові установи.
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду.
7. Умови ратифікації Римського статуту Україною. Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 р. № 3-в/2001.
8. Попереднє розслідування ситуації в Україні Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду. Питання кваліфікації збройного конфлікту в Криму і на Сході України та визначення сторін конфлікту.
9. Форми та напрямки міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю.
10. Правова допомога та екстрадиція.

Зміст лекції

1. *Джерела та принципи міжнародного кримінального права.* Загальноприйнято вважати, що міжнародному кримінальному праву, як частині міжнародного правопорядку та складовій міжнарод-

ного права, наразі притаманні ті ж самі джерела, що й галузі міжнародного публічного права загалом. До них прийнято відносити міжнародні договори, міжнародні звичаї, а також загальновизнані принципи і норми міжнародного права, які зазвичай традиційно сприймаються в якості його первинних джерел, що є незалежними і такими, якими встановлюються обов'язкові для виконання правила. Водночас рішення міжнародних судів, міжнародна правова доктрина, а також рішення національних судів, які застосовують норми міжнародного права, як правило, відносяться до вторинної групи «джерел» міжнародного кримінального права, які багато в чому використовуються для цілей підтвердження та інтерпретації «першоджерел» й покликані слугувати, переважно, як своєрідні «допоміжні засоби для визначення права».

Основним джерелом правил і зобов'язань у сучасному міжнародному кримінальному праві за правом визнаються міжнародні договори – письмові двосторонні або багатосторонні угоди, міжнародні конвенції та протоколи, укладені державами з метою визначення юридично обов'язкових зобов'язань з точки зору міжнародного права (наприклад, Римський статут Міжнародного кримінального суду, Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року, Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, а також Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього тощо).

За відсутністю писаних правил або з метою уточнення і роз'яснення змісту певних положень міжнародних договорів чи заповнення прогалин у них подекуди може виявлятися об'єктивна необхідність звернення до міжнародного звичаєвого права, – власне міжнародних звичаїв, як одного з основних джерел міжнародного кримінального права, що являє собою доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми. Втім, на відміну від формальних положень міжнародного договору або угоди, юридичні зобов'язання за міжнародним звичаєвим правом впливають із загальної та послідовної практики держав протягом значного періоду часу, що ґрунтується на усвідомленні правового обов'язку (до прикладу, норми міжнародного звичаєвого права, що стосуються відповідальності командирів, неможливості звільнення від відповідальності у зв'язку

із підпорядкування вищим наказам, а також імунітетів глав держав і дипломатів та ін.).

У разі, якщо та чи інша норма все ще не може бути чітко визначена ані в чинному міжнародному договорі, ані у міжнародному звичаєвому праві, доволі поширеною практикою вважається звернення до т. зв. «додаткового» джерела міжнародного кримінального права, – загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, призначення якого, з-поміж, іншого вбачається у «підкріпленні» або «доповненні» опису нормативного змісту міжнародного права. Часто іменовані у положеннях міжнародних інструментів, як загальні принципи права, визнані цивілізованими націями, вони містяться як у самому міжнародному праві, так і у внутрішніх правових системах держав (наприклад, принцип законності (*nullum crimen sine lege*), принцип відсутності зворотної дії кримінального закону (*lex retro non agit*), принцип «одне діяння не карається двічі» (*ne bis in idem*) тощо). Відтак загальні принципи міжнародного права, зокрема *pacta sunt servanda*, дуже часто сприймаються в якості апіорних принципів, що лежать в основі як договірної, так і звичаєвого права. З іншого боку, загальні принципи муніципального права, такі, як, скажімо, *ex post facto law*, у свою чергу, становлять собою правові принципи, визнані основними правовими системами світу та досить типово ототожнюються із практикою або правовими положеннями, спільними для значної кількості країн.

До «допоміжних засобів для визначення міжнародного кримінального права» прийнято відносити насамперед рішення міжнародних судів (зокрема Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу, трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди, а також Міжнародного кримінального суду та ін.), міжнародно-правову доктрину або ж «юридичну науку» чи «вчення найкваліфікованіших публіцистів» (що, як правило, акумулюється переважно зі звітів і заяв асоціацій міжнародного права (таких, наприклад, як Міжнародна асоціація кримінального права, Асоціація міжнародного права, Інститут міжнародного права тощо) та Комісії міжнародного права Організації Об'єднаних Націй), а також рішень національних судів (зокрема у судових процесах над А. Ейхманом, К. Барб'є, П. Тув'є та ін.).

Що ж до принципів міжнародного кримінального права, то слід зазначити, що з моменту прийняття Римського статуту Міжнародного кримінального суду, широко розповсюдженою натеper є думка про те, що їх перелік нормативно закріплений у положеннях, передбачених Частиною 3 означеного міжнародного документу («Загальні принципи кримінального права»), що, зокрема включає такі принципи, як:

1. *nullum crimen sine lege* – який полягає у тому, що особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо діяння на момент його вчинення не становить злочину, а також встановлює буквальне тлумачення визначення злочину й передбачає заборону застосування аналогії під час відповідного процесу (ч.ч. 1, 2 ст. 22 Римського статуту);

2. *nulla poena sine lege* – що вказує на можливість покарання особи лише у разі визнання її винною (ст. 23 Римського статуту);

3. відсутності зворотної сили *ratione personae* – який означає, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за діяння, вчинене до набрання чинності документу, що визначає його злочинність і караність, а також полягає у категоричному імперативі застосування закону, що є більш сприятливим для особи, яка перебуває під слідством, стосовно якої здійснюється кримінальне переслідування або яку визнано винною (ст. 24 Римського статуту);

4. індивідуальної кримінальної відповідальності – тобто персональної, особистісної відповідальності й покарання безпосередньо фізичних осіб за вчинення злочину, що, у свою чергу, не впливає на відповідальність держав згідно з міжнародним правом (ст. 25 Римського статуту);

5. виключення з юрисдикції для осіб, які не досягли 18-річного віку – що проявляється у неможливості поширення юрисдикції щодо будь-якої особи, яка не досягла 18-річного віку на момент імовірного вчинення злочину (ст. 26 Римського статуту);

6. неприпустимості посилення на посадове становище – або ж однакового застосування закону до всіх осіб без винятку і будь-якого розрізнення на основі їх посадового становища та пов'язаної з ним можливої наявності імунітетів або спеціальних процесуальних норм. Тож ані перебування на посаді глави держави або уряду, ані члена уряду або парламенту та обраного представника чи держав-

ної посадової особи) не може перешкоджати здійсненню юрисдикції та бути використано в якості підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності чи пом'якшення її покарання (ст. 27 Римського статуту);

7. відповідальності командирів та інших начальників – тобто кримінальної відповідальності військових командирів та осіб, які фактично діють як військові командири за злочини, вчинені силами, які перебувають під їх фактичним командуванням і контролем (або владою і контролем відповідно) в результаті нездійснення ними належного контролю над такими силами (ст. 28 Римського статуту);

8. незастосування строку давності – власне незастосування будь-яких строків давності до міжнародних злочинів (ст. 29 Римського статуту);

9. наказів начальника та припису закону – незвільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину особою на виконання наказу уряду або начальника, військового чи цивільного (ст. 33 Римського статуту).

Подекуди прийнято відводити окрему увагу також і таким, розташованим в інших частинах Римського статуту, принципам, як, наприклад, вже згаданий раніше, *ne bis in idem* (неможливість засудження жодної особи за діяння, що становлять склад злочинів, за які ця особа була визнана винною або виправдана) та презумпції невинуватості (кожний вважається невинуватим, доки його вину не буде доведено) (ст.ст. 20, 66 Римського статуту). Втім, нині вбачається, що відповідні принципи за своїм обсягом та значенням доцільніше відносити скоріше до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, аніж до виключно принципів міжнародного кримінального права, як таких.

2. *Міжнародні злочини та індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародним правом.* Поняття «міжнародні злочини», «основні злочини», рідше «звірства», як терміни і категорії, які зазвичай прийнято використовувати поряд в одному ряду, незважаючи на їх надзвичайну актуальність і широке розповсюдження у сучасних умовах сьогодення й досі сприймаються доволі неоднозначно. Втім, попри всі існуючі розбіжності у підходах щодо їх розуміння, традиційно вважається, що саме ці злочини, як правило, прямо заборонені міжнародним правом, а також зазвичай асоціюються із

тісним зв'язком з індивідуальною кримінальною відповідальністю, аніж просто з певними обов'язками держав щодо їх запобігання. З іншого боку, їх прийнято описувати як такі, що носять системний характер, який проявляється у їх вчиненні такими суб'єктами, як державні агенти, державоподібні утворення або організовані злочинні мережі. В якості невід'ємної риси прийнято також вважати й шкоду, що завдається великій кількості жертв. Більш того, за своїми наслідками вони досить типово характеризуються винятковою тяжкістю, а не т. зв. «транскордонною шкодою», яка зачіпає спільні інтереси всіх або декількох держав.

У внутрішній структурі «міжнародних злочинів» прийнято розрізняти три основні елементи: матеріальний – що включає поведінку, наслідки, а також будь-які інші супутні обставини, що містяться у визначенні злочину за міжнародним правом; ментальний – який вимагає, щоб злочинець вчинив злочин «з наміром та усвідомленням» або ж «умисно та свідомо», а також власне і контекстуальний – тобто специфічні контекстуальні обставини, або умови, що склались під час або в процесі вчинення конкретного міжнародного злочину.

Примітно, що станом на зараз «міжнародні злочини» більшою мірою ототожнюються із тими, які містяться у ст. 5 Римського статуту («Злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду»), – злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини, а також злочин агресії та сприймаються в якості найбільш тяжких злочинів, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Водночас слід зазначити, що достатньо поширеною є думка щодо існування різних модифікацій відповідних злочинів, залежно від яких змінюється не тільки їх кількість, а й внутрішня будова – «Нюрнберзької», «Токійської», «Колишньої Югославської», «Руандійської», «Гаазької» тощо. Тож прийнято вважати, що конкретні види міжнародних злочинів, а також їх інтерпретація напряму залежить від конкретного статуту того чи іншого органу міжнародної кримінальної юстиції.

Так, наприклад, відповідно до ст. 6 Статуту Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу, виокремлювались три категорії міжнародних злочинів, – злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. Згідно зі ст. 5 Статуту Токійсько-

го міжнародного військового трибуналу, ніби так само виділялись три види, але до них відносились злочини проти миру, конвенційні воєнні злочини, а також злочини проти людяності. Статутом міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії до міжнародних злочинів були включені вже такі злочини, як: серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року, порушення законів та звичаїв війни, геноцид, а також злочини проти людяності (ст.ст. 2, 3, 4, 5 відповідного документу); Статутом міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, – геноцид, злочини проти людяності, а також порушення статті 3, спільної для Женевських конвенцій і Додаткового протоколу II (ст.ст. 2, 3, 4 означеного Статуту).

Виникнення концепту індивідуальної кримінальної відповідальності у міжнародному кримінальному праві у сучасній теорії та практиці останнього нерозривно пов'язується із прагненнями цивілізованого світу подолати наслідки Другої світової війни, – започаткуванням Нюрнберзького і Токійських процесів над воєнними злочинцями, зокрема моментом розробки й прийняття статутів відповідних міжнародних трибуналів. Відтак з появою Статуту Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу, вперше було закріплено не тільки саму ідею, а й юридичну можливість переслідувати, а також карати за вчинення міжнародних злочинів конкретних осіб (ст. 6 Нюрнберзького Статуту), яка доволі згодом у майбутньому Вироку означеного трибуналу була описана насправду і воістину культовою сьогодні фразою про те, що злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними суб'єктами, і тільки шляхом покарання осіб, які вчиняють такі злочини, можна забезпечити дотримання положень міжнародного права. Вельми показово, що надалі аналогічні міркування знайшли своє безпосереднє відображення не тільки у положеннях ст. 5 Статуту Токійського міжнародного військового трибуналу, а й у тому, що досить згодом стало достатньо добре відомим, як «Утвердження Нюрнберзького принципу», сформованим Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 11 грудня 1946 року, чим було затверджено принцип прямої індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародним кримінальним правом, незалежно від приписів національного законодавства. З часом цей принцип отримав своє подальше закріплення і у статутах Міжнародних кримінальних трибуналів

щодо колишньої Югославії та Руанди (ст.ст. 7, 6 Статутів відповідно). Зрештою, він міститься не лише у ст. 2 розробленого Комісією міжнародного права у 1996 році Проекту Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, а й, насамкінець, у положеннях ст. 25 Римського статуту.

3. *Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р.* Прийняття у 1948 році Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього загальноприйнято вважати одним із перших видатних досягнень новоствореної на той час Організації Об'єднаних Націй. З огляду на широкомасштабні жакливі зловживання, які були вчинені нацистським режимом проти цивільного населення, зважаючи на відсутність застережень про них у юрисдикційних мандатах Нюрнберзького і Токійського трибуналів, а також багато в чому завдяки цілеспрямованим зусиллям і стараннями широковідомого нині Р. Лемкіна, які згодом були абсолютно справедливо оцінені присвоєнням почесного титулу «батько Конвенції щодо геноциду», світова спільнота повною мірою переконалась не тільки у доцільності, а й у нагальній необхідності випрацювання нового формулювання для того, аби зосередити глобальне засудження за подібні звірства, що зрештою загалом привело до розробки нового багатостороннього міжнародного договору, який дійсно був покликаний уточнити, а також кодифікувати тотальну заборону таких нелюдських безчинств у міжнародному праві.

Саме тому одними з ключових досягнень відповідної Конвенції, з-поміж цілої низки інших, які характеризувались насправду символічним і культовим значенням, за правом традиційно вважаються, передбачені в її положеннях, зазначення щодо визначення поняття «геноцид», а також окреслення кола конкретних діянь, які визнавались караними у зв'язку з ним. Так, відповідно до ст. II означеної Конвенції, під геноцидом розуміється будь-яке з наступних діянь, вчинене з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: (а) вбивство членів такої групи; (б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; (с) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих призвести до її повного або част-

кового фізичного знищення; (d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; а також (е) примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи. У свою чергу, згідно зі ст. III цього міжнародного документу, було передбачено положення про те, що караними є наступні діяння: (а) геноцид; (b) змова з метою вчинення геноциду; (с) прямі та публічні заклики до вчинення геноциду; (d) замах на вчинення геноциду; а також (е) співучасть у геноциді.

Іншим знаковим надбанням людства у боротьбі зі світовим злом істинно вбачається прийнята у 1984 р. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, яка містить в собі нормативно закріплену дефініцію терміну «катування», що відповідно до положень, закріплених у її ст. 1, означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Водночас, в цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

Навіть незважаючи на те, що коло злочинних діянь, які становлять «катування» за змістом Конвенції й фактично обмежено обставинами, за якими вони мають вчинятись виключно державною посадовою особою чи іншою особою, яка виступає в офіційній якості, або за її підбурюванням, або з її відома чи мовчазної згоди», значення відповідного міжнародного інструменту складно переоцінити для цілей міжнародного права прав людини. Разом з тим, з позицій міжнародного кримінального права, сприйняття «катування» значно розширюється практикою міжнародних трибуналів, яка наголошує на тому, що визначення поняття «катування» за міжнародним кримінальним правом не обов'язково має повністю збігатись із визначенням за змістом права прав людини, адже думається, що «відмінна

риса» відповідного злочину полягає в характері самого вчиненого діяння, а не в статусі особи, яка його вчинила. В той же час вчинення такого діяння з використанням службового становища може становити обтяжуючу обставину під час винесення вироку, оскільки посадова особа незаконно використовувала і зловживала владою, яка була надана їй для законних цілей.

Втім, аналіз наведеного у пп. е п. 2 ст. 7 Римському статуті визначення терміну «катування», як умисного заподіяння сильного болю або страждань, фізичних чи психічних, особі, яка перебуває під вартою або під контролем обвинуваченого; що не включає болю або страждань, що виникають лише в результаті законних санкцій, невід'ємних від цих санкцій або заподіяних ними випадково нині зумовлює реальну можливість свідчити про сприйняття конвенційного визначення в якості своєрідного підґрунтя до його сучасного розуміння, як складової злочинів проти людяності та воєнних злочинів.

4. *Юрисдикційні питання у міжнародному кримінальному праві та міжнародний кримінальний процес.* Питання кримінальної юрисдикції, як здатності держав переслідувати, судити і карати конкретних осіб за вчинення міжнародних злочинів, станом на зараз й досі залишаються однією із найбільш суперечливих і дискусійних сфер міжнародних відносин, багато в чому, через те, що переважна більшість юрисдикційних принципів, які містяться в «кримінальних договорах», зазвичай вважаються «продуктом» національної кримінальної практики, і розглядаються, хоча і з певною мірою обережності, як такі, що відображають як правило т. зв. «загальні принципи національного права»: територіальності, активного громадянства, пасивного громадянства, захисту, а також універсальності.

Принцип територіальності – зазвичай полягає у тому, що держави достатньо традиційно, здебільшого, в силу свого суверенітету, здійснюють першочергове право кримінальної юрисдикції щодо злочинів, вчинених на власній території. Як правило, його прийнято описувати крізь призму двох складових, – суб'єктивної, або ж намагання держав, які вдаються до його використання мотивувати свою поведінку тим, що коли елемент злочину або починається, або будь-яким іншим чином має місце на їх власній території, вони можуть на законних підставах здійснювати юрисдикцію над цим злочином,

а також об'єктивної, тобто здійснення юрисдикції, коли поведінка, вчинена за кордоном, призводить до наслідків у третій державі.

У свою чергу принцип активного громадянства типово ґрунтується на громадянстві обвинувачених осіб, а за принципом пасивного громадянства – юрисдикцію здійснює держава, громадянином якої є потерпілий, якщо злочин було вчинено за межами її території.

Принцип захисту базується на загальновизнаній ідеї щодо того, що кожна країна має право вживати будь-яких заходів, сумісних з міжнародним правом, для захисту своїх національних інтересів.

Таким чином, наразі прийнято виокремлювати чотири т. зв. «форми юрисдикції», які, у своїй сукупності, вимагають певного зв'язку з державою, що здійснює переслідування, незалежно від того, чи це пов'язано з територією, де був вчинений злочин, громадянством правопорушника або жертви, або загрозою інтересам відповідної держави.

Водночас застосування «п'ятої форми», що заснована на принципі універсальності, не вимагає такого зв'язку та фактично зводиться до ідеї про те, що будь-яка держава може стверджувати свою владу щодо злочинів, на які поширюється універсальна юрисдикція. Втім, з огляду на таку широку екстериторіальну компетенцію, цілком обґрунтовано, що лише дуже обмежена кількість злочинів може бути предметом застосування цього принципу.

Примітно, що означені принципи є абсолютно справедливими виключно для сфери компетенції держав, оскільки вона має своїми витоками більшою мірою договори, звичаї і національне законодавство і, як наслідок, є доволі обмеженою. У той же час міжнародні кримінальні трибунали не підпадають під подібні обмеження, а їх компетенція випливає з їх установчих документів і зовсім не лімітується юрисдикційними принципами, які розповсюджуються на національні суди. Саме таку форму юрисдикції прийнято іменувати в якості «міжнародної». Юрисдикційну компетенцію міжнародних трибуналів і судів прийнято визначати за такими напрямками, як: *ratione materiae*, *ratione loci*, *ratione temporis* та *ratione personae*, – матеріальним, просторовим, темпоральним та персональним відповідно.

В частині ж міжнародного кримінального процесу прийнято вважати, що міжнародне кримінальне судочинство, як таке, в сучас-

ному його розумінні виникло скоріше лише після Холодної війни. Пронизано ідеями просування прав людини та гуманітарного права, в основному фокусі уваги перебували здебільшого питання захисту прав обвинуваченого та інтенції вибудування належної правової процедури, яка розроблялась в умовах вкрай нагальної необхідності. Примітно, що резолюції про заснування спеціальних трибуналів багато в чому залишили їх розробку значною мірою в руках суддів, яким подекуди доводилось здійснювати квазізаконодавчу функцію. Значну частину своєї судової діяльності спеціальні трибунали присвячували саме розробці та коригуванню процесуальних правил шляхом «спроб і помилок». Вбачається, що спочатку відповідні правила були розроблені за аналогією з національною системою кримінального переслідування, хоча зрештою їх все ж довелося адаптувати до контексту міжнародного кримінального судочинства. Яскравим прикладом таких правил за правом вважаються Правила процедури і доказування, як інструмент застосування Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Підпорядковані Статуту, вони визначають склад та управління Судом, встановлюють правила, що регулюють юрисдикцію та прийнятність, стадії провадження та процедуру судового розгляду, розслідування та обвинувачення, покарання, апеляцію та перегляд, правопорушення та неправомірну поведінку проти Суду, компенсацію, міжнародне співробітництво та судову допомогу, а також виконання рішень Суду.

5. *Міжнародні кримінальні судові установи.* Усі міжнародні кримінальні судові установи у сучасній теорії та практиці міжнародного кримінального права зазвичай прийнято поділяти на декілька видів, як правило, мова йде про «універсальні», «*ad hoc*», «гібридні», а також «внутрішньодержавні спроможності», які відрізняються не тільки способом і порядком свого утворення, особливостями внутрішньої структури та організації діяльності, а і власне специфікою їх матеріальної юрисдикції.

«Універсальні» або ж «міжнародні трибунали» зазвичай традиційно представлені історично першим органом міжнародної кримінальної юстиції, яким за правом прийнято вважати Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал, а також Токійським міжнародним військовим трибуналом.

До «*ad hoc*» трибуналів загальноприйнято відносити Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, а також Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди.

Група «гібридних» або подекуди «змішаних» трибуналів доволі типово ілюструється Спеціальним судом щодо Сьєрра-Леоне, а також Спеціальним трибуналом щодо Лівану.

«Домашні» або ж «національні спроможності» часто ототожнюються із утворенням й діяльністю, наприклад, Боснійської палати воєнних злочинів та Вищого трибуналу Іраку.

Особливе місце традиційно відводиться першому, єдиному і унікальному у своєму роді, постійнодіючому органу міжнародної кримінальної юстиції, – Міжнародному кримінальному суду, компетентному судити осіб, обвинувачених у найтяжчих злочинах, що викликають міжнародне занепокоєння.

6. *Римський статут Міжнародного кримінального суду.* Римський статут Міжнародного кримінального суду являє собою міжнародний договір, яким був заснований Міжнародний кримінальний суд. Його прийняття відбулось 17 липня 1998 року Дипломатичною конференцією повноважних представників під егідою Організації Об'єднаних Націй на пленарному засіданні 120 голосами, в той час, як сім держав (США, Китай, Ізраїль, Ірак, Лівія, Ємен та Катар), проголосували проти; а 21 країна, у свою чергу, утрималась.

Станом на 31 грудня 2000 року, крайній термін, встановлений у ст. 125 Статуту («Підписання, ратифікація, прийняття, затвердження або приєднання»), його підписали 139 держав. І вже через чотири роки після Римської конференції, 11 квітня 2002 року, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Камбоджа, Демократична Республіка Конго, Ірландія, Йорданія, Монголія, Нігер, Румунія, Словаччина та Ірландія депонували свої ратифікаційні грамоти у Нью-Йорку, тим самим перевищивши 60 ратифікацій, необхідних згідно зі ст. 126 Статуту («Набрання чинності»). Таким чином, Статут набув чинності 1 липня 2002 року. Станом на зараз Статут ратифікували 124 держави, з них 33 – африканські держави, 19 – держави Азійсько-Тихоокеанського регіону, 19 – держави Східної Європи, 28 – держави Латинської Америки та Карибського басейну, 25 – держави Західної Європи та інші держави.

Насправді історичною подією стало проведення першої Конференції з перегляду, що відбулась у Кампалі (Уганда) з 31 травня по 11 червня 2010 року, за результатами роботи якої було внесено цілу низку надважливих поправок до Статуту, зокрема ухвалено визначення злочину агресії.

Загалом Римський статут складається з Преамбули, 13 Частих, а також 6 Поправок, в якому містяться положення щодо заснування Суду, юрисдикції, прийнятності і застосовного права, загальних принципів кримінального права, складу і управління справами Суду, розслідування та кримінального переслідування, судового розгляду, видів покарань, оскарження і перегляду, міжнародного співробітництва та судової допомоги, виконання, Асамблеї держав-учасниць, фінансування, прикінцевих положень, а також поправок до статті 8 та щодо злочину агресії й ті, які доповнюють пункт 2 статті 8 підпунктами (b) (xxviii) та (e) (xvii), пункт 2 статті 8 підпунктами (b) (xxix) та (e) (xviii), пункт 2 статті 8 підпунктами (b) (xxvii) та (e) (xvi), пункт 2 статті 8 підпунктом (e) (xix).

Окрема спеціальна увага як правило відводиться тому, що Римський статут встановлює юрисдикцію Міжнародного кримінального суду стосовно геноциду (ст. 6), злочинів проти людяності (ст. 7), воєнних злочинів (ст. 8) і – згідно з поправкою 2010 року – злочину агресії (ст. 8 bis), в тлумаченні й застосуванні яких Суду допомагають передбачені ст. 9 Статуту, Елементи злочинів, що були прийняті задля визначення й уточнення юрисдикційних, матеріальних та ментальних елементів, які повинні бути присутніми для того, щоб особа могла бути притягнута до кримінальної відповідальності та підлягати покаранню за ці злочини.

7. Умови ратифікації Римського статуту Україною. Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 р. № 3-в/2001. Факт внесення до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, підписаного від імені України 20 січня 2000 року, Римського статуту Міжнародного кримінального суду, обумовив об'єктивну і нагальну необхідність звернення Президента України з конституційним поданням до Конституційного Суду України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду, згідно зі ст. 151 Конституції України, у 2001 році. За результатами розгляду т. зв. «справи

про Римський Статут» на пленарному засіданні 11 липня 2001 року Конституційний Суд України установив, що можливість доповнення судової системи України Міжнародним кримінальним судом не передбачена розділом VIII «Правосуддя» Конституції України, вказавши, що абзац десятий преамбули та стаття 1 Статуту не узгоджуються з положеннями частин першої, третьої статті 124 Конституції України, а тому приєднання України до цього Статуту відповідно до частини другої статті 9 Конституції України можливе лише після внесення до неї відповідних змін, дійшовши висновку про визнання Римського Статуту Міжнародного кримінального суду таким, що не відповідає Конституції України, в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції», що, у свою чергу, зрештою на достатньо тривалий час унеможливило ратифікацію Верховною Радою України Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року.

Разом з тим, через 24 роки, 21 серпня 2024 року Верховна Рада України ратифікувала Римський статут, прийнявши Закон України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» № 3909-IX, із деякими заявами, найважливішою з яких, сьогодні вважається та, що зроблена на підставі ст. 124 Статуту, щодо невизнання юрисдикції Суду стосовно категорії злочинів, що згадуються у ст. 8 («Воєнні злочини»), коли ймовірно злочин було вчинено її громадянами або на її території протягом семи років після набрання цим Статутом чинності для України, а також в частині підтвердження відповідно до пункту 3 статті 12 Римського статуту визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, передбачених статтями 6 («Геноцид»), 7 («Злочини проти людяності»), 8 («Воєнні злочини») Римського статуту, починаючи з 21 листопада 2013 року та zarazом визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину, передбаченого статтею 8 *bis* («Злочин агресії») Римського статуту, починаючи з 17 липня 2018 року.

8. *Попереднє розслідування ситуації в Україні Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду. Питання кваліфікації збройного конфлікту в Криму і на Сході України та визначення сторін конфлікту.* 24 квітня 2014 року Прокурором Міжнародного крими-

нального суду Ф. Бенсудою був розпочатий попередній розгляд ситуації в Україні. Підставою для цього слугувала первинна заява ад хос (Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року), подана Урядом України про визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду відповідно до п. 2 ст. 11 та п.п. 2, 3 ст. 12 Римського статуту, яка згодом була розширена другою заявою України (Постановою Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»), поданою у 2015 році, щоб охопити триваючі ймовірні злочини, вчинені на території України з 20 лютого 2014 року і далі.

У Звіті щодо дій з попереднього вивчення ситуації за 2016 рік в Україні Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду зазначається, що наявна інформація дозволяє стверджувати про те, що ситуація на території Криму та Севастополя становить собою міжнародний збройний конфлікт між Україною та Російською Федерацією. Цей міжнародний збройний конфлікт розпочався найпізніше 26 лютого, коли Російська Федерація розгорнула свої збройні сили для отримання контролю над частинами української території без згоди українського уряду. Право міжнародного збройного конфлікту продовжує застосовуватись після 18 березня 2014 року тією мірою, якою ситуація на території Криму та Севастополя фактично являє собою триваючий стан окупації. Визначення того, чи вважається первинне втручання, яке призвело до окупації, законним чи ні, не вимагається. Для цілей Римського статуту збройний конфлікт може мати міжнародний характер, якщо одна або декілька держав частково або повністю окупувають територію іншої держави, незалежно від того, чи зустрічає ця окупація збройний опір чи ні.

У свою чергу, у відповідному Звіті також наголошується й на тому, що виходячи з наявної інформації, здається, що до 30 квітня 2014 року рівень інтенсивності бойових дій між українськими урядовими силами та антиурядовими озброєними елементами на сході України досяг рівня, який би спричинив застосування права збройного конфлікту. Цей попередній аналіз ґрунтується на інформації про те, що обидві сторони використовували військову зброю, ресурси збройних сил, включаючи літаки та гелікоптери, які були задіяні українським урядом, і що були жертви серед військовослужбовців, недержавних збройних формувань та цивільного населення. Крім того, наявна інформація вказує на те, що рівень організації озброєних груп, що діють на сході України, включаючи «ЛНР» і «ДНР», на той же час досяг рівня, достатнього для того, щоб вважати їх сторонами неміжнародного збройного конфлікту.

Більш того, зауважується, що додаткова інформація, така як повідомлення про обстріли обома державами військових позицій одна одної, затримання російських військовослужбовців Україною і навпаки, вказує на пряме військове зіткнення між російськими збройними силами та українськими урядовими військами, що може свідчити про існування міжнародного збройного конфлікту в контексті збройних дій на сході України щонайпізніше з 14 липня 2014 року, паралельно з неміжнародним збройним конфліктом.

Втім, також відзначається, що з метою визначення того, чи може неміжнародний збройний конфлікт мати насправді міжнародний характер, Офіс також вивчає твердження про те, що Російська Федерація здійснює загальний контроль над озброєними групами на сході України. Існування єдиного міжнародного збройного конфлікту на сході України тягне за собою застосування статей Римського статуту, що стосуються збройного конфлікту міжнародного характеру за відповідний період. При проведенні аналізу Офіс повинен оцінити, чи свідчить наявна інформація про те, що російська влада надавала підтримку озброєним групам у вигляді обладнання, фінансування та особового складу, а також про те, що вона загалом керувала або допомагала планувати дії озброєних груп у спосіб, який вказує на те, що вона здійснювала реальний контроль над ними. Наразі Офіс проводить детальний фактичний та юридичний аналіз наявної інформації, що стосується цього питання.

З огляду на змістовну складову Звіту щодо дій з попереднього вивчення ситуації за 2017 рік в Україні Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду окрема увага Прокурора Міжнародного кримінального суду фокусується на положеннях про те, що оцінка, надана у наведеному за 2016 рік Звіті, хоча і носить попередній характер, проте забезпечує правову основу для подальшого аналізу Офісом інформації про злочини, які, як стверджується, мали місце в контексті ситуації в Україні.

І, насамкінець, відповідна позиція вбачається надалі майже незмінною, адже саме вона знаходить своє безпосереднє відображення й в низці інших аналогічних звітів, починаючи з 2018 до 2020 року (за 2018, 2019, 2020 роки), – до анонсування заяви Прокурора Ф. Бенсуді про завершення попереднього вивчення ситуації в Україні 11 грудня 2020 року.

9. *Форми та напрямки міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю.* В сучасних умовах сьогодення загальноприйнято типово виокремлювати такі форми міждержавного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю, як: правова допомога; екстрадиція; виконання іноземних кримінальних вироків; визнання іноземних кримінальних рішень; передача кримінального провадження; заморожування та арешт активів, отриманих злочинним шляхом; а також обмін інформацією між розвідувальними та правоохоронними органами.

З-поміж основних форм міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю зазвичай прийнято вважати «правову допомогу», – забезпечення державами одна одній взаємного, найширшого, а також максимально можливого сприяння у розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді відповідно до власних внутрішньодержавних законів та міжнародних договорів (зокрема розроблених з урахуванням положень Типового договору Організації Об'єднаних Націй про взаємну правову допомогу у кримінальних справах, що міститься у додатку до резолюції 45/117 Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1990 року, з поправками, внесеними резолюцією 53/112 Генеральної Асамблеї від 9 грудня 1998 року), чинних угод і домовленостей, у зв'язку із вчиненими злочинами, що, як правило, з-поміж іншого виражається у збиранні та обміні певною інформацією (наданні оригіналів або завірених

копій документів), обстеженні місця або об'єктів та збирані речових доказів, встановленні місцезнаходження та ідентифікації осіб і потенційних свідків на своїй території, отриманні їх заяв, показань та свідчень, а також врученні судових документів (судових повісток), проведенні обшуків і вилучень, замороженні й конфіскації активів, стягненні штрафів, передачі осіб, які перебувають під вартою, для дачі показань у запитуючій державі та ін.).

Екстрадиція, як одна з форм міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю, традиційно вважається одним з найдавніших способів здійснення міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях, яка полягає у можливості однієї держави передавати іншій державі підозрюваних та засуджених злочинців, які втекли на її територію, що також ґрунтується переважно на праві двосторонніх договорів (орієнтиром для яких більшою мірою слугує Типовий договір Організації Об'єднаних Націй про екстрадицію, що міститься у додатку до резолюції 45/116 Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1990 року), які, як правило, передбачають певні загальні принципи (такі, наприклад, як принцип подвійної кримінальної відповідальності, тобто злочин повинен бути злочином в обох зацікавлених державах, і принцип спеціалізації, тобто видана особа може бути судима і покарана тільки за злочин, за який запитувалася і була задоволена екстрадиція), а також ті підстави, на яких може бути у ній відмовлено (т. зв. «виключення», «винятки» та «захист», які передбачають положення, зокрема стосовно виключення своїх громадян з екстрадиції; невидачі осіб, обвинувачених у «політичних злочинах» або розшукуваних з «політичною метою»; невидачі осіб за умови, якщо у запитуючій державі особі ймовірно може загрожувати певне конкретне покарання (таке як смертна кара, тілесне покарання або поведження, прирівняне до катувань); відмови в екстрадиції у разі існування «подвійної відповідальності» або коли застосовуються «закони про давність» тощо).

Інша форма міжнародної співпраці являє собою виконання іноземних кримінальних вироків, яка виникла, скоріше, через гуманітарні міркування, та полягала у певній своєрідній спробі реалізації ідеї максимального сприяння ресоціалізації засуджених іноземців шляхом їх повернення до країн свого походження, зумовлюючи таким чином реальну можливість бути буквально фізично ближче до

своїх сімей. Незважаючи на це, відповідна практика не отримала широкого визнання серед більшості держав і вбачається сьогодні доволі обмеженою, оскільки типово ототожнюється із правовою проблемою, яка фактично зводиться до того, що кримінальні вироки переважною більшістю держав сприймаються в якості прояву державного суверенітету, і, як наслідок, вони вкрай неохоче визнають кримінальні вироки інших держав.

Аналогічна ситуація вважається абсолютно справедливою і для такої форми міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю, як визнання іноземних кримінальних рішень, що не тільки умовно «успадковує» всі вищезазначені складнощі, а й характеризується ще однією, додатковою, – вимогою того, аби означені іноземні рішення у жодному разі не порушували «публічний порядок держави» від якої очікується подібне визнання.

Наступною формою міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю прийнято виокремлювати передачу кримінального провадження, – власне передавання кримінальної справи від однієї держави до іншої або ж звернення однієї держави до іншої держави з проханням здійснити кримінальне переслідування у формі обвинувачення особи від її імені, яке здійснюється з метою досягнення «найкращих інтересів правосуддя».

У свою чергу, заморожування та арешт активів, отриманих злочинним шляхом, як окрема форма міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю та міждержавного співробітництва у кримінальних провадженнях, зазвичай сприймається в якості процедури, що одночасно передбачає надання правової допомоги та разом також і виконання іноземних кримінальних вироків. Як невід’ємна частина правової допомоги з одного боку, прохання однієї держави до іншої про допомогу у відстеженні, заморожуванні та арешті активів жодним чином не відрізняється від інших форм отримання доказів злочинної діяльності; з іншого, – будучи складовою виконання іноземних кримінальних вироків, конфіскація активів як правило носить характер саме кримінального покарання, підставою якої у запитуваній державі переважно слугує іноземний кримінальний вирок, винесений у запитуючій державі за злочинну діяльність, яка мала місце у запитуваній державі або над якою вона має юрисдикцію.

Особливе місце серед форм міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю сьогодні нерідко відводиться такій надважливій формі міжнародного співробітництва, як обміну інформацією між розвідувальними та правоохоронними органами. Її специфіка, як правило, часто обумовлюється тим, що, незважаючи на суттєву активізацію співробітництва у сфері збору та обміну інформацією між розвідувальними, правоохоронними і прокурорськими установами держав, вона й досі не визнається еквівалентною іншим формам правового співробітництва у кримінальних провадженнях більшою мірою через відсутність міждержавних договорів, покликаних врегульовувати процес збору та обміну інформації між різними відомствами окремих країн, а також і те, що вона не включається до договорів про взаємну правову допомогу.

Сучасні напрямки міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю характеризуються надзвичайною різноманітністю, починаючи від консолідації зусиль держав, спрямованих на боротьбу із такими найбільш тяжкими злочинами, як агресія, геноцидом, злочинами проти людяності та воєнними злочинами, закінчуючи незаконним володінням, використанням, розміщенням, накопиченням та торгівлею зброєю, у тому числі ядерною, ядерним тероризмом, апартеїдом, рабством та звичаями, пов'язаними із рабством, торгівлею людьми, катуванням та іншими формами жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, незаконними експериментами над людьми, насильницькими зникненнями та позасудовими стратами, найманством, піратством, незаконними діями, спрямованими проти безпеки морського судноплавства та безпеки платформ у відкритому морі, викраденням повітряних суден й незаконними діями, спрямованими проти міжнародної повітряної безпеки, погрозою силою або її застосуванням проти осіб, які користуються міжнародним захистом, та персоналу Організації Об'єднаних Націй, захопленням заручників, використанням вибухових речовин, незаконним використанням пошти, фінансуванням тероризму, незаконним обігом наркотиків та пов'язаних з ним злочинів, організованою злочинністю та пов'язаних з нею злочинів, знищенням та/або розкраданням національних культурних цінностей, незаконними діями проти навколишнього середовища, яке перебуває під міжнародним захистом, а також міжнародною

торгівлею порнографією, зокрема дитячою, фальсифікацією та підробкою, незаконним втручанням у роботу міжнародних підводних кабелів, корупцією та підкупом іноземних державних службовців тощо.

10. *Правова допомога та екстрадиція.* «Правова допомога» або частіше «взаємна правова допомога» сьогодні традиційно вважається відносно новим феноменом, який являє собою засноване на багаторічній практиці держав, що ґрунтується на «принципі ввічливості», відомій як «судові доручення», зношення держав щодо вручення документів та проведення інших процесуальних дій у межах кримінальних проваджень. Сприймаючись в якості порівняно новітньої практики, вона бере свій початок із більш раннього досвіду «звернення» судів однієї держави до судів іншої держави з проханням про «судову допомогу», як правило, здебільшого у формі отримання показань свідка або забезпечення речових доказів, яка, у свою чергу, базується на певній філософії відсутності зобов'язання приймати такий запит або діяти відповідно до нього натомість очікуючи від судів запитуваної держави «люб'язну» передачу усних або речових доказів до запитуючого суду іншої держави із застереженням про засвідчення забезпечення доказів відповідно до усіх існуючих вимог законодавства запитуваної держави. Втім, як свідчить історія, подібний дискреційний аспект доволі згодом призвів до того, що формальний процес передачі «судових доручень» все частіше починав вважатись більшою мірою непомірно довгим і дуже ненадійним. Відтак на тлі його затяжного характеру, а також факту усвідомлення відсутності впевненості в тому, що запит і взагалі дійсно буде виконаний запитуваним судом, і, отже, чи будуть зрештою отримані докази використані (фактично або юридично) в судах запитуючої держави, багато в чому, у своїй сукупності привело до того, що держави все частіше почали вступати у переговори про укладення договорів про взаємну правову допомогу, не тільки юридично оформлюючи і закріплюючи свої зобов'язання через «офіційні домовленості», а й суттєво розширюючи форми такої допомоги, поступово поширюючи їх не тільки на отримання свідчень свідків, забезпечення матеріальних доказів, таких, наприклад, як ділові та банківські документи, а також й на проведення розслідувань, що зазвичай передбачали можливість їх здійснення працівни-

ками судових, прокурорських або інших компетентних центральних правоохоронних органів запитуваної держави подекуди навіть на території запитуваної держави (як-от Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993 р., Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах від 23.09.1996 р., а також Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах від 22.07.1998 р. тощо).

Залежність від конкретних двосторонніх або багатосторонніх договорів також типово притаманна й такій формі взаємної правової допомоги, як екстрадиція, – офіційний процес, за допомогою якого правопорушник, який переховується від правосуддя, передається державі, в якій він нібито вчинив злочин, для того, щоб постати перед судом або відбутися покарання у вигляді позбавлення волі. З одного боку, така процедура ґрунтується на припущенні, що запитуюча держава діє добросовісно і що особі, яка переховується від правосуддя, неодмінно гарантуватиметься справедливий судовий розгляд у судах запитуючої держави, з іншого, – на концепціях т. зв. «взаємності», «ввічливості» та «поваги до відмінностей в інших юрисдикціях», спрямованих на подальше міжнародне співробітництво у питаннях кримінального правосуддя. З огляду на те, що у міжнародному праві й досі не існує єдиного загального правила, яке б недвозначно вимагало від держави в обов'язковому порядку видавати злочинців-втікачів, лівова частка домовленостей про екстрадицію зазвичай здійснюється на основі офіційного договору або взаємної згоди між державами (таких, як: Конвенція про екстрадицію від 26.12.1933 р., Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957 р., Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р., Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15.05.1972 р., Додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників від 15.10.1975 р., Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників від 17.03.1978 р., Додатковий Протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 17.03.1978 р., а також Конвенція про передачу засуджених осіб від 21.03.1983 р. та ін.), які так чи

інакше містять спеціальне застереження, згідно з яким держава, що здійснює затримання, зобов'язана або переслідувати, або видавати осіб, які підозрюються у вчиненні відповідного злочину (за принципом *aut dedere aut judicare*).

Питання до практичного заняття

1. Джерела та принципи міжнародного кримінального права.
2. Міжнародні злочини та індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародним правом.
3. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р.
4. Юрисдикційні питання у міжнародному кримінальному праві та міжнародний кримінальний процес.
5. Міжнародні кримінальні судові установи.
6. Римський статут Міжнародного кримінального суду.
7. Умови ратифікації Римського статуту Україною. Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 р. № 3-в/2001.
8. Попереднє розслідування ситуації в Україні Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду. Питання кваліфікації збройного конфлікту в Криму і на Сході України та визначення сторін конфлікту.
9. Форми та напрямки міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю.
10. Правова допомога та екстрадиція.

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризуйте правові основи екстратериторіальної юрисдикції держав в епоху глобалізації.
2. Проаналізуйте в чому полягає вплив практики міжнародних кримінальних трибуналів на визначення пропаганди війни як міжнародного злочину.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке квазізлочин держави?
2. В чому полягають формальні параметри і види міжнародних злочинів?

3. Що саме являє собою принцип індивідуальної кримінальної відповідальності в міжнародному праві?

Теми презентацій та повідомлень:

1. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: проблеми створення та перспективи діяльності.
2. Доктрина «відповідальності вищестоящих осіб» та «відповідальності командира» в юриспруденції трибуналів.
3. Міжнародна практика залучення іноземних суддів на прикладі Боснії і Герцеговини та Республіки Косово.

Рекомендовані джерела:

1. Гутник В. Міжнародний кримінальний суд : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 194 с.
2. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності) : підруч. / В. А. Гринчак, І. В. Земан, І. І. Когутич, О. К. Марін. Харків : Право, 2019. 440 с.
3. Сироїд Т. Л. Міжнародне кримінальне право : підруч. Харків : Право, 2023. 512 с.
4. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підруч. / Н. А. Зелінська, С. С. Андрейченко, Н. В. Дрьоміна-Волок, Д. О. Коваль ; за ред. Н. А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
5. Bassiouni M. C. Introduction to International Criminal Law. 2nd rev. ed. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 1122 p.
6. Cassese's International Criminal Law / rev. by A. Cassese, P. Gaeta, L. Baig, M. Fan, C. Gosnell, A. Whiting. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2013. 472 p.
7. Cryer R., Robinson D., Vasiliev S. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 644 p.
8. Rome Statute of the International Criminal Court : Article-by-Article Commentary / ed. by K. Ambos. 4th ed. München : C. H. Beck, 2022. 3008 pp.
9. Stahn C. A Critical Introduction to International Criminal Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 448 p.
10. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. 720 pp.

ТЕМА 13

ТЕРИТОРІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Лекційні питання:

Мета вивчення/роботи: ознайомлення з поняттями та видами територій у міжнародному публічному праві; вивчення понять територіального верховенства, правової природи; аналіз питань щодо територіальних спорів та претензій.

1. Поняття та види територій у міжнародному публічному праві.
2. Поняття територіального верховенства, правова природа, склад та підстави зміни державної території.
3. Державні кордони та їх правовий режим.
4. Територіальні спори та претензії.
5. Території з особливим правовим режимом.
6. Правовий режим Антарктики.

Зміст лекції

Міжнародне право визначає територію як природні різноманітні простори земної кулі з її сухопутною та водною поверхнею, надрами та повітряними просторами, а також космічний простір та небесні тіла, які знаходяться в ньому.

Виділяються такі види територій:

- Державна – частина земної кулі, що належить певній державі та в межах якої вона здійснює своє територіальне верховенство);
- Міжнародна – земні простори, розташовані за межами державної території та знаходяться у загальному користуванні всіх держав, наприклад:
 - відкрите море (всі частини моря, які не входять ні в територіальне море, ні у внутрішні води будь-якої держави – Конвенція про відкрите море 1958 року, ст.1);
 - міжнародний район морського дна (згідно Конвенції ООН з морського права 1982 р. – загальна спадщина людства);

– Антарктика та повітряний простір над нею, повітряний простір за межами державних територій (договір про Антарктиду 1959 р.);

– Космічний простір та інші небесні тіла (відкрито для дослідження і використання всіма державами без будь-якої дискримінації на основі рівності і згідно з міжнародним правом, при вільному доступі у всі райони небесних тіл – Договір про принципи діяльності держав з дослідження й використання космічного простору, включаючи Місяць й інші небесні тіла 1967 р.)

– Територія зі змішаним режимом (територія, на якій діють норми національного законодавства прибережних держав та норми міжнародного права);

– Територія з особливим режимом (зони миру, демілітаризовані та нейтральні зони, наприклад – Місяць, небесні тіла, Панамський канал, Аландські острови).

Територіальне верховенство означає повну, виняткову владу держави в межах своєї території та є складовою частиною державного суверенітету.

Дія територіального верховенства держави обмежується її державними кордонами, в межах кордону державою встановлюється правопорядок, який не мають порушувати інші держави.

Територіальне верховенство характеризується тим, що в цілому публічна та державна влада в межах державних кордонів є виключною та повною, та впливає не тільки на внутрішньодержавні, а й на зовнішньодержавні відносини.

Державною територією є частина земної кулі, що належить певній державі та в межах якої вона здійснює своє територіальне верховенство. Територія визначається:

- загальною площею;
- географічним положенням на карті світу;
- кліматичними умовами;
- особливостями ландшафту;
- наявністю корисних копалин;
- характером кордонів та суміжних територій;
- чисельністю населення, тощо.

Правовими підставами зміни державної території є способи надбання або втрати державою своїх територій.

До загальних правових підстав змін державної території належать:

- самовизначення;
- цесія (передача території однією державою іншій на підставі публічно-правового міжнародного договору);
- окупація (спосіб придбання території яка нікому не належить);
- давнина володіння (фактичний тривалий та мирний публічно-правовий контроль над територією);
- оренда (тимчасова передача території однією державою іншій на підставі міжнародного публічно-правового договору оренди).

Державний кордон – це лінія, яка встановлює межі сухопутної і водної території держави, та її повітряного простору.

Державний кордон України визначається Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Згідно ст. 2 Закону України «Про державний кордон України» захист державного кордону України є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Ця діяльність провадиться в межах наданих їм повноважень шляхом вжиття комплексу політичних, організаційно-правових, дипломатичних, економічних, військових, прикордонних, імміграційних, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, природоохоронних, санітарно-карантинних, екологічних, технічних та інших заходів.

Встановлення державних кордонів відбувається шляхом делімітації – визначення місцезнаходження та напрямку державного кордону, узгодженого сусідніми країнами, та демаркації – встановлення лінії державного кордону на місцевості з позначенням її відповідними прикордонними знаками на основі делімітації кордонів.

За місцем походження державні кордони поділяються на:

- сухопутні;
- водні;
- повітряні;
- підземні.

За формою проходження:

- кордон як лінія (проводяться на суші і воді);
- кордон як вертикальна площина (проводяться в повітрі, водах та надрах).

За характером походження:

- фізичні (встановлюються із врахуванням географічних рубежів);
- астрономічні (встановлюються по паралелях та меридіанах);
- геометричні (встановлюються по прямих лініях земної поверхні).

За способом встановлення:

- договірні;
- фактичні.

За етапом міжнародно-правового оформлення:

- делімітовані (визначені картографічно);
- демарковані (позначені відповідними знаками на місцевості).

За можливості зміщення державного кордону:

- рухомі;
- нерухомі.

За характером міждержавних меж:

- природні (кордонами є гори, моря, пустелі тощо);
- штучні (проводяться штучні лінії розмежування).

За складністю перетинання:

- закриті;
- відкриті (спрощений порядок перетинання).

Територіальний спір – спір між суб'єктами міжнародних відносин щодо юридичної належності та правового режиму території.

Територіальний спір між державами підіймає питання юридичної приналежності певної території до однієї з держав, що є сторонами такого спору. Територіальні спори підвищують вірогідність переростання погрози застосування сили у її безпосередню демонстрацію, а також застосування сили у війну.

В ролі суб'єктів територіальних спорів виступають держави, об'єктів – території, право держави на таку територію є предметом спору.

Територіальні спори поділяються на:

- територіальні спори минулого;
- територіальні спори сучасності;
- територіальні спори, що можуть виникнути в майбутньому;
- довготривалі;
- середньотривалі;
- короткотривалі;
- спори між визнаними державами;
- спори між визнаними та частково визнаними державами;
- спори між визнаними та невизнаними державами, тощо.

До територій з особливим правовим режимом належать:

- демілітаризовані території;
- нейтралізовані території;
- без'ядерні зони;
- зони миру.

Демілітаризованою – є територія, відносно якої держава взяла міжнародне зобов'язання скоротити або взагалі не розташовувати в її межах військові укріплення, споруди або певні види озброєнь.

За обсягом демілітаризація поділяється на повну (Місяць та інші небесні тіла, Антарктика) та часткову (космічний простір, дно океану, Латинська Америка).

Нейтралізованою – є територія, використання якої заборонене як базу для воєнних дій. У випадках воєнних конфліктів держави не можуть використовувати нейтралізовану частину території для ведення воєнних операцій (наприклад – згідно договору між Аргентиною та Чилі від 23 липня 1981 року Магелланова протока є назажди нейтралізованою територією).

Нейтралізація та демілітаризація може бути застосована як до всієї території держави, так і до частини її території, певних просторових сфер.

Без'ядерною – є зона, в межах якої забороняється розміщувати ядерну зброю (Латинська Америка, Африка).

Зоною миру – є регіон світу, на території якого здійснюється комплекс заходів щодо забезпечення тривалого миру та безпеки на засадах співробітництва відповідних держав (Індійський океан, тощо).

Антарктика – південна полярна область Землі, до складу якої входить материк Антарктида, а також ділянки Тихого, Атлантичного та Індійського океану, які межують з Антарктидою.

Забезпечення наукових досліджень та збереження миру на континенті відбувається завдяки Договору про Антарктику 1959 року. Договір передбачає демілітаризацію району Антарктики, його використання виключно в мирних цілях і перетворення на зону, вільну від ядерної зброї. Забороняються, зокрема, будь-які заходи військового характеру, такі як створення військових баз та укріплень, проведення військових маневрів, а також випробування будь-яких видів озброєнь.

Відповідно ст. 1 Договору про Антарктику 1959 року – «Антарктика використовується тільки в мирних цілях. Забороняються, зокрема, будь-які заходи військового характеру, такі як створення військових баз і укріплень, проведення військових маневрів, а також випробування будь-яких видів зброї».

Дія Договору про Антарктику розповсюджується на всю територію на південь від 60 градусів південної широти.

Договір про Антарктику 1959 р. відкрито для приєднання до нього будь-якої держави, яка є членом ООН, або будь-якої іншої держави, що може бути запрошена приєднатися до Договору за згодою всіх держав-учасниць, представники яких мають право брати участь у консультативних нарадах..

Питання до практичного заняття

1. Поняття та види територій у міжнародному публічному праві.
2. Поняття територіального верховенства, правова природа, склад та підстави зміни державної території.
3. Державні кордони та їх правовий режим.
4. Територіальні спори та претензії.
5. Території з особливим правовим режимом.
6. Правовий режим Антарктики.

Завдання для самостійної роботи

1. Визначити основні положення Протоколу про охорону довкілля до Договору про Антарктику від 4 жовтня 1991 року.
2. Проаналізувати сфери діяльності Секретаріату Договору про Антарктику 1959 року.

3. Детально розглянути Заключний документ Наради прибережних і материкових держав Індійського океану 1970 р., та Декларації про Індійський океан як зону миру 1971 р.

Питання для самоконтролю:

1. Надати визначення терміна «територія» згідно міжнародного публічного права.
2. Охарактеризувати види територій.
3. Розкрити зміст територіального верховенства держави.
4. Охарактеризувати поняття державної території.
5. Визначити порядок встановлення державних кордонів.
6. Назвати види територіальних спорів.
7. Розкрити зміст понять «нейтралізована» та «демілітаризована» зона.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Державні кордони та порядок їх встановлення.
2. Державні території: правомірні та неправомірні способи їх змін.
3. Міжнародно-правовий режим Антарктики та його особливості.
4. Правовий статус та правовий режим територій: основні відмінності.

Рекомендовані джерела:

1. Конституція України 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
4. Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>.
5. Декларація про Індійський океан як зону миру 1971 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/indian_ocean.shtml.
6. Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_045#Text.

7. Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 27 січня 1967 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text.

8. Протокол про охорону довкілля до Договору про Антарктику 1991р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_645#Text.

9. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики : колективна монографія / Х. Н. Бехруз, М. Р. Аракелян, С. С. Андрейченко [та ін.]. – Одеса : Фенікс, 2023. – 464 с. – URL:<http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26023>.

10. Шкабаро В.М., Боярський В.О., Територіальне верховенство як іманентна ознака суверенітету та міжнародної суб'єктності держави. *Соціальний калейдоскоп*, 2023. С. 64-73.

11. Войціховський А.В. Міжнародне право. Навчальний посібник. – Харків, 2020. – 544 с.

12. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право: підручник. Київ–Одеса: Фенікс, 2018. 762 с.

13. Міжнародне публічне право. Том 1. Навчальний посібник. – К.: НАУ 2012. – 212 с.

14. Алямкін Р.В. Мирне вирішення міжнародних територіальних спорів: практика міжнародних судових органів [Текст] : дис. канд. юрид. наук : 12.00.11 / Алямкін Руслан Володимирович ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2011. – 196 арк., С. 119.

15. Міжнародне приватне право. Курс лекцій/К.: Атіка, 2009. – 125 с.

16. Державний кордон / І. В. Барановська // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – URL: <https://esu.com.ua/article-26176>.

17. Збірник документів про правове оформлення державних кордонів України та співробітництво з прикордонних питань.- Вип.1. – К: Державний комітет у справах охорони державного кордону України.1996.

ТЕМА 14

МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО

Лекційні питання:

Метою вивчення теми є опанування студентами базових знань про міжнародне морське право, як галузі міжнародного публічного права, а також ознайомлення студентів з теоретичними положеннями, що дозволяють виділяти предмет, метод, джерела міжнародного морського права, а також метод його регулювання.

1. Поняття та норми міжнародного морського права.
2. Джерела міжнародного морського права.
3. Договірні джерела міжнародного морського права.
4. Принципи міжнародного морського права.
5. Правовий статус морських просторів та морського дна.
6. Правовий режим внутрішніх вод.
7. Правовий режим територіального моря.
8. Правовий режим проток.

Зміст лекції

Міжнародне морське право можна визначити як самостійну галузь міжнародного права, що є сукупністю обов'язкових юридичних принципів і норм, що визначають правовий статус і режим морських просторів і регулюють транскордонні та транснаціональні відносини між суб'єктами міжнародного права, спрямовані на дослідження та використання Світового океану, його дна та надр у різних цілях.

Міжнародне морське право – особлива правова система, що є сукупність правових норм, в основі яких лежать міжнародно-правові норми, які сформовані в особливому міжнародно-правовому порядку. Головною особливістю такого порядку є узгодженість свобод суб'єктів міжнародного морського права, яка ґрунтується на принципах добровільності та рівності сторін. Основу міжнародного морського права становлять як договірні норми, так і норми звичаєвого права.

До принципів сучасного міжнародного морського права слід віднести:

- принцип свободи відкритого моря – всі держави мають рівні права з використання відкритого моря;

- принцип виключної юрисдикції держави прапора – означає, що держава має повний контроль над судном, що належить або зареєстроване в державі;

- принцип повного імунітету військових кораблів від іноземної юрисдикції;

- військовий корабель держави в територіальних, внутрішніх водах та відкритому морі не може бути об'єктом адміністративної, кримінальної або цивільної юрисдикції з боку влади іншої держави;

- принцип захисту та збереження морського середовища держави при здійсненні діяльності на морських просторах повинні утримуватися від дій, що завдають шкоди морським просторам;

- принцип загальної спадщини людства – відкрите море, район морського дна є надбанням всього людства на рівній основі незалежно від політичного, соціального та економічного устрою в державі;

- принцип відповідальності держав за діяльність у Світовому океані – всі держави відповідно до міжнародного права зобов'язані нести відповідальність за протиправну діяльність у Світовому океані.

До джерел міжнародного морського права належать:

1. Конвенція 1982 р. з морського права;
2. Брюссельська конвенція про охорону Середземного моря від забруднення (1976);
3. Конвенція по запобіганню забрудненню з суден (1973 р.);
4. Лондонська конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів (1972 р.);
5. Конвенція про умови реєстрації морських суден (1986);
6. Конвенція 1958 про відкрите море;
7. Конвенція 1958 р. про територіальне море і прилеглу зону та ін.

Простір морів і океанів на нашій планеті з міжнародно-правової точки зору поділяються на: 1) простори, що знаходяться під суверенітетом різних держав і складають територію кожної з них; 2) простори, на які не поширюється суверенітет жодного з них.

Існує декілька видів водних просторів, що відрізняються між собою за правовим режимом: внутрішні води; територіальні води (територіальне море); відкрите море; прилегла зона; континентальний шельф; виключна економічна зона; міжнародний район морського дна; міжнародні проливи та канали; архіпелажні води.

До складу території країни, що має морське узбережжя, входять частини моря, розташовані вздовж його берегів та іменовані внутрішніми морськими водами та територіальним морем (або територіальними водами – обидва терміни рівнозначні). До складу території держав, що складаються повністю з одного і більше архіпелагів, входять архіпелажні води, розташовані між островами всередині архіпелагу.

Концепція територіального моря. Морський простір, розташований уздовж берега, а також поза внутрішніми морськими водами, називається територіальним морем, або територіальними водами. На цей морський простір поширюється суверенітет прибережної держави. Зовнішній кордон територіального моря є морським державним кордоном прибережної держави.

Суверенітет прибережної держави поширюється на поверхню та надра дна територіального моря, а також на повітряний простір над ним. Положення про поширення суверенітету прибережної держави над територіальним морем містяться у ст. 1 і 2 Конвенції про територіальне море та прилеглу зону 1958 року та ст. 2 Конвенції ООН з морського права 1982 року. Природно, що у територіальному морі діють закони та правила, встановлені прибережною державою.

Простір морів і океанів, які знаходяться за межами територіального моря і не входять, отже, до складу території жодної з держав, традиційно іменувалися відкритим морем. І хоча окремі частини цих просторів (прилегла зона, континентальний шельф, виключна економічна зона тощо) мають різний правовий режим, всі вони мають однаковий правовий статус: вони не підпорядковані суверенітету будь-якої держави.

Елементи правового режиму відкритого моря були визначені у Конвенції про відкрите море 1958 року, де було зазначено, що «відкрите море» це усі частини моря, які не входять ні в територіальне море, ні у внутрішні води будь-якої держави» (ст. 1). Розкриваючи зміст цієї норми Конвенція визначила, що свобода відкритого моря

включає, зокрема: 1) свободу судноплавства 2) свободу рибальства; 3) свободу прокладати підводні кабелі та трубопроводи і 4) свободу польотів над відкритим морем (ст. 2). Свобода відкритого моря включала також свободу морських наукових досліджень. Конвенція ООН з морського права, крім того, по-новому визначила поняття континентального шельфу, запровадила поняття «район морського дна за межами континентального шельфу», а також встановила порядок розвідки та розробки природних ресурсів у межах цих просторів.

Великі морські держави прийняли 1974 року концепцію виняткової економічної зони. Відповідно до Конвенції, економічна зона є районом, що знаходиться за межами територіального моря і прилягає до нього, шириною до 200 морських миль від вихідних ліній, від яких відмірюється ширина територіального моря. Конвенція надала прибережній державі у винятковій економічній зоні суверенні права з метою розвідки та розробки природних ресурсів, як живих, так і неживих, а також права щодо інших видів діяльності з метою економічної розвідки та розробки зазначеної зони, таких як виробництво енергії шляхом використання води, течій та вітру.

В результаті науково-технічного прогресу виявилися досяжними для експлуатації не тільки природні ресурси континентального шельфу, а й глибоководні поклади мінералів, що знаходяться на морському дні та в його надрах за межами континентального шельфу. Реальна перспектива їх видобутку породила проблему правового регулювання експлуатації природних ресурсів району Світового океану, який отримав назву міжнародного району морського дна, за межами дії національної юрисдикції або, точніше кажучи, за межами континентального шельфу.

Конвенція ООН з морського права 1982 року проголосила міжнародний район морського дна та його ресурси «спільною спадщиною людства». Природно, що правовий режим цього району та експлуатації його ресурсів відповідно до зазначеного положення може визначатися лише всіма державами спільно. У Конвенції зазначено, що фінансові та економічні вигоди, що отримуються від діяльності в міжнародному районі, повинні розподілятися на основі принципу справедливості, з особливим урахуванням інтересів та потреб держав і народів, що розвиваються, які ще не досягли повної незалеж-

ності або іншого статусу самоврядування. Такий розподіл доходів, одержуваних від діяльності у міжнародному районі, не вимагатиме прямої або обов'язкової участі в цій діяльності неготових до неї держав, що розвиваються. Діяльність у районі здійснюється, як сказано у ст. 140 Конвенції, на благо всього людства.

Протоки – це природні морські проходи, що з'єднують між собою частини одного і того ж моря або окремі моря та океани. Вони зазвичай є необхідними шляхами, іноді навіть єдиними, для морських і повітряних зв'язків держав, що свідчить про їхнє велике значення у міжнародних відносинах. При встановленні правового режиму морських проток державами враховуються, як правило, два пов'язані між собою фактори: географічне положення тієї чи іншої протоки та її значення для міжнародного судноплавства. Протоки, що є проходами, що ведуть у внутрішні води держави, або протоки, які не використовуються для міжнародного судноплавства і в силу історичної традиції становлять внутрішні морські шляхи не належать до міжнародних. Їх правовий режим визначається законами та правилами прибережної держави.

Міжнародними вважаються всі протоки, що використовуються для міжнародного судноплавства та що з'єднують між собою: 1) частини відкритого моря (або економічних зон); 2) частини відкритого моря (економічної зони) з територіальним морем іншої чи кількох інших держав.

Конкретні протоки можуть мати свої особливості. Проте вважається, що, наприклад, Ла-Манш, Гібралтарська, Сінгапурська та інші протоки є світовими морськими шляхами, відкритими для вільного або безперешкодного мореплавства та повітряної навігації всіх країн. Такий режим діє у цих протоках протягом тривалого історичного періоду через міжнародні звичаї чи міжнародні угоди.

Питання до практичного заняття

1. Поняття, принципи та норми міжнародного морського права.
2. Джерела міжнародного морського права.
3. Правовий режим внутрішніх вод.
4. Правовий режим територіального моря.
5. Поняття та правовий режим прилеглих зон.
6. Виняткові економічні зони.

7. Правовий режим протоків та каналів, що використовуються для міжнародного судноплавства.
8. Правовий режим морського дна.
9. Відкрите море.

Завдання для самостійної роботи

1. Міжнародні організації як суб'єкти міжнародного морського права, поняття, класифікація, роль у реалізації міжнародних морських відносин.
2. Поняття міжнародного публічного морського спору. Судові засоби вирішення міжнародних публічних морських спорів.
3. Особливості розгляду міжнародних публічних морських спорів окремими органами: Міжнародний Суд ООН, Міжнародний трибунал з морського права, Загальний та Спеціальні Арбітражі.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття, принципи та норми міжнародного морського права.
2. Джерела міжнародного морського права.
3. Правовий режим внутрішніх вод.
4. Правовий режим територіального моря.
5. Поняття та правовий режим прилеглих зон.
6. Виняткові економічні зони.
7. Правовий режим протоків та каналів, що використовуються для міжнародного судноплавства.
8. Правовий режим морського дна.
9. Відкрите море.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Правовий режим морського дна. Континентальний шельф. Міжнародний район морського дна. Практика делімітації морських просторів та континентального шельфу.
2. Правовий режим приполярних просторів. Арктика. Антарктика.
3. Континентальний шельф: визначення та правовий режим. Міжнародний район морського дна: поняття та правовий режим.
4. Історія міжнародного морського права та його кодифікація.

Рекомендовані джерела:

1. Конвенція ООН з морського права 1982 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057.
2. Конвенція про режим судноплавства на Дунаї 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_175.
3. Конвенція про відкрите море від 29.04.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_180.
4. Конвенція про територіальне море та прилеглу зону 1958 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_178.
5. Конвенція про континентальний шельф 1958 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_179.
6. Кодекс торговельного мореплавства України 1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80>.
7. Конвенція про мирне вирішення міжнародних спорів 1907 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_938.
8. Конвенція про режим судноплавства на Дунаї 1948 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_175.
9. Манільська декларація про мирне вирішення спорів 1982 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_568.
10. Міжнародна конвенція з попередження забруднення з суден 1973/78 pp. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896_009.
11. Міжнародна конвенція по охороні людського життя на морі 1974 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_251.
12. Конвенція про Міжнародну організацію морського супутникового зв'язку (ІНМАРСАТ) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_017.
13. Аверочкіна Т. В. Морське право: навч.метод. посібн., освітні програми підготовки здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра в Національному університеті «Одеська юридична академія» / Т. В. Аверочкіна., В. В. Гаверський. Одеса: Фенікс, 2021. 162 с.
14. Українське та міжнародне морське право: навч. посіб. / В. М. Гуцуляк, Є. М. Ключова. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. 268 с.
15. The International Law of the Sea: 2nd Edition. D. R. Rothwell, T. Stephens. Hart Publishing, 2016. 608 p.
16. Tanaka Y. The International Law of the Sea: 3rd edition. Cambridge University Press, 2019.
17. Yvonne Baath. Maritime Law. London, United Kingdom / 3rd Revised edition. 2015. 632 p.

ТЕМА 15

ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: є ознайомлення з поняттям та джерелами права міжнародних договорів, а також опанування базових знань про право міжнародних договорів, як галузі міжнародного публічного права, вивчення тлумачення міжнародного договору, укладення договору, припинення міжнародних договорів.

1. Поняття та джерела права міжнародних договорів.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.
3. Тлумачення міжнародного договору.
4. Сторони в міжнародних договорах.
5. Укладення договору. Дія та дійсність міжнародного договору. Припинення міжнародних договорів.

Зміст лекції

Право міжнародних договорів – галузь міжнародного публічного права, яка представляє собою сукупність міжнародно-правових норм, що регулюють порядок укладення, дії та припинення міжнародних договорів.

До основних джерел права міжнародних договорів належать: Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.; Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р.; Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року є основоположним документом, який регулює укладення, виконання та тлумачення міжнародних договорів між державами. Ця конвенція, яка набула чинності 27 січня 1980 року, встановлює основні принципи, що стосуються правового статусу договорів на міжнародному рівні.

Конвенція містить положення, які визначають, що міжнародні договори є обов'язковими для сторін, які їх уклали, і повинні вико-

нуватися ними добросовісно. Одним з ключових аспектів Конвенції є стаття 31, яка присвячена загальним правилам тлумачення договорів. Вона наголошує на важливості врахування не лише тексту договору, але й контексту, в якому він був укладений, а також цілей і намірів сторін.

Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., міжнародний договір означає угоду, укладену між суб'єктами міжнародного права в письмовій формі, яка регламентується міжнародним правом незалежно від того, міститься така угода в одному, двох чи декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування.

Залежно від кількості учасників, міжнародні договори поділяються на односторонні, двосторонні та багатосторонні. Багатосторонні договори поділяються за сферою дії на загальні (універсальні), регіональні та локальні. За ступенем відкритості договори можуть бути відкритими та закритими. За об'єктом міжнародні договори поділяються на: політичні, економічні та за спеціальними питаннями. Залежно від того, які органи представляють державу під час укладання міжнародного договору, розрізняють договори міждержавні (укладені від імені держави), міжурядові (укладені від імені уряду) та міжвідомчі (укладені від імені органів виконавчої влади). За формою міжнародні договори можуть бути письмові та усні (іменуються «джентльменськими угодами»). Форма конкретного договору залежить від згоди сторін. За строком дії договори поділяються на строкові, безстрокові та ті, що укладаються на невизначений строк.

До елементів форми міжнародного договору відноситься структура договору. Основними елементами структури договору є: преамбула, основна частина та заключна частина. Наявність усіх елементів структури в кожному договорі не є обов'язковою умовою та не впливає на його юридичну силу.

Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. виділяють наступні стадії укладання міжнародного договору: прийняття тексту (вироблення погоджених договірних текстів: через звичайні дипломатичні канали та на міжнародних конференціях; в рамках міжнародних організацій), встановлення автентичності тексту (підписання, підписання *ad referendum*, пара-

фування), вираження згоди на обов'язковість (підписання договору, ратифікація, обмін документами, що складають договір, прийняття, затвердження, приєднання).

Віденська конвенція про право міжнародних договорів також передбачає механізми розірвання або призупинення контрактів у разі їх порушення або зміни обставин, що істотно впливають на виконання зобов'язань. Вона встановлює правила підписання, ратифікації та набуття чинності міжнародних договорів, що забезпечує правову визначеність у міжнародних відносинах.

Ратифікація – це форма надання згоди держави на обов'язковість для неї міжнародного договору. Вона втілюється в двох різних актах – внутрішньодержавного характеру (закон про ратифікацію) і міжнародно-правового (ратифікаційній грамоті). Порядок ратифікації належить до внутрішньої компетенції держав. Які договори підлягають обов'язковій ратифікації – міжнародним правом не встановлюється, а визначається умовами договору та внутрішнім правом держав.

При укладанні двосторонніх договорів відбувається обмін ратифікаційними грамотами, багатосторонніх договорів – ратифікаційні грамоти здаються на зберігання депозитарію.

Депозитарієм називається хранитель оригіналу багатостороннього договору та всіх документів, які відносяться до нього. Депозитарієм може бути одна або декілька держав, міжнародна організація, головна посадова особа організації. За Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р., до функцій депозитарія належить: зберігання автентичного тексту договору і переданих депозитарієві повноважень; підготовка засвідчених копій з автентичного тексту; одержання підписів під договором, одержання і зберігання документів, оповіщення та повідомлення, які його стосуються; інформування учасників і держав, які мають право стати учасниками договору, про те, коли було одержано або депоновано кількість підписів ратифікаційних грамот або документів про прийняття, затвердження або приєднання, потрібну для набрання договором чинності; реєстрація договору в Секретаріаті ООН.

Реєстрація та опублікування міжнародних договорів є однією з основних процедур у міжнародному праві. Згідно з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р., після на-

брання договором чинності він направляється до Секретаріату ООН для реєстрації. Відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1946 р., міжнародні договори мають бути зареєстровані у Секретаріаті ООН і ним опубліковані. На незареєстровані договори держава не в змозі посилається в органах ООН, водночас на юридичну силу факт реєстрації договору не впливає.

Віденська конвенція стала важливим інструментом у розвитку міжнародного права, оскільки її норми активно використовуються в судових справах і міжнародних арбітражах, а також впливають на національне законодавство держав. Завдяки своїй універсальності та загальному визнанню конвенція сприяє зміцненню правопорядку в міжнародних відносинах та розвитку співробітництва між державами.

Тлумачення міжнародного договору є процес виявлення його істинного сенсу. Справжнім вважається той зміст, який мав на увазі під час укладання угоди. У ході тлумачення досліджуються всі ключові обставини, важливі для розуміння узгодженого наміру держав-учасниць, що відображено у договорі. Аналізується, що саме вони хотіли висловити під час підписання, яку мету переслідували і якого результату мали намір досягти.

При цьому враховуються як текст договору, так і контекст, у якому його було укладено. Важливим аспектом є застосування загальноприйнятих принципів та норм міжнародного права, що дозволяє точніше інтерпретувати умови договору. Також аналізуються наступні дії сторін, які можуть надати додаткові підказки про наміри учасників. Тлумачення може містити розгляд підготовчих матеріалів, таких як проекти угод та протоколи, а також обмін практики застосування договору під час його дії. Всі ці елементи допомагають створити повне уявлення про те, як держави бачили свої зобов'язання та права, і як вони мали намір їх виконувати. Таким чином, правильне тлумачення міжнародного договору сприяє підтримці стабільності та передбачуваності у міжнародних відносинах.

Міжнародний договір, як основне джерело міжнародного права, займає центральне місце в розвитку міждержавного співробітництва в усіх сферах міжнародних відносин, як у двосторонньому, так і в багатосторонньому форматах. Ці угоди слугують основою для встановлення прав і обов'язків держав, регулюючи широкий спектр питань, від торгівлі та економічного співробітництва до безпеки та екології.

Сторони в міжнародних договорах – це держави або міжнародні організації, які укладають угоду та беруть на себе зобов'язання відповідно до її умов. Кожна сторона має права і обов'язки, закріплені в тексті договору, що забезпечує юридичну визначеність і правову відповідальність.

Держави-учасниці можуть діяти як рівноправні партнери, незважаючи на різний розмір або політичну силу, якою вони наділені. У багатосторонніх договорах, наприклад, держави можуть об'єднувати зусилля для досягнення спільних цілей, таких як охорона навколишнього середовища або забезпечення безпеки. У двосторонніх договорах сторони можуть домовлятися про специфічні питання, які є актуальними для їхніх відносин, такі як торговельні угоди або культурне співробітництво.

Важливо також зазначити, що сторони можуть бути не лише державами, а й міжнародними організаціями. У таких випадках міжнародні організації можуть діяти від імені своїх членів, укладаючи угоди, які мають важливе значення для всього міжнародного співтовариства.

Правове становище сторін, їхні повноваження та способи ратифікації угод визначаються міжнародним правом і національним законодавством. Це забезпечує, щоб усі сторони дотримувалися своїх зобов'язань і могли ефективно реалізовувати свої інтереси в рамках міжнародного співробітництва.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року, є ключовим документом, який регулює питання укладення, дії та дійсності міжнародних договорів. Ця конвенція визначає основні принципи, за якими держави можуть вступати в договірні зобов'язання, включаючи процедури підписання, ратифікації та набуття чинності договорів.

Також конвенція розглядає умови, за яких міжнародні договори можуть бути визнані недійсними або такими, що втратили силу, а також механізми їх припинення. Вона передбачає різні причини для припинення дії договору, такі як виконання зобов'язань, спільна згода сторін або виникнення нових обставин, що роблять подальше виконання договору неможливим.

Укладення міжнародного договору – це складний процес, що включає кілька етапів, кожен з яких має своє значення для досяг-

нення юридично зобов'язуючої угоди між сторонами. Основними етапами укладання міжнародного договору є переговори, підготовка проекту, підписання, ратифікація, набрання чинності, виконання.

Дійсність міжнародного договору стосується його законності та правоздатності. Договір вважається дійсним, якщо він укладений відповідно до норм міжнародного права і внутрішнього законодавства держав-учасниць. Для того, щоб договір був дійсний повинна бути згода сторін, дані сторони повинні бути правоздатними, договір не повинен суперечити нормам міжнародного права, зокрема принципам добросовісності, порядку і справедливості. Дія міжнародного договору визначає, коли і як його умови вступають у силу та застосовуються.

Припинення міжнародних договорів – це процес, унаслідок якого дія угоди зупиняється або припиняється. Це може відбутися з різних причин і відповідно до норм міжнародного права. Основні підстави припинення міжнародних договорів включають: припинення договору за взаємною згодою сторін; договір може бути припинений після виконання всіх його умов або зобов'язань; зміна обставин; порушення зобов'язань; закінчення терміну міжнародного договору; вступ у силу нового договору; міжнародне право також передбачає, що деякі договори можуть бути припинені внаслідок обставин, що суперечать принципам міжнародного права.

Питання до практичного заняття

1. Право міжнародних договорів як галузь міжнародного права.
2. Кодифікація права міжнародних договорів.
3. Спеціальні принципи права міжнародних договорів.
Принцип сумлінного виконання міжнародних договорів.
4. Поняття міжнародного договору в сучасній доктрині й практиці.
5. Найменування і структура міжнародних договорів.
6. Класифікація міжнародних договорів.
7. Сторони в договорах. Право на участь у договорах.
8. Порядок і стадії укладання міжнародних договорів.
9. Представництво держав при укладанні міжнародного договору.
10. Ратифікація міжнародних договорів, ратифікаційні грамоти.
11. Депозитарій і його функції.

12. Набрання чинності міжнародним договором.
13. Реєстрація і публікація договору.
14. Виконання міжнародних договорів. Принцип непорушності договорів.
15. Застереження до міжнародних договорів, режим застережень.
16. Умови недійсності міжнародних договорів.
17. Види і способи тлумачення міжнародних договорів.
18. Закон України «Про міжнародні договори України» 2004 р. Види міжнародних договорів України.

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризуйте принцип сумлінного виконання міжнародних договорів.
2. Проаналізуйте Закон України «Про міжнародні договори України» 2004 р.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття міжнародного договору в сучасній доктрині й практиці.
2. Найменування і структура міжнародних договорів.
3. Класифікація міжнародних договорів.
4. Сторони в договорах. Право на участь у договорах.
5. Порядок і стадії укладання міжнародних договорів.
6. Представництво держав при укладанні міжнародного договору.
7. Ратифікація міжнародних договорів, ратифікаційні грамоти.
8. Депозитарій і його функції.
9. Набрання чинності міжнародним договором.
10. Реєстрація і публікація договору.
11. Виконання міжнародних договорів. Принцип непорушності договорів.
12. Застереження до міжнародних договорів, режим застережень.
13. Умови недійсності міжнародних договорів.
14. Види і способи тлумачення міжнародних договорів.
15. Закон України «Про міжнародні договори України» 2004 р. Види міжнародних договорів України.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Представництво держав при укладанні міжнародного договору.
2. Застереження до міжнародних договорів, режим застережень.
3. Умови недійсності міжнародних договорів.
4. Депозитарій і його функції.
5. Сторони в договорах. Право на участь у договорах.

Рекомендовані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text.
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
4. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_a04.
5. Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text.
6. Конвенція Монтевідео про права і обов'язки держав 1933 року. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>.
7. Міжнародне публічне право: у 2 т. : підручник / за ред. В.В. Мицика ; авт. кол.: В.В. Мицик, М.В. Буроменський, О.В. Буткевич та ін. Харків : Право, 2020. Т. 1. Основи теорії. 416 с.
8. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
9. Міжнародне право у світі динамічних змін: контури майбутнього міжнародного правопорядку : колект. монографія / наук. ред. В. Репецький, І. Земан, В. Гутник. Львів, Дрогобич : Коло, 2021.
10. Мануїлова К. В., Гребенюк Д. О. Виклики сучасного міжнародного права: від публічного до приватного. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 619-623. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/149>.

ТЕМА 16

ПРАВО ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН

Лекційні питання:

Мета вивчення теми – формування у майбутніх фахівців вмінь та навичок, які необхідні для всеосяжного застосування норм права зовнішніх зносин, а також ознайомлення студентів із системою органів, принципами і методами регулювання зовнішніх зносин.

1. Становлення та розвиток права зовнішніх зносин.
2. Встановлення дипломатичних відносин.
3. Дипломатичні функції.
4. Дипломатичні привілеї та імунітети.
5. Консульське право.
6. Право спеціальних місій.
7. Поняття дипломатичного протоколу та етикету.

Зміст лекції

Зовнішня політика, дипломатія і міжнародне право тісно взаємозв'язані. Зовнішня політика є загальним курсом держави в міжнародних відносинах. Як зовнішня політика в цілому, так і засіб її здійснення – дипломатія – повинні відповідати міжнародно-правовим нормам.

Дипломатія є найважливішим інструментом створення норм міжнародного права. В цьому і полягає діалектична єдність і взаємодія зовнішньої політики, дипломатії і міжнародного права в системі міжнародних відносин. Однак ні зовнішня політика, ні дипломатія не повинні вступати в протиріччя із загальноновизнаними принципами міжнародного права.

Право зовнішніх зносин – це сукупність міжнародно-правових норм, що регламентують структуру, порядок формування, діяльність, функції і юридичний статус органів держави, що забезпечують представництво в сфері міждержавного спілкування.

Основними джерелами права зовнішніх зносин є міжнародні звичаї та договори, серед яких головними є: Віденська конвенція

про дипломатичні зносини 1961 р., Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р., Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р. та ін.

Велике значення для правового регулювання, як допоміжне джерело мають внутрішньодержавні нормативно-правові акти. Національним законодавством регламентується правове становище і порядок діяльності органів зовнішніх зносин.

Відносини центральних органів державної влади з повноваженнями у сфері зовнішніх зносин більшою мірою регламентуються багатосторонніми міжнародними конвенціями, зокрема, Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 р. Органи зовнішніх зносин за кордоном можуть бути постійними та тимчасовими. Постійні – це ті органи, які постійно ведуть роботу за кордоном, представляючи інтереси своєї держави (дипломатичні представництва, консульські установи, постійні представництва при міжнародних організаціях тощо). Тимчасові закордонні органи зовнішніх зносин – це різні делегації та представники, спостерігачі, спеціальні місії, посли за особливими дорученнями тощо, які виконують окремі доручення держави у сфері зовнішніх зносин.

Зарубіжні органи зовнішніх зносин держав поділяються на дві групи: постійні та тимчасові. До першої групи належать дипломатичні представництва держав, акредитовані у країнах, з якими підтримуються дипломатичні відносини (посольства та місії); консульські представництва; торгові представництва; постійні представництва держав при міжнародних організаціях.

До тимчасових зарубіжних органів зовнішніх зносин відносяться:

- різні спеціальні місії, що направляються в інші держави для участі у церемоніальних заходах, ведення переговорів та ін.;
- делегації та групи спостерігачів на міжнародних конференціях;
- делегації для участі у роботі сесій міжнародних організацій та їх органів тощо.

Встановлення дипломатичних відносин своїм наслідком має обмін дипломатичними представництвами. У свою чергу, це можливо тільки у відповідних політико-правових умовах, насамперед за умови визнання де-юре. Можливо і протилежне явище, коли наслід-

ком встановлення дипломатичних відносин є так зване «мовчазне визнання». Так чи інакше, але «встановлення дипломатичних відносин між державами та започаткування постійних дипломатичних представництв здійснюється за взаємною згодою» (ст. 2 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р.). Конвенція 1961 р. оперує терміном «представництво», не розкриваючи його. Сучасна практика знає такі види дипломатичних та прирівняних до них представництв:

1. Посольства – представництва першого, вищого класу, на чолі якого знаходиться дипломатичний представник, який має клас посла, акредитованого за глави держави.

2. Місії, які очолюються посланцем або повіреним у справах, акредитованим головою держави.

3. Місії, які очолюються повіреним у справах, акредитованим при Міністерстві закордонних справ.

4. Дипломатичні та прирівняні до них офіційні представництва, які мають з тих чи інших причин інше, ніж посольство та місія, назву та деякі особливості правового статусу.

Правовий статус спеціальних дипломатичних місій регулюється переважно правом звичаю, частина норм якого було зафіксовано у Конвенції про спеціальні місії 1969 р. (набула чинності 21 червня 1985 р.). Конвенція складається з преамбули та 55 статей, які умовно можна розділити на три частини. Перша частина, що охоплює ст. 2-21, містить положення принципового характеру і стосується питань, пов'язаних із напрямком та функціонуванням спеціальних місій. Друга частина (ст. 2-46) пов'язана головним чином із визначенням загальних привілеїв та імунітетів спеціальних місій. Третя частина (ст. 47-55) – положення, що відтворюють з деякими змінами відповідні статті Віденських конвенцій 1961 та 1963 р.р. (повага законів та постанов приймаючої держави, заборона займатися у приймаючій державі професійною або комерційною діяльністю, недопущення дискримінації, підписання, ратифікація тощо). У статті 21 Конвенції 1969 р. передбачається, що глава держави, який очолює спеціальну місію, а також голова уряду, міністр закордонних справ та інші особи високого рангу, які беруть участь у спеціальних місіях, користуються в приймаючій чи третій державі привілеями та імунітетами, які визнаються за ними нормами міжнародного права.

Практично Конвенція залишає регулювання міжнародних відносин, що виникають у зв'язку з виїздом зазначених осіб у складі спеціальних місій, за міжнародним звичаєм. У тих випадках, коли у складі спеціальних місій немає осіб високого рангу, статус цих місій у принципі аналогічний статусу відповідних категорій персоналу дипломатичного представництва. Функції, склад та привілеї спеціальних місій зазвичай узгоджуються зацікавленими сторонами (державами).

Постійне дипломатичне представництво створюється внаслідок взаємної згоди держав внаслідок встановлення дипломатичних відносин (ст. 2 Віденської конвенції). Конвенція відтворила норму, що склалася в міжнародній практиці про те, що постійні дипломатичні зносини між державами здійснюються їх дипломатичними представництвами, що виступають як орган держави. До здійснення своєї діяльності глава представництва має отримати агреман, тобто попередню згоду прийняття даного представника як глави дипломатичного представництва. Отримати агреман обов'язково, це норма сучасного дипломатичного права, що твердо встановилася (ст. 4 Віденської конвенції).

У міжнародному праві існує поняття «дипломатичний корпус», воно використовується як у вузькому, і у широкому значенні. У вузькому значенні це поняття означає сукупність голів дипломатичних представництв, акредитованих у державі перебування. У широкому значенні під дипломатичним корпусом розуміються всі співробітники дипломатичного представництва, які мають дипломатичні ранги, та члени їхніх сімей. Дипломатичний корпус бере участь лише у певних протокольно-церемоніальних заходах – вітаннях з нагоди національного свята держави перебування; інавгурації (вступ на посаду) нового глави держави; відвідування історичних місць, промислових об'єктів, наукових центрів сторони, що приймає, і т. д.

Термін «іmunітет» можна розуміти як пільгове становище чи пільги, які надаються дипломату чи консулу. Іmunітет – це сукупність привілеїв та іmunітетів суб'єкта міжнародного права, що здійснює зовнішні зносини, і як наслідок цього – сукупність особливих особистих прав та привілеїв, які полегшують роботу зарубіжних представників. А також іmunітет – це вилучення з-під адміністративної, кримінальної та цивільної юрисдикції держави перебування. Сюди включаються: право на недоторканність службових приміщень, пра-

во на безперешкодний зв'язок зі своїм урядом, представництвами та консульствами, особисту недоторканність представників держав, вилучення від юрисдикції, недоторканність житла.

Під привілеями слід розуміти спеціальні правові переваги деяких іноземців як представників держав. Найбільш істотним з них є право на посилений захист від посягань і образ; право користуватися у певних випадках знаками та емблемами; право на спеціальні засоби зв'язку із закордоном; право на почесні зустрічі.

Під імунітетами розуміється принцип вилучення голів держав, голів та членів урядів, членів парламенту та представників іноземних держав, майна іноземних держав та осіб, а також іноземних військових сил та державних кораблів за кордоном з примусового впливу з боку суду, фінансового апарату та ради безпеки країни, де такі іноземні особи та майно перебувають, вилучення зокрема з позовів, арештів, обшуків, ембарго та ревізій.

Питання до практичного заняття

1. Становлення та розвиток права зовнішніх зносин.
2. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р.
3. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р.
4. Конвенція про спеціальні місії 1969 р.
5. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р.
6. Встановлення дипломатичних відносин.
7. Дипломатичні функції.
8. Дипломатичні привілеї та імунітети.
9. Консульське право.
10. Право спеціальних місій.
11. Поняття дипломатичного протоколу та етикету.

Завдання для самостійної роботи

1. Внутрішньодержавні та зарубіжні органи зовнішніх зносин України та зарубіжних держав.
2. Місце і значення візитів на високому рівні у міжнародних відносинах.
3. Роль дипломатичних прийомів в дипломатичній практиці.
4. Види дипломатичних прийомів, їхні протокольні характеристики.

Питання для самоконтролю:

1. Становлення та розвиток права зовнішніх зносин.
2. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р.
3. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р.
4. Конвенція про спеціальні місії 1969 р.
5. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р.
6. Встановлення дипломатичних відносин.
7. Дипломатичні функції.
8. Дипломатичні привілеї та імунітети.
9. Консульське право.
10. Право спеціальних місій.
11. Поняття дипломатичного протоколу та етикету.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Становлення та розвиток права зовнішніх зносин. На якому етапі історичного розвитку виникла професійна дипломатія? В чому особливість права зовнішніх зносин в порівнянні з іншими галузями міжнародного права?
2. Застосування міжнародного звичаю в дипломатичному праві.
3. Дипломатичне право, консульське право, право зовнішніх зносин: дискусійність питання про поняття та зміст.
4. Наслідки нівелювання принципів міжнародної ввічливості.

Рекомендовані джерела:

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. // УРСР у міжнародних відносинах: міжнародні договори, конвенції, угоди та інші акти, учасником яких є Україна. К., 1966.
2. Віденська конвенція про консульські зносини. 24 квітня 1963 р. // Інформаційно-довідковий бюлетень консульських зносин. К., 1996.
3. Про дипломатичну службу: Закон України 07.06.2018 р. 2449-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 26, стор. 5, ст. 219.
4. Положення про Міністерство закордонних справ України № 281 від 30.03.2016 р., в редакції від 23.01.2021. Офіційний вісник України від 22.04.2016. № 30, ст. 55.

5. Положення про закордонні дипломатичні представництва України, затверджене Указом Президента України від 15 березня 2021 року. № 99/2021. Офіційний вісник Президента України від 19.03.2021. № 7 / 02.04.2021, № 9, стор. 30, ст. 349 /, стор. 27, стаття 272.

6. Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затверджене Указом Президента України від 10 червня 1993 року № 198/93. Голос України від 26 червня 1993 р.

7. Положення про представництво Міністерства закордонних справ України на території України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2002 р. № 1050; в редакції від 15.02.2019. Офіційний вісник України. № 30, с. 54, стаття 1425 від 09.08.2002 р.

8. Про деякі питання представництва економічних інтересів України за кордоном : Указ Президента України від 08 квітня 2010 року № 522/2010. Офіційний вісник Президента України від 20.04.2010. № 13, стор. 52, стаття 486.

9. Консульський статут України від 02 квітня 1994 р. № 127/94, із змінами, внесеними згідно з Указами Президента України № 1043/96 від 05.11.1996р.; №150/97 від 17.02.1997 р.; № 70/99 від 27.01.1999р.; № 474/2002 від 21.05.2002 р. Інформаційно-довідковий бюлетень з консульських питань. Київ, 1996. Вип. 1, С. 68-86.

10. Право зовнішніх зносин : навч.- метод. посібник / О. О. Бєлогубова, К. В. Мануїлова, В. В. Музика / за ред. завідуючого кафедри міжнародного та європейського права, професора О. В. Бігняка. Херсон : Видавничий дім «Гельветика». 2022. 90 с.

11. Історія дипломатії : навч.-методичний посібник / за ред. завідуючого кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Одеса : Гельветика, 2021. 116 с .

12. Міжнародне публічне та приватне право сучасності : навчально-методичний посібник / Ю. Ю. Акіменко, О. О.Бєлогубова, К. В. Мануїлова, П. П. Войтович, О. К. Канєнберг-Сандул. Львів : Видавець Кошовий Б.-П. О., 2023. 99 с.

13. Банчук-Петрова О.В. Дипломатія у механізмі врегулювання міжнародних територіальних спорів. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. Випуск 5. 2020. С. 9-21.

14. Крилов М. А. Розвиток інституту дипломатичного захисту фізичних і юридичних осіб : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право / Національний університет «Одеська юридична академія», МОН України, Одеса, 2021. 25 с.

15. Крупеня І. М. Дипломатична та консульська служба: навч. посіб. Київ : КиМУ, 2019. 336 с.

16. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України : сучасні виклики : колективна монографія / М. Р. Аракелян, Х. Н. Бехруз, Ю. Ю. Акіменко [та ін.] ; за ред.: М. Р. Аракеляна, Х. Н. Бехруза, Ю. Ю. Акіменко. Одеса : Фенікс, 2023. 436 с.

17. Nicholas J. Cull. Public Diplomacy: Foundations for Global Engagement in the Digital Age. Polity, 2019. 272 p.

ТЕМА 17

ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Лекційні питання:

Мета вивчення: ознайомлення з поняттям, джерелами права міжнародних організацій, визначити поняття міжнародних організацій, надати ознаки та класифікацію міжнародних міжурядових організацій, ознайомлення з структурою та значенням Організації Об'єднаних Націй та регіональних міжнародних організацій, дослідження місця міжнародних неурядових організацій.

1. Поняття, джерела та принципи права міжнародних організацій.
2. Поняття, ознаки та класифікація міжнародних міжурядових організацій.
3. Організація Об'єднаних Націй. Статут ООН 1945 р.
4. Регіональні міжнародні міжурядові організації.
5. Міжнародні неурядові організації.

Зміст лекції

1. *Поняття, джерела та принципи права міжнародних організацій.* Роль міжнародних організацій в сучасному світі постійно зростає. Звісно більшого значення в міжнародних публічних відносинах мають міжнародні міжурядові організації, проте міжнародні неурядові теж займають не останнє місце в міжнародних відносинах. У зв'язку зі збільшенням кількості держав на політичній карті світу, з'являється потужні міждержавні утворення (ЄС, РЄ, НАТО, ОБСЄ та ін.). Належне та ефективне регулювання міжнародного спілкування потребує відповідні об'єднані зусилля, які формуються у міжнародні інституціональні механізми універсального і регіонального характеру. На сьогодні, в активний період глобалізації та розвитку, міжнародні організації як форма міжнародного співробітництва та багатосторонньої дипломатії відіграють дуже важливу роль.

Міжнародні організації в їх сучасному розумінні виникли наприкінці XIX – початку XX ст.ст. (1874 р. Всесвітній поштовий

союз, 1919 р. Міжнародна організація праці, 1919 Ліга Націй та інші). Відповідно до положень Версальської системи в 1919 р. була заснована перша універсальна політична організація (проіснувала до 1946 р.). Тому право міжнародних організацій є одним з важливих напрямів міжнародного публічного права.

Право міжнародних організацій є сукупністю правил поведінки, що регулюють процес утворення, самої діяльності, тимчасового припинення діяльності організації, виходу з організації, членства в організації, а також взаємодії з іншими суб'єктами міжнародного права (державами, міжнародними міжурядовими організаціями, націями та народами, що борються за визволення, державоподібними утвореннями) та міжнародних відносин (міжнародними неурядовими організаціями, фізичними особами).

Право міжнародних організацій як самостійна галузь міжнародного публічного права, яка складається з двох блоків міжнародно-правових норм: так зване, «внутрішнє право» організації (норми, що регулюють структуру організації, компетенцію її органів і порядок роботи, статус персоналу, інші правовідносини) та, так зване, «зовнішнє право» організації (норми міжнародних договорів організації з державами і іншими міжнародними організаціями).

Правова природа норм права міжнародних організацій договірного характеру і тому право міжнародних організацій вважається однією з кодифікованих галузей міжнародного публічного права. Джерелами цієї галузі є засновницькі документи міжнародних організацій (Статут ООН 1945 р., Заключний акт НБСЄ 1975 р., Північноатлантичний договір 1949 р., Статут Ради Європи 1949 р. та інші), Віденська конвенція про представництво держав в їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р., Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р., угоди про привілеї і імунітети міжнародних організацій та ін.

Основа правової природи міжнародних організацій розкривається через наявність єдності цілей та інтересів їх держав-членів. Шляхом узгодженої договірної основи через цілі, принципи, компетенцію, структуру, фінансування, членство в міжнародній організації розкривається правова природа кожної окремої міжнародної організації. Відповідно міжнародні міжурядові організації володіють

галузевою правоздатністю, яка визначається цілями та компетенцією, які прописані засновницькими угодами. Міжнародні міжурядові організації мають право укладати різноманітні угоди з іншими суб'єктами міжнародного права лише в межах своєї компетенції. Стаття 6 Віденської конвенції про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. регламентує, що «правоздатність міжнародної організації укладати договори регулюється правилами цієї організації». Пункт 1 ст. 2 Віденської конвенції засвідчує, що «правила організації» означають, зокрема, «засновницькі акти, прийняті відповідно до них рішення і резолюції». Припинення існування міжнародної організації відбувається шляхом узгодженого волевиявлення держав-членів.

2. *Поняття, ознаки та класифікація міжнародних міжурядових організацій.* В доктрині міжнародного права не сформульовано єдиного визначення міжнародних міжурядових організацій. Як правило, міжнародною міждержавною організацією вважається об'єднання держав (три та більше), яке засноване та зобов'язане діяти на основі міждержавного договору, засноване для досягнення поставлених цілей та реалізації завдань, наділене системою постійно діючих органів, і її діяльність здійснюється за загальноновизнаними принципами та нормами міжнародного публічного права. Міжнародні організації мають власні автономні права й обов'язки, які відрізняються від прав та обов'язків держав-членів цієї організації але при цьому виступають як окремі суб'єкти міжнародного права.

Міжнародна організація, яка заснована міждержавним засновницьким договором діє на постійній основі. Міжнародна організація координує дії держав-членів відповідно до наданих їй повноважень міждержавним засновницьким договором.

Характерними рисами міжнародної організації є:

- створення шляхом укладення засновницького (установчого) акту (договору, угоди, статуту);
- система постійно діючих органів;
- автономний статус (воля організації не обов'язково співпадає з волею кожного з її членів) та відповідна компетенція (завдання, функції);
- приймати участь у створенні і реалізації норм міжнародного права;

- нести відповідальність за міжнародним правом;
- володіють здатністю брати участь у дипломатичних стосунках (при міжнародних організаціях акредитуються представництва держав та самі ж вони мають представництва в державах, а також обмінюються представниками між собою);
- наявність як у самих організаціях, так і їх посадовців можливостями користуватися привілеями та імунітетами, які закріплені у Конвенції про привілеї та імунітети ООН 1946 р., Конвенції про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947 р. та ін.

Держави створюють новий суб'єкт міжнародного права. Разом вони здатні здійснювати правотворчі, правозастосовчі і правоохоронні функції у сфері міжнародної співпраці. Тобто міжнародні організації є вторинними (похідними) суб'єктами міжнародного права. Нова міжнародна організація проходить процес в три етапи: ухвалення засновницького (установчого) документу; створення матеріальної структури організації; скликання головних органів, що свідчить про початок функціонування організації.

За способом створення міжнародні організації поділяються на міжурядові та неурядові. Останні, хоча і відіграють значну роль на міжнародній арені, не розглядаються як суб'єкти міжнародного права, оскільки створюються не державами, а юридичними та фізичними особами різних держав.

Класифікація міжнародних організацій може бути різною та має чимало критеріїв. За колом учасників міжнародні міжурядові організації поділяються на універсальні, з огляду, що вони відкриті для участі всіх держав світу (ООН, її спеціалізовані установи (МАГАТЕ, ІМО, МВФ, ЮНІСЕФ та інші), та регіональні, відповідно членами яких є держави певного регіону (Організація співробітництва в Європі, Африканський Союз, Організація американських держав, Ліга арабських держав, НАТО). Ще в літературі зустрічається поділ щодо географічного розміщення кола учасників, який більш звужений – субрегіональні організації (Організація Чорноморського економічного співробітництва, Союз незалежних держав), та ще поділ на міжрегіональні – (Організація Ісламська конференція (ОІК), яка об'єднує мусульманські країни різних регіонів світу, Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), яка об'єднує більшість провідних країн-експортерів нафти).

Міжурядові організації поділяються також на організації загальної і спеціальної компетенції. Діяльність організацій загальної компетенції стосується всіх сфер відносин між державами-членами: політичної, економічної, соціальної, культурної і ін. (наприклад, ООН, СНД, ОАД). Організації спеціальної компетенції обмежуються співпрацею в одній спеціальній області (наприклад, Міжнародна організація праці) і за предметом діяльності можуть поділятися на політичні, економічні, соціальні, культурні, наукові, релігійні і т.д.

За порядком вступу організації поділяються на відкриті (будь-яка держава може стати членом) (ООН) і закриті (прийом в члени проводиться за згодою первинних засновників) (НАТО, СОТ).

В літературі зустрічається думка щодо умовного поділу міжнародних організацій за цілями і принципами діяльності: правомірні (ті, що створюються відповідно до норм міжнародного права) та протиправні (ті, що створюються в порушення загальноновизнаних норм міжнародного права із цілями, що суперечать інтересам міжнародного миру та міжнародної безпеки).

Ще одним критерієм є характер повноважень міжнародних організацій. Виділяють міждержавні та наддержавні (наднаціональні) міжнародні організації. До першої групи належать майже всі міжнародні організації, метою яких є здійснення міждержавного співробітництва і рішення адресовані державам-членам. Щодо другої групи, то їх головною метою є здійснення інтеграції, а їх рішення поширюються безпосередньо на фізичних та юридичних осіб держав-членів (прикладом може слугувати організація Європейський Союз (ЄС)).

3. *Організація Об'єднаних Націй (ООН)* – це «універсальна міжнародна міжурядова організація, що діє на підставі засновницького документу – Статуту. Статут ООН підписаний 26 червня 1945 р. на конференції в Сан-Франциско та набув чинності 24 жовтня 1945 р».

Статут ООН є універсальним, а також загальнообов'язковим міжнародним договором, який встановлює і закріплює основні принципи та норми сучасного міжнародного публічного права. Він вважається основоположним документом, який регулює сучасний міжнародний правовий порядок.

Перед ООН стоять наступні цілі:

1) «підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою вживати ефективні колективні заходи для запобігання і усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру й проводити мирними засобами вирішення міжнародних спорів»;

2) вдосконалювати та сприяти розвитку «дружніх відносин між державами на основі поваги принципу рівноправності і самовизначення народів, застосовувати інші заходи для зміцнення загального миру»;

3) посилювати та здійснювати міжнародну «співпрацю з вирішення міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру і в заохоченні поваги до прав людини для всіх, без різниці раси, статі, мови та релігії»;

4) продовжувати бути «центром узгодження дій держав в досягненні цих загальних цілей».

Аби досягти наведених вище цілей ООН та держави-члени діють відповідно до таких основних принципів міжнародного права та положень Статуту ООН:

- «суверенної рівності» держав-членів ООН;
- «сумлінного виконання зобов'язань» за Статутом ООН;
- «вирішення міжнародних спорів мирними засобами»;
- «утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності або політичної незалежності або яким-небудь чином, несумісним з цілями ООН»;
- «надання допомоги ООН у всіх діях, що робляться за Статутом, забезпечення Організацією такого стану, щоб держави, що не є членами ООН, діяли відповідно до принципів», закріплених у Статуті (ст. 2);
- «забезпечення дотримання вищенаведених принципів державами, що не є членами ООН, для підтримання міжнародного миру та безпеки»;
- «невтручання ООН у внутрішні справи держав, окрім застосування примусових заходів у відповідності до глави VII Статуту».

Варто наголосити, що «якщо зобов'язання членів ООН за Статутом суперечать їх зобов'язанням за будь-якою іншою міжнародною угодою, переважну силу мають зобов'язання за Статутом ООН» (ст. 103 Статуту).

В рамках діяльності головних органів та спеціалізованих установ ООН приймаються багатосторонні міжнародні договори, врегульовуються міжнародні спори та інше. Головними органами ООН є Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Рада з опіки, Міжнародний суд і Секретаріат. Рада з опіки призупинила роботу 1 листопада 1994 р. після того, як «остання підопічна Організації Об'єднаних Націй територія (Палау) здобула 1994 р. незалежність».

Вважається, що первинними членами ООН є держави, які підписали і ратифікували Статут ООН. До того ж, членом ООН може бути будь-яка держава, яка прагне миру, і яка прийме на себе зобов'язання, що містяться у Статуті. Більше того, така держава, на думку ООН, «може і бажає ці зобов'язання виконувати». Процес прийняття в члени ООН відбувається «за рекомендацією Ради Безпеки Генеральною Асамблеєю більшістю в 2/3 голосів». Важливою умовою є те, що держава, що систематично порушує принципи Статуту, може бути виключена з ООН в аналогічному порядку.

4. *Міжнародні регіональні організації*. Міжнародні відносини та міжнародне спілкування держав проходять регіоналізацію та набувають нового розвитку. Регіоналізація міжнародних відносин сприяє ефективнішому вирішенню можливих проблем, які виникають між державами. Тому існування та діяльність міжнародних регіональних організацій представляє важливий майданчик для міжнародного спілкування. Основні напрями діяльності та структурна внутрішня будова тої чи іншої міжнародної регіональної організації визначені засновницькими документами.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). ОБСЄ як організація заснована політичною угодою, а не міжнародно-правовим документом, що є особливістю створення цієї організації. Спочатку діяльність ОБСЄ існувала в виді політичного форуму, а після тривалої успішної діяльності такої політично конференції в виді Ради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) – рішенням будапештської наради 5-6 грудня 1994 р. вона трансформувалась в Організацію з безпеки і співробітництва в Європі. Цілями досягнення ОБСЄ є: «створення сфери загальної безпеки шляхом використання норм і стандартів»; «забезпечення реалізації усіх зобов'язань НБСЄ»; «залишатися консультативним форумом»;

«сприяти розвиткові превентивної дипломатії і заохочувати його»; «сприяти врегулюванню спорів і конфліктів»; «заохочувати миротворчі операції»; «здійснювати контроль за озброєннями і роззброєнням»; «сприяти забезпеченню прав людини»; «розвивати співробітництво в напрямі утвердження ринкової економіки».

Статус органів ОБСЄ також перебуває у стадії становлення. Вищим органом ОБСЄ є Нарада глав держав і урядів країн-членів. Водночас функції центрального керівного органу ОБСЄ виконує Рада міністрів, що фактично відповідальна за прийняття рішень. Рада міністрів представляє рівень «міністрів закордонних справ держав-членів організації». Засідання Ради міністрів ОБСЄ «проводяться по черзі в кожній державі-члена». Підготовка засідань «Ради міністрів, виконання прийнятих нею рішень, координація діяльності всіх допоміжних органів покладено на Керівну раду» (вона замінила в існуючій структурі НБСЄ Комітет старших посадових осіб). Крім того, «Керівна рада повинна обговорювати і формулювати керівні принципи політичного і загального бюджетного характеру, розглядати питання, пов'язані з виникненням критичних ситуацій у регіоні», а також задіяти «механізм мирного врегулювання міжнародних спорів». Місце проведення засідань Керівної ради (на рівні представників міністерств закордонних справ держав-членів) є Прага.

Основним органом для розгляду «надзвичайних ситуацій, ведення політичних консультацій і прийняття поточних рішень» є Постійна рада, до складу якої входять представники держав-членів, які працюють на «постійній основі». Засідання ради проводяться у Відні. Організаційно-технічне забезпечення роботи ОБСЄ здійснює Секретаріат, що «віддає документацію й архівом, публікує необхідні документи, обслуговує наради і засідання вищого і керівних органів ОБСЄ». Очолює Секретаріат Генеральний секретар, що бере участь у «координації всього механізму діяльності» органів ОБСЄ. У межах ОБСЄ діє також ряд інститутів, спрямованих на «забезпечення додержання прав людини, проведення аналізу становища національних меншостей в окремих країнах» і т. д.

Рада Європи. Статут Ради Європи (РЕ) підписано 5 травня 1949 р. Набрав чинності Статут Ради Європи 3 серпня 1949 р. Стаття 1 Статуту проголошує метою Ради Європи «досягнення більшого

єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу». З 9 листопада 1995 р. Україна є повноправним членом Ради Європи. 7 травня 1999 р. Комітет Міністрів РЄ прийняв Будапештську декларацію за Велику Європу без розподільчих ліній, в якій уточнив сучасні цілі цієї організації. Зокрема, у Декларації вказується, що «Рада Європи повинна продовжувати зміцнювати стабільність європейського континенту, засновану на демократичних інститутах; розширювати допомогу державам-членам у розвитку демократичних інститутів, політичному розвитку та правових реформах, із метою досягнення єдиних стандартів демократичного розвитку на всьому континенті; продовжувати боротьбу проти тероризму, агресивного націоналізму і загроз територіальній цілісності держав; розширювати спільний правовий простір, що охоплює територію держав-членів Ради Європи». Окрема увага приділяється боротьбі з расизмом та ксенофобією, нетерпимістю у сфері політики, культури або релігії та дискримінація меншин. Відповідно до ст. 10 Статуту «органами Ради Європи є Комітет Міністрів і Парламентська (Консультативна) Асамблея». Їх роботу забезпечує Секретаріат та очолює Генеральний секретар. У 1994 р. Комітетом Міністрів був заснований «як консультативний орган Конгрес місцевої та регіональної влади Європи». Комітет Міністрів формується відповідно до принципу суверенної рівності держав і складається з представників держав-членів організації. Згідно зі ст. 13 Статуту Ради Європи Комітет Міністрів є органом, який діє від імені Ради Європи. На рівні міністрів закордонних справ Комітет збирається два рази на рік.

При Комітеті Міністрів діє Комітет представників міністрів закордонних справ в якості виконавчого органу Ради Європи, який є постійно діючим органом і наділений правом приймати постанови від імені Комітету Міністрів практично з усіх питань, які входять до компетенції Ради Європи, що є не звичним для допоміжних органів міжнародних організацій.

Парламентська Асамблея є дорадчим органом Ради Європи. Парламентська Асамблея обговорює рекомендації, дає своє бачення з будь-якого питання, що відноситься до компетенції Ради Європи, та організовує конференції, колоквиуми, різні відкриті парламентські

слухання, вправі обирати Генерального Секретаря (заступника), керівника апарату Асамблеї, а також суддів Європейського суду з прав людини строком на 9 років.. Саме найважливішу та ключову роль у реалізації цілей Ради Європи відіграє Європейський Суд з прав людини, створений 21 січня 1959 року для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина. Діяльність Суду базується на положеннях Європейської конвенції з прав людини 1950 р. Суд розташований у Страсбурзі (Франція). Суд як орган Ради Європи почав свою роботу 1 листопада 1998 р. Статті 20 Конвенції визначає кількість суддів Суду, «яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін Конвенції». Судді зобов'язані «мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, чи бути юристами з визнаним авторитетом». Важливим фактом є те, що упродовж строку своїх повноважень суддям не дозволяється займатися діяльністю, яка є «несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі». Судді «не можуть бути переобрані». Стаття 24 Конвенції передбачає, що суддя може бути «звільнений з посади, якщо рішення про його невідповідність встановленим вимогам буде ухвалене іншими суддями більшістю у дві третини голосів».

Питання до практичного заняття

1. Поняття міжнародної організації. Право міжнародних організацій. Джерела права міжнародних організацій.
2. Правовий статус і міжнародна правосуб'єктність.
3. Членство в міжнародних організаціях.
4. Історія виникнення міжнародних організацій. Ліга Націй: структура та характеристика діяльності.
5. ООН: історія створення, структура, цілі й принципи, головні органи.
6. Регіональні міжнародні організації: загальна характеристика.
7. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).
8. Рада Європи: історія виникнення й основні завдання (РЄ).
9. Юридична природа Європейського Союзу (ЄС).
10. Міжнародні неурядові організації.
11. Поняття міжнародних конференцій та їх відмінність від міжнародних організацій.

Завдання для самостійної роботи

1. Визначити значення міжнародних міжурядових організацій в сучасний період.
2. Проаналізувати діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста в російсько-українському збройному конфлікті.
3. Проаналізувати участь міжнародних організацій в забезпеченні світового правопорядку.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття і джерела права міжнародних організацій.
2. Поняття й ознаки міжнародних організацій.
3. Правовий статус і правосуб'єктність міжнародних організацій.
4. Функції міжнародних організацій.
5. Членство в міжнародних організаціях. Порядок вступу, виходу і виключення з організації. Припинення членства.
6. Участь міжнародних організацій в міжнародному нормотворчому процесі. Допоміжна функція міжнародних організацій в створенні норм міжнародного права.
7. «Внутрішнє право» міжнародної організації.
8. Історія виникнення міжнародних організацій. Ліга Націй: історія створення, структура, характеристика діяльності.
9. ООН: історія створення, структура, цілі й принципи, головні органи.
10. Генеральна Асамблея ООН. Рада Безпеки ООН. Рішення Ради Безпеки ООН.
11. Економічна і Соціальна Рада ООН. Рада з опіки. Секретаріат.
12. Міжнародний Суд ООН.
13. Спеціалізовані установи ООН. Напрями і характер їх діяльності. Правовий зв'язок з ООН.
14. Регіональні міжнародні організації: загальна характеристика.
15. Рада Європи. Організація з безпеки і співробітництва в Європі.
16. Ліга арабських держав. Організація африканської єдності. Організація ісламська конференція. Асоціація держав Південно-Східної Азії.

17. Юридична природа Європейського Союзу.
18. НАТО.
19. Міжнародні неурядові організації.
20. Поняття міжнародних конференцій та їх відмінність від міжнародних організацій.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Цілі і структура Організації Північноатлантичного договору.
2. Міжнародний Суд ООН: правова характеристика та розгляд справ щодо України.
3. Європейський союз та Україна: перспективи та можливості членства.

Рекомендовані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного Суду 1945 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Північноатлантичний договір 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text.
3. Статут Ради Європи 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text.
4. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#o162.
5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
6. Грачевська Т. О. Міжнародні неурядові організації та їх внесок у проблему подолання бідності. *Грані*. 2014. № 5. С. 162–166.
7. Діяльність Міжнародної організації праці: навч. посіб. / Ю. Д. Древал та ін.; за заг. ред. Ю. Д. Древал. Харків: ХНАДУ, 2015. 184 с.
8. Жекало Г. І. Міжнародні організації у політичних протиріччях та конфліктах сучасної України: концепція досліджень. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 86. С. 330–334.
9. Касьянова М. М. Міжнародні організації з захисту прав мігрантів. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 102. С. 432–437.
10. Кучик О. С. Україна в міжнародних організаціях: підручник. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 411 с.

11. Міжнародні організації: Навч. Посібник / За ред. Козака Ю. Г., Ковалевського В. В., Кутайні З. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 440 с.

12. Пасічний Р. Неурядові релігійні (католицькі) організації та їх вплив на міжнародні політичні процеси. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С. 141–146.

13. Пенська І. О. Вплив міжнародних фінансових організацій на економічний розвиток України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 2. С. 18–24.

14. Право міжнародних організацій і Україна: у схемах та таблицях: навч. посіб. / [Бошицький Ю. Л. та ін.]; за заг. ред. Бошицького Ю. Л., Дей М. О. Київ: Ліра-К, 2014. 267 с.

15. Роль міжнародних організацій у діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / Кудряченко А. І. (керівник авт. кол.) та ін. Київ: Ін-т всесвіт. історії, 2015. 87 с.

ТЕМА 18

МИРНЕ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: ознайомлення з мирними засобами вирішення спорів, судовими та дипломатичними засобами вирішення спорів, процедурами вирішення спорів у рамках міжнародних організацій.

1. Джерела та принципи права мирного вирішення міжнародних спорів.
2. Поняття міжнародного спору та класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів.
3. Регіональні й спеціальні міжнародні судові установи.
4. Міжнародний Суд ООН. Статут ООН і Статут Міжнародного Суду ООН.
5. Міжнародні арбітражні (третейські) суди
6. Вирішення міжнародних спорів у рамках міжнародних організацій.

Зміст лекції

Принцип мирного вирішення міжнародних спорів закріплено на універсальному рівні в Статуті ООН (п. 3, ст. 2): «всі члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами в такий спосіб, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку і справедливість», який покликаний забезпечити мирне співіснування держав, належить до норм, що лежать у підґрунті існування та стабільного функціонування міжнародного співтовариства.

Еволюція цього принципу підтверджена підписання великої кількості міжнародних договорів та угод, які, у міру обмежування права вдаватися до війни, поступово розвивали засоби мирного вирішення міжнародних спорів і встановлювали юридичний обов'язок держав використовувати такі засоби.

Своє закріплення принцип мирного вирішення міжнародних спорів знайшов в багатьох міжнародно-правових актах, таких як Гаазьких конвенціях про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1899 і 1907 р., Конвенція про обмеження застосування сили у разі стягнення договірних боргових зобов'язань 1907 р., Статут Ліги Націй 1919 р., Женевський Протокол про мирне вирішення міжнародних спорів 1924 р.; Паризький договір про відмову від війни як засобу національної політики 1928 р., Загальний акт Асамблеї Ліги Націй про мирне вирішення міжнародних спорів 1928 р., Генеральна конвенція про міжамериканську процедуру примирення 1929 р., Міжамериканський воєнний договір про ненапад і процедуру примирення 1933 р. тощо.

Процес консультацій набула широкого застосування після Другої світової війни. Добровільна згода сторін дозволяє використовувати процедуру обов'язкових консультацій як подвійну функцію: як самостійного засобу вирішення спорів і для запобігання та профілактики можливих спорів і конфліктів, а також залежно від обставин як засіб досягнення сторонами спору домовленості про застосування інших засобів урегулювання. У науковій літературі консультації часто називають різновидом переговорів.

Засіб мирного врегулювання, до якого вдаються у тих випадках, коли сторони спору розходяться в оцінці фактичних обставин, що призвели до спору – обстеження.

Для реалізації процедури обстеження сторони повинні створити, на паритетних засадах, міжнародну слідчу комісію, очолювати яку можуть представники третьої держави або міжнародної організації.

За допомогою спеціальної угоди між сторонами формується Слідча комісія, яка повинна встановити факти, що підлягають розслідуванню, порядок і термін утворення комісії, обсяг повноважень її членів, місце перебування комісії тощо. Результати роботи комісії фіксуються в доповіді, яка має обмежуватися лише встановленням фактів. За сторонами зберігається повна свобода використання висновків слідчої комісії на свій розсуд.

Добрі послуги – засіб вирішення міжнародного спору, здійснюваного третьою стороною, що не є стороною спору. Ці дії можуть бути спрямовані на встановлення контактів між сторонами спору.

Добрі послуги можуть надаватися як у відповідь на відповідне прохання однієї або обох сторін спору, так і за ініціативою самої третьої сторони. Вони нерідко переростають у посередництво.

Посередництво передбачає безпосередню участь третьої сторони в мирному вирішенні спору. Беручи участь у переговорах, посередник покликаний усіляко сприяти виробленню прийняттого для сторін спору механізму вирішення спору. Посередник має право пропонувати свої варіанти такого вирішення, хоча пропозиції не мають для сторін спору обов'язкового характеру.

Погоджувальна процедура – це не лише з'ясування фактичних обставин, а й вироблення конкретних рекомендацій для сторін спору. У разі примирення як і у випадку з обстеженням, утворюють на паритетних засадах міжнародну погоджувальну комісію, яка і виробляє свої рекомендації, причому висновки цієї комісії мають факультативний характер, тобто не є юридично обов'язковими для сторін, що беруть участь у спорі.

Якщо спір не вдається вирішити за допомогою вищезазначених дипломатичних засобів суб'єкти можуть використати судові засоби вирішення міжнародних спорів.

Міжнародний арбітраж – це добровільно виражена згода сторін спору передати свій спір на розгляд міжнародних арбітражних органів.

Арбітражна процедура від зазначених вище засобів мирного врегулювання спорів відрізняється тим, що рішення арбітражу є обов'язковим щодо визнання та виконання рішення. Існують два види арбітражних органів – постійний арбітраж та арбітраж *«ad hoc»*.

При створенні арбітражу *ad hoc* укладається спеціальна угода, яка містить опис предмета спору, склад арбітражу, його компетенцію, принципи і процедуру арбітражного розгляду, а також положення про визнання сторонами спору обов'язковості арбітражного рішення.

Використання міжнародного арбітражу як засобу мирного вирішення міжнародного спору передбачено Конвенціями про мирне розв'язання міжнародних зіткнень 1899 р. та 1907 р. На основі Конвенції 1899 р. було засновано Постійну палату третейського суду в Гаазі. Палата розглядає будь-які спори між державами та міжнарод-

ними організаціями, юридичними та фізичними особами. Наразі Палата розглядає три міждержавних провадження, 106 справ між інвесторами та державами, 52 справи за контрактами з державним або іншим державним органом, 2 інші спори. Існує два види юрисдикції постійних міжнародних арбітражів: факультативна (необхідна згода всіх сторін спору) і обов'язкова (достатньо вимоги однієї зі сторін спору). Основні способи передання справи на міжнародний арбітражний розгляд: спеціальна угода (компроміс), спеціальне положення (арбітражне застереження) у міжнародних договорах, загальні арбітражні договори.

Судовий розгляд – це добровільно виражена згода сторін спору передати свій спір на розгляд міжнародного судового органу. До основних міжнародних судових органів належать Міжнародний суд ООН і Суд ЄС.

Відповідно до Статуту ООН Організація може застосовувати відповідну процедуру для врегулювання міжнародних спорів. Рада Безпеки ООН у разі виникнення спору або ситуації уповноважена «рекомендувати належну процедуру або методи врегулювання», зважаючи на процедуру, яка вже була прийнята сторонами. Спори правового характеру повинні, за загальним правилом, передаватися сторонами в Міжнародний суд ООН (ст. 36 Статуту ООН).

Для запобігання погіршенню ситуації у разі загрози миру, порушення миру або акту агресії Рада Безпеки ООН може «вимагати від зацікавлених сторін виконання тих тимчасових заходів, які вона вважає необхідними або бажаними» (ст. 40 Статуту ООН). Ці тимчасові заходи (створення повністю або частково нейтральних зон, заморожування домагань сторін, відведення військ, проведення тимчасових демаркаційних ліній) не повинні завдавати шкоди правам, домаганням або становищу зацікавлених сторін.

Мирне вирішення спорів, передбачено ст. 52 Статуту ООН у межах регіональних міжнародних організацій – Раді Безпеки ООН, яка може застосовувати примусові дії з використанням регіональних угод. 9 грудня 1991 р. Декларацію про вдосконалення співробітництва між ООН і регіональними угодами або органами в галузі підтримання міжнародного миру та безпеки прийнята Генеральною Асамблеєю ООН яка закликала Раду Безпеки ООН до співробітництва з регіональними органами й організаціями в справі мирного вирішення міжнародних спорів.

Зокрема, мирне вирішення спорів у межах Ліги арабських держав (ЛАД) передбачається статтею V Статуту Організації, ухваленого 22 березня 1945 р. У разі виникнення спору між державами-членами ЛАД, якщо цей спір не порушує незалежності, суверенітету і територіальної цілісності держав, і якщо сторони спору звернуться до Ради Ліги для його вирішення, рішення Ради буде остаточним та обов'язковим для сторін.

Механізм мирного вирішення спорів передбачено Міжамериканським договором про взаємну допомогу від 02.09.1947 р. Статтею 7 Договору встановлено, що у разі конфлікту між сторонами договору його учасники мають зібратися для консультацій і закликати держави, що перебувають у конфлікті, відновити первинний стан і вжити додаткових заходів «для відновлення або збереження міжамериканського миру та безпеки і для вирішення конфлікту мирними засобами». Ухвалений 30 квітня 1948 р. Статут Організації американських держав (ОАД) присвятив мирному вирішенню спорів між його учасниками спеціальний розділ IV. У статті 21 передбачено способи вирішення спорів: прямі переговори, добрі послуги, посередництво, арбітраж тощо.

Принцип мирного вирішення міжнародних спорів закликає про закріплення обов'язку держав докладати зусиль для того, щоб у стислий термін прийти до справедливого вирішення спору, що ґрунтується на міжнародному праві, утримуватися від будь-яких дій, які можуть погіршити становище такою мірою, що буде поставлено під загрозу підтримання міжнародного миру та безпеки, і тим самим зробити мирне врегулювання спору більш важки та продовжувати шукати взаємно узгоджені шляхи мирного врегулювання спору у тих випадках, коли спір не вдається вирішити.

Виходячи зі змісту принципу мирного вирішення міжнародних спорів, можемо визначити такі зобов'язання суб'єктів міжнародного права:

- утримуватися від будь-яких дій, які можуть загострити спір;
- вирішувати всі свої спори та розбіжності виключно мирними засобами;
- урегульовувати спори в найкоротший строк;
- ураховувати інтереси іншої сторони-учасника спору;
- не зупиняти процес мирного врегулювання і пошуку взаємоприйнятних рішень;

- утримуватися від ультимативності;
- використовувати визнані в міжнародному праві мирні засоби або інші засоби на власний вибір;
- виконувати ухвалене в узгодженому порядку рішення.

Міжнародні спори вирішуються на основі суверенної рівності держав, при дотриманні принципу вільного вибору засобів мирного вирішення міжнародних спорів, відповідно до зобов'язань за ст. 33 Статутом ООН та принципами справедливості й міжнародного права.

Принцип мирного вирішення міжнародних спорів знайшов своє закріплення в Статуті ООН 1945 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 р., Манільської декларації про мирне вирішення міжнародних спорів 1982 р., Декларації про запобігання та усунення спорів і ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру й безпеці, і про роль ООН в цій галузі 1988 р., а також на регіональному рівні в Європейській конвенції про мирне врегулювання спорів 1957 р., Заключному акті НБСЄ 1975 р.

Спори Статут ООН розподіляє на дві категорії:

1) особливо небезпечні, продовження яких може загрожувати підтримці міжнародного миру й безпеки (ст. 34);

2) будь-які інші спори (п. 1 ст. 33, п. 1 ст. 35, п. 1 ст. 36).

Для кваліфікації конфлікту використовується термін «ситуація» – що саме призводить до непорозумінь між державами, викликати спір між ними, загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, яка виникає тоді, коли зіткнення інтересів держав не супроводжується взаємними претензіями, хоча і породжує непорозуміння між ними тобто є більш широким поняттям, ніж «спір».

«Рада Безпеки уповноважена розслідувати будь-який спір або будь-яку ситуацію, що може призвести до міжнародних непорозумінь або викликати спір, для визначення, чи не може продовження цього спору або ситуації загрожувати підтримці міжнародного миру й безпеки».

Статут ООН також класифікує наступні види спорів: «спір, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки» (ст. 33), «міжнародний спір» (п 3 ст. 2); «будь-який спір» – який може і не уявляти собою прямої загрози підтримці

міжнародного миру (ст. 38); «місцеві спори» (п. 2 і 3 ст. 52); «спори юридичного характеру» (п. 3 ст. 36).

Міжнародні спори можливо кваліфікувати в залежності від:

- предмета спору – з територіальних, економічних, дипломатичних питань тощо;
- за кількістю суб'єктів – як двосторонні та багатосторонні.

Засоби вирішення міжнародних спорів поділяються на судові засоби та засоби, погоджувальні засоби, що використовуються в рамках міжнародних організацій.

«Сторони, які беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити спір шляхом переговорів судового розгляду, обстеження, примирення, арбітражу, посередництва, звернення до регіональних органів або угод чи іншими мирними засобами за своїм вибором». При вирішенні міжнародних спорів суб'єкти міжнародного права дуже часто використовують також добрі послуги та консультації.

Судовими засобами розв'язання міжнародних спорів є діяльність універсальних (Постійна палата міжнародного правосуддя Ліги Націй (попередник МС ООН), Міжнародний суд ООН (МС ООН), Міжнародний трибунал з морського права) і регіональних судів (Суд Європейського Союзу, Карибський суд, Центральноамериканський суд та ін.), а також міжнародних арбітражів (постійних та тимчасових).

Постійна палата міжнародного правосуддя Ліги Націй була першим міжнародним судовим органом у історії мирного вирішення спорів, заснованим у 1920 р. У період з 1922 р. по 1940 р. Палата винесла 32 рішення по міждержавним спорам і 27 консультативних висновків. Палата припинила своє існування в 1946 р. правонаступником Палати є МС ООН – основний судовий орган міжнародного співтовариства, заснований у 1945 р. Відповідно до ст. 92 Статуту ООН МС, ООН є «головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй». Статут МС ООН засновано на Статуті Постійної палати міжнародного правосуддя Ліги Націй.

Учасниками Статуту МС ООН є всі держави-члени ООН. Кожен член ООН зобов'язується виконати рішення МС ООН у тій справі, в якій він є стороною (ст. 94 Статуту ООН). При певних об-

ставинах РБ ООН може дати рекомендації або вжити заходів для приведення рішення МС ООН у виконання (ст. 94 Статуту ООН).

Отже, МС ООН створено для вирішення відповідно до міжнародного права спорів, переданих йому на розгляд державами, та для винесення консультативних висновків з юридичних питань, запитуваних належним чином органами ООН та її спеціалізованими установами.

Процедура розгляду справи МС ООН встановлюється Статутом МС ООН і Регламентом Суду, затвердженим відповідно до Статуту в 1978 р. (остання поправка набрала чинності 29 вересня 2005 р.).

На сьогодні міжнародне правосуддя здійснюється через такі судові установи:

- Міжнародний третейський суд;
- Міжнародний Суд ООН;
- Суд Європейського Союзу;
- Міжнародний трибунал з морського права;
- Європейський Суд з прав людини;
- Африканський суд з прав людини та народів;
- Міжамериканський Суд з прав людини;
- Економічний Суд Співдружності Незалежних Держав;
- Міжнародний трибунал по колишній Югославії;
- Міжнародний трибунал по Руанді;
- 10. Міжнародний кримінальний суд ;
- Чисельні судові інституції арбітражного, третейського

характеру;

- Орган з вирішення спорів Світової організації торгівлі.

Процедури вирішення спорів у міжнародних організаціях. Більшість установчих документів передбачають спеціальні механізми мирного вирішення суперечок між членами кожної організації. У системі ООН особлива увага завжди приділялася вивченню організаційної практики у сфері мирного вирішення конфліктів. З цією метою на виконання резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 17 грудня 1974 р. було створено Статут Організації Об'єднаних Націй та Спеціальну комісію щодо посилення ролі Організації Об'єднаних Націй.

Практика вирішення спорів за допомогою міжурядових організацій, на приклад Організації Об'єднаних Націй зосереджена на за-

стосуванні двох типів переговорів: консультації та обмін документами. Консультації є найпоширенішим засобом участі міжнародних організацій у переговорному процесі. Консультації використовуються міжнародними організаціями, такими як МОП, ІМВ, ІКАО, МБРР та МВФ. Консультації використовувалися як засіб врегулювання суперечок на Близькому Сході у 1969 та 1970 роках та у багатьох інших випадках.

Участь міжурядових організацій у переговорних процесах, спрямованих на вирішення міждержавних суперечок, багато в чому гарантує пошук компромісів у позиціях обох сторін. При цьому представники міжурядових організацій зазвичай рекомендують сторонам найбільш прийнятні процедури подальшого вирішення спору. Вони часто рекомендують звернутися до Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй або використовувати інші засоби, такі як посередництво або посередництво

Організації Об'єднаних Націй прийнято «Посібник з мирного вирішення суперечок між державами» 1991 року який остаточно вирішив питання про роль переговорів у вирішенні суперечок між державами, що дає змогу діагностувати масштаби конфлікту та визначити відповідні дії щодо його вирішення. Водночас слід зазначити, що переговори не виключають одночасного використання інших засобів вирішення міжнародних спорів.

Питання до практичного заняття

1. Поняття і значення права мирного вирішення міжнародних спорів.
2. Джерела права мирного вирішення міжнародних спорів.
3. Поняття і види міжнародних спорів.
4. Поняття мирних засобів вирішення міжнародних спорів.
5. Класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів.
6. Безпосередні переговори і консультації.
7. Добрі послуги і посередництво.
8. Міжнародна примирлива процедура: слідчі й погоджувальні комісії.
9. Міжнародний арбітраж як засіб мирного вирішення міжнародних спорів.
10. Постійна палата третейського суду.

11. Структура Міжнародного Суду ООН.
12. Компетенція Міжнародного Суду ООН.
13. Трибунал з морського права.
14. Суд Європейського Союзу.
15. Європейський Суд по правах людини.
16. Процедура вирішення спорів у міжнародних організаціях.

Завдання для самостійної роботи

1. Реферат на тему: «Сучасна практика Міжнародного Суду ООН».

Питання для самоконтролю:

1. Становлення інституту мирного врегулювання міжнародних протиріч у міжнародному праві.
2. Мирні засоби врегулювання міжнародних спорів в епоху Стародавнього світу.
3. Мирні засоби врегулювання міжнародних суперечностей в епоху Середньовіччя.
4. Поняття та види міжнародних спорів.
5. Засоби та принципи мирного врегулювання міжнародних спорів.
6. Дипломатичні засоби мирного врегулювання міжнародних спорів.
7. Безпосередні переговори.
8. Добрі послуги та посередництво.
9. Слідча процедура.
10. Примирна процедура.
11. Консультації.
12. Правові засоби врегулювання міжнародних спорів.
13. Особливості врегулювання міжнародних суперечностей у рамках та за участю міжнародних організацій.
14. Практика врегулювання міжнародних спорів за участю України.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Вирішення міжнародних спорів у системі ООН.
2. Механізм вирішення спорів у ОБСЄ.
3. Механізм вирішення спорів у Раді Європи.
4. Механізм вирішення спорів у СНД.

Рекомендовані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного Суду 1945 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Гаазька конвенція про мирні вирішення міжнародних сутичок 1907 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141189_547605.
3. Статут Міжнародного Суду ООН 1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.
4. Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів 1928 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141079_141079.
5. Договір про відмовлення від війни як знаряддя національної політики 1928 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text.
6. Манільська декларація про мирне вирішення міжнародних спорів 1982 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159231_159231.
7. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_322#Text.
8. Декларація про запобігання й усунення спорів і ситуацій, що можуть загрожувати міжнародному миру і безпеці, та про роль ООН у цій сфері : Резолюція 43/51 від 5 грудня 1988 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU88321>.
9. Пакт Ліги арабських держав 1945 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140958_140958.
10. Статут Організації американських держав 1948 р. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-amerikanskih-derzhav>.
11. Результати наради НБСЄ з мирного врегулювання спорів 1992 р. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/2/233076.pdf>.
12. Заяви глав держав СНД про неприпустимість застосування чи погрози застосування сили і вирішення спірних питань шляхом переговорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_163#Text.
13. Угода про статус Економічного Суду СНД 1992 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/152098_152098.

14. Положення про Економічний Суд СНД 1992 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/152098___152098.

15. Андрейченко С. С., Канєнберг-Сандул О. К. Міжнародно-правової відповідальність держави за поведінку державних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021, № 1. С. 349-351. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/89.pdf.

16. Андрейченко С.С. Канєнберг-Сандул О.К. Теоретичні аспекти міжнародно-правової відповідальності держави за поведінку державних органів. Матеріали Міжн. наук. практ. конф. «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки-прогрес законодавства України майбутнього» ГО Правовий світ (15-16 січня 2021 р.). С.14-16.

17. Гарбар К. Д. Міжнародний спір: поняття та способи вирішення / К. Д. Гарбар // *Молодіжний науковий юридичний форум*: [матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції до Дня науки, м. Київ, 16-17 травня 2019 р.]. Тернопіль: Вектор, 2019. С. 62–65.

18. Галімурка П.І. Механізм призначення тимчасових заходів у спраху щодо тлумачення або застосування Конвенції ООН з морського права // Том 2 № 76 (2023): *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. С. 212-219.

19. Дармін М.О. Види міжнародних судових установ та їх роль в забезпеченні права на судовий захист // Том 64 (2021): *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. С. 363-367.

20. Канєнберг-Сандул О.К. Вирішення міжнародних спорів за допомогою системи міжнародного правосуддя. *Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, (24–25 грудня 2021 року). – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2021. С. 12-14.

21. Канєнберг-Сандул О. К. Еволюція створення системи міжнародного правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022, №1. С. 317 – 319 URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/79.pdf.

22. Канєнберг-Сандул О. К. Становлення джерел міжнародного права. «Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція, присвячена 25-річчю На-

ціональному університету «Одеська юридична академія», 18 листопада 2022 року, м. Одеса: збірник матеріалів конференції. Одеса. 2022. С.104-107.

23. Рудницька О.П. Роль міжнародного Суду ООН у вирішенні міждержавних спорів // *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2023. С. 539-543.

24. Форманюк В. В., Канєнберг-Сандул О. К. Загальні аспекти міжнародного правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал* № 5, 2023. URL: <https://adobeacrobat.app.link/Mhhs4GmNsxb>.

25. Форманюк В. В., Канєнберг-Сандул О. К. Особливості практики захисту прав людини в умовах військової агресії системою міжнародного правосуддя. *Правові новели* № 20, 2023. URL: http://legálnovels.in.ua/journal/20_2023/16.pdf.

26. Сурілова О.О. Міжнародна відповідальність за злочин екоциду // *Наукові праці НУ «ОЮА»* 2022. №30. С. 46-55.

27. Федорова Т. С., Федоров В. А. Виконання рішень іноземних судів та арбітражі у сфері господарської юстиції та публічний порядок. *Правова система України в умовах новітніх викликів міжнародного порядку* : матеріали наук.-практ. заоч. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2020 р.). Одеса, 2020. С. 21.

28. Федорова Т. С. Міжнародно-правові стандарти в сфері правосуддя та їх вплив на національне законодавство України / Т. Ю. Медведчук, Т. С. Федорова // *Права людини в період збройних конфліктів* : 36. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції присвяч. 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.) / Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; каф. міжнародного та європейського права НУ «ОЮА» : у 2 т. Одеса, 2022. С. 413-415.

29. The International Court of Justice (International Law series, 23) by William A. Schabas. Edward Elgar Publishing (October 31, 2020).

ТЕМА 19

ПРАВО МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Лекційні питання:

Мета вивчення/ роботи: ознайомлення з джерелами та принципами права міжнародної безпеки, засадами колективної безпеки та здійснення миротворчих операцій за міжнародним правом; вивчення питань роззброєння та обмеження озброєнь.

1. Джерела та принципи права міжнародної безпеки.
2. Засади колективної безпеки за міжнародним правом.
3. Засади здійснення миротворчих операцій за міжнародним правом.
4. Роззброєння та обмеження озброєнь.
5. Невоєнні аспекти міжнародної безпеки.

Зміст лекції

Право міжнародної безпеки – галузь міжнародного права, принципи і норми якої регулюють взаємодію суб'єктів в цілях забезпечення миру і безпеки.

Основними принципами права міжнародної безпеки є :

1. принцип незастосування сили й погрози силою;
2. принцип невтручання у внутрішні справи;
3. принцип мирного розв'язання міжнародних суперечностей;
4. принцип роззброєння;
5. принцип відповідальності держав за агресію;
6. принцип підтримання міжнародного миру та безпеки;
7. принцип неподільності безпеки (безпека має бути однаковою для всіх держав);
8. принцип рівної безпеки (кожна держава має право на забезпечення безпеки, яка буде однаковою для всіх держав).

Принцип неподільності безпеки означає, що через взаємопов'язаність і взаємозалежність держав безпека має бути одна для всіх і однакова для всіх: не можна будувати безпеку одних держав за рахунок інших. Принцип рівної безпеки (деякі автори називають його принципом незавдання шкоди безпеці) передбачає

право кожної держави на безпеку та забезпечення безпеки для всіх у рівній мірі без одержання будь-яких односторонніх переваг.

Норми міжнародного права, пов'язані з питаннями міжнародної безпеки, зосереджені у значній кількості міжнародно-правових актів, серед яких можна виділити:

- Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.;

- Декларацію про принципи міжнародного права 1970 р.;
- Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом 1977 р.;
- Конвенцію ООН з морського права 1982 р., тощо.

До джерел права міжнародної безпеки, які безпосередньо регламентують відносини, що пов'язані з підтриманням міжнародної безпеки належать:

- Статут ООН;
- Резолюції Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН, що спрямовуються на конкретизацію положень Статуту ООН і стосуються питань міжнародної безпеки;
- міжнародні договори, спрямовані на стримування нагромадження ядерних озброєнь у просторовому відношенні;
- міжнародні договори, спрямовані на стримування нагромадження озброєнь у кількісному та якісному відношеннях;
- міжнародні договори, спрямовані на заборону виробництва окремих видів зброї та ліквідацію наявних запасів таких видів зброї;
- міжнародні договори, спрямовані на попередження випадкового (несанкціонованого) виникнення війни;
- міжнародно-правові акти, спрямовані на створення регіональних систем безпеки.

Право міжнародної безпеки має важливу особливість: його принципи під час регулювання міжнародних відносин тісно переплітаються з принципами та нормами інших галузей міжнародного права й, отже, утворюють вторинну структуру, що обслуговує, по суті, всю систему сучасного міжнародного права. Тобто право міжнародної безпеки є комплексною галуззю сучасного міжнародного права.

Засади колективної безпеки за міжнародним правом – це принципи та механізми, які міжнародне співтовариство використовує для забезпечення спільної безпеки шляхом колективних дій з метою

запобігання агресії, врегулювання конфліктів та підтримання миру. Основними аспектами цієї системи є міжнародне співробітництво, юридичні зобов'язання та спільні інституції.

Принципи колективної безпеки такі:

1. Непорушність суверенітету і територіальної цілісності. Міжнародне право забороняє використання сили проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави.

2. Заборона агресії. Відповідно до Статуту ООН, агресія проти іншої держави розглядається як загроза міжнародному миру та безпеці, що може викликати колективну відповідь.

3. Принцип колективної відповідальності. Держави мають колективну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки та зобов'язані вживати заходів для запобігання або припинення агресії.

4. Принцип мирного вирішення спорів є одним із ключових принципів міжнародного права, який закріплений у Статуті Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних документах. Цей принцип вимагає від держав вирішувати міжнародні спори мирними засобами, щоб уникнути загрози миру, порушення міжнародної безпеки та прав інших держав.

Ці засади формують основу колективної безпеки на міжнародному рівні та забезпечують механізми, які допомагають підтримувати глобальний мир і стабільність.

Миротворчі операції є одним із основних інструментів забезпечення міжнародного миру і безпеки. Вони проводяться під егідою міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй (ООН), і регулюються нормами міжнародного права. Основні засади здійснення миротворчих операцій відображають принципи, на яких базуються ці операції, та правила, що забезпечують їх легітимність та ефективність.

Миротворчі операції зазвичай здійснюються на основі резолюції Ради Безпеки ООН, яка визначає мандат, обсяг і цілі операції. Цей мандат є обов'язковим для всіх країн-членів ООН.

Всі миротворчі операції повинні здійснюватися у відповідності до міжнародного права, включаючи Статут ООН та інші міжнародні договори і конвенції.

Засади миротворчих операцій:

1. Згода сторін. Операція здійснюється тільки за згодою основних сторін конфлікту. Це забезпечує легітимність присутності миротворчих сил і полегшує виконання їхніх завдань.

2. Невикористання сили (за винятком самооборони і захисту мандата). Миротворчі сили не застосовують силу, окрім випадків самооборони або захисту мандата, коли це необхідно для захисту цивільного населення або запобігання порушенням прав людини.

3. Нейтральність та безсторонність. Миротворці повинні залишатися нейтральними і неупередженими в конфлікті, діючи згідно з мандатом і уникати участі у військових діях на стороні будь-якої зі сторін.

Фінансування операцій: Фінансування миротворчих операцій здійснюється за рахунок внесків держав-членів ООН, а також за рахунок добровільних внесків держав та інших донорів. ООН та інші міжнародні організації забезпечують необхідне матеріальне, технічне та адміністративне забезпечення миротворчих місій.

Ці засади забезпечують правову, організаційну та етичну основу для ефективного здійснення миротворчих операцій, сприяючи підтриманню міжнародного миру і безпеки.

Роззброєнням є – сукупність заходів, спрямованих на зниження воєнного потенціалу держав і скорочення, обмеження та ліквідацію засобів ведення війни.

Роззброєння передбачає скорочення озброєнь, військового персоналу і т.д.

Обмеження або контроль озброєнь не є безпосередньо орієнтованим на зменшення воєнного потенціалу, однак він спрямований на обмеження озброєнь та їх запобігання через встановлення кількісних чи якісних обмежень щодо окремих видів озброєнь.

Першочерговою метою роззброєння є:

1. запобігання війні;
2. гарантування воєнної безпеки;
3. мінімізація шкоди у випадку конфліктів.

Згідно Статуту ООН на Генеральну Асамблею та на Раду Безпеки покладені певні права та обов'язки в сфері роззброєння.

Стаття 11 Статуту ООН передбачає розгляд загальних принципів співробітництва у справі підтримки міжнародного миру й безпеки.

ки, зокрема принципів, що визначають роззброєння та регулювання озброєння, і дає відносно цих принципів рекомендації Членам Організації чи Раді Безпеки або Членам Організації та Раді Безпеки Генеральною Асамблеєю ООН.

Відповідно до ст. 26 Статуту ООН, Рада Безпеки є відповідальною за формулювання планів створення системи регулювання роззброєнь. В разі вирішення таких завдань Раді Безпеки допомагає Воєнно-штабний комітет, який – «створюється для того, щоб давати поради й надавати допомогу Раді Безпеки з усіх питань, що стосуються військових потреб Ради Безпеки в справі підтримки міжнародного миру й безпеки, використання військ, наданих у її розпорядження, і командування ними, а також регулювання озброєнь і можливого роззброювання» (п. 1 ст. 47).

Згідно ст. 48 Статуту ООН – дії, які потрібні для виконання рішень Ради Безпеки з метою підтримки міжнародного миру й безпеки, вживаються всіма Членами Організації або деякими з них, залежно від того, як це визначить Рада Безпеки, а також, такі рішення виконуються Членами Організації безпосередньо, а також шляхом їхніх дій у відповідних міжнародних установах, членами яких вони є.

Невоєнні аспекти міжнародної безпеки охоплюють широкий спектр питань, що стосуються безпеки держав і міжнародного співтовариства, не пов'язаних із прямою військовою загрозою або збройним конфліктом. Ці аспекти відіграють дедалі більшу роль у сучасній системі міжнародної безпеки, оскільки вони впливають на стабільність, мир і добробут у глобальному масштабі.

1. Економічна безпека – стабільна економіка є важливою складовою національної та міжнародної безпеки, оскільки економічні кризи можуть призвести до соціальних заворушень, масової міграції та навіть збройних конфліктів. Економічна безпека включає захист від негативних наслідків глобалізації, таких як фінансові кризи, коливання цін на енергоносії, продовольчі кризи.

2. Екологічна безпека – кліматичні зміни мають глибокий вплив на міжнародну безпеку, оскільки вони можуть викликати природні катастрофи, зміну сільськогосподарських умов, водні кризи, що, у свою чергу, призводить до міграційних потоків та конфліктів. Проблеми, пов'язані із забрудненням води, повітря, ґрунтів, мо-

жуть впливати на здоров'я населення і стати причиною соціальних заворушень.

3. Гуманітарна безпека – захист основних прав і свобод людини є ключовим аспектом гуманітарної безпеки. Порушення прав людини можуть призвести до внутрішніх конфліктів, масових міграцій та втручання міжнародного співтовариства. Висока соціальна нерівність може стати джерелом політичної нестабільності та насильницьких протестів.

4. Енергетична безпека – країни, які залежать від імпорту енергоносіїв, можуть бути вразливими до зовнішніх загроз, таких як економічний шантаж або блокада. Енергетична безпека включає захист інфраструктури, такої як електростанції, нафтопроводи, газові термінали, від терористичних атак або природних катастроф.

5. Кібербезпека – включає захист державних та приватних інформаційних систем від кібератак, які можуть завдати значної шкоди економіці, безпеці та інфраструктурі держав. Використання кіберпростору для здійснення терористичних актів, таких як злам систем управління критичною інфраструктурою, може мати катастрофічні наслідки.

6. Продовольча безпека – означає забезпечення населення достатньою кількістю якісної їжі. Недостатнє харчування або відсутність доступу до продуктів харчування може призвести до соціальних заворушень і конфліктів. Перебої у міжнародних ланцюгах постачання, викликані, наприклад, пандеміями або конфліктами, можуть серйозно вплинути на доступність продуктів харчування у різних країнах.

7. Здоров'я та пандемічна безпека – поширення інфекційних захворювань, таких як COVID-19, може мати катастрофічні наслідки для міжнародної безпеки, впливаючи на економіку, соціальну стабільність та міжнародні відносини. Забезпечення ефективних систем охорони здоров'я для запобігання і реагування на епідемії та інші загрози здоров'ю є критично важливим для безпеки. Захист від біологічних загроз, як природних, так і антропогенних (біотероризм), є важливою складовою міжнародної безпеки.

8. Демографічна безпека – висока народжуваність, старіння населення, або навпаки, демографічний спад можуть створювати різні виклики для державної безпеки, включаючи нестачу ресурсів, соці-

альні конфлікти або трудову міграцію. Демографічні зміни можуть спричинити масові міграційні рухи, що створює додаткові виклики для національної та міжнародної безпеки.

9. Культурна та інформаційна безпека – глобалізація може створювати загрози для національних культур, що може призвести до культурних конфліктів і втрати національної ідентичності. Маніпуляція інформацією, пропаганда і дезінформація можуть дестабілізувати держави і суспільства, підривати довіру до урядів і міжнародних інституцій.

10. Політична безпека – включає запобігання внутрішнім конфліктам, державним переворотам та забезпечення функціонування державних інституцій.

Невоєнні аспекти міжнародної безпеки є критичними для підтримання глобальної стабільності і розвитку, і вони вимагають комплексного підходу, що поєднує економічні, екологічні, гуманітарні та політичні інструменти.

Питання до практичного заняття

1. Джерела та принципи права міжнародної безпеки.
2. Засади колективної безпеки за міжнародним правом.
3. Засади здійснення миротворчих операцій за міжнародним правом.
4. Роззброєння та обмеження озброєнь.
5. Невоєнні аспекти міжнародної безпеки.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати Статут ООН.
2. Детально розглянути міжнародно-правовий досвід безпеки захисту інформації.
3. Визначити засоби забезпечення міжнародної безпеки.
4. Надати порівняльну характеристику міжнародним правоохоронним організаціям.
5. Проаналізувати питання роззброєння за Статутом ООН.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрити зміст поняття «право міжнародної безпеки».
2. Охарактеризувати принципи права міжнародної безпеки.
3. Назвати джерела права міжнародної безпеки.

4. Надати визначення поняття «колективна безпека».
5. Охарактеризувати принципи колективної безпеки.
6. Розкрити особливості миротворчих операцій.
7. Розкрити зміст невоєнних аспектів міжнародної безпеки.

Теми презентацій та повідомлень:

1. Роль НАТО у забезпеченні міжнародної безпеки.
2. Європейська система колективної безпеки: загальні засади.
3. Роззброєння: основні аспекти.
4. Кібербезпека як невоєнний аспект міжнародної безпеки.

Рекомендовані джерела:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.
2. Конвенція про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (І Гаазька конвенція) від 18.10.1907. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_938.
3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І), від 8 червня 1977 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
5. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики : колективна монографія / Х. Н. Бехруз, М. Р. Аракелян, С. С. Андрейченко [та ін.]. – Одеса : Фенікс, 2023. – 464 с. – URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26023>.
6. Харитонов Р. Ф., Чайковський Ю. В. Право міжнародної безпеки : навч.- метод. посібник / Р. Ф. Харитонов, Ю. В. Чайковський – Одеса : 2022. – 28 с
7. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2016. 540 с.
8. Кузьмін Е. Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 12(2). С. 187-190.

9. Сірант М. М. Міжнародне публічне право. Схеми та дефініції. навч. посіб.; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. Ін-т права та психології. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. 215 с.

10. Коломієць О. В. Концепт міжнародної безпеки в контексті глобалізації : монографія. Київ : Видавництво КиМУ, 2013. 426 с.

11. Міжнародне публічне право : підручник; за ред. В. М. Репецького. – 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 2012. – 437 с.

12. Буроменський М. В. Міжнародне право: Навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 336 с.

13. Антонович М.М. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Вид. дім «КМ Академія»; Алерта, 2003. 308 с.

14. Міжнародне гуманітарне право. Під ред. В. Базова. Київ: Варта, 2000. 431 с.

15. Galyna, T., Hrushko, M., Grygor'yeva, V. V., Manuilova, K., & Kramar, R. (2023). The role of international law in ensuring international security. *Lex Humana (ISSN 2175-0947)*. № 15(4). P. 590-608. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2833>.

ТЕМА 20

МІЖНАРОДНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО

Лекційні питання:

Мета вивчення теми – поглиблення правового світогляду здобувачів шляхом детального споглядання сутності міжнародного економічного права та міжнародних економічних відносин, а також ознайомлення студентів з формуванням теоретичних уявлень про предмет, методи, систему, інститути та норми міжнародного економічного права.

1. Джерела та принципи міжнародного економічного права.
2. Міжнародні економічні організації.
3. Юрисдикційні імунітети держав та їх власності. Європейська конвенція про імунітет держав 1972 р.
4. Регулювання діяльності транснаціональних корпорацій у сфері міжнародних економічних відносин за міжнародним правом.
5. Вирішення міжнародних економічних спорів. Вашингтонська конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами інших держав 1965 р. Сеульська конвенція 1985 р. про заснування Багатостороннього агентства з гарантій інвестицій.
6. Право Світової організації торгівлі. Угода про заснування Світової організації торгівлі 1994 р. Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1994 р.

Зміст лекції

Міжнародне економічне право – це система міжнародно-правових принципів та норм, що регулюють міжнародні економічні відносини. Норми міжнародного економічного права спрямовані на сприяння безперешкодному здійсненню державами суверенних прав у галузі міжнародних економічних відносин, рівноправному співробітництву держав, економічному зростанню у всьому світі.

Особливістю міжнародного економічного права, що відрізняє його від інших галузей міжнародного публічного права, є, передусім,

сім, предмет регулювання. Тобто – які саме по суті внутрішньодержавні сфери правового регулювання входять до кола погодження у рамках міжнародного економічного права.

Предмет міжнародного економічного права – міжнародні економічні багатосторонні та двосторонні відносини та відповідно опосередковане регулювання цих відносин на внутрішньодержавному правовому рівні.

Структурна організація норм, інститутів, підгалузі міжнародного економічного права досить складна. Єдиного, усталеного доктринального погляду на неї поки що немає. Підгалузями міжнародного економічного права є: міжнародне торгове право, міжнародне фінансове право, міжнародне інвестиційне право, міжнародне транспортне право, право науково-технічного співробітництва та ін.

Джерелами міжнародного економічного права є міжнародні договори, міжнародні звичаї, правотворчі рішення міжнародних організацій.

Міжнародні економічні договори поділяються на загальноекономічні (договори про економічне співробітництво та подібні до них, які встановлюють загальні принципи економічних взаємин між державами, виділяють головні напрямки, встановлюють основні форми такого співробітництва) та спеціальні економічні договори (тобто договори, орієнтовані на регулювання окремих сфер економічних взаємовідносин: договори з питань міжнародної торгівлі; допомоги; договори з питань статусу власності (майна), її використання та ін.).

Важливу роль у регулюванні міжнародних економічних відносин відіграють двосторонні договори (торгові договори; договори про вільну торгівлю; договори про взаємні поставки окремих видів товарів та послуг; договори про співробітництво у митній справі та ін.).

До спеціальних принципів міжнародного економічного права належать: невід’ємний суверенітет держав над національними багатствами та ресурсами; свобода вибору форми організації зовнішньоекономічних зв’язків; економічна недискримінація; рівність та взаємна вигода; розвиток співробітництва в галузі торгівлі, економіки, науки та техніки.

До групи «особливих» принципів міжнародного економічного права (принципи, які у взаємовідносинах між державами лише тоді,

коли вони взяли на себе конкретні договірні зобов'язання дотримуватися в своїх двосторонніх чи багатосторонніх відносинах) можна віднести насамперед такі принципи: принцип найбільшого сприяння; принцип надання національного режиму; принцип преференцій (або принцип надання преференційного режиму).

Держави як суб'єкти міжнародного економічного права мають певні економічні права і несуть економічні обов'язки. У 1974 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію – Хартію економічних прав та обов'язків держав – це перший та єдиний міжнародний акт, який концептуально підсумовував основні права та обов'язки держав у сучасній міжнародній економічній системі.

Держави активно беруть участь у міжнародних приватноправових відносинах. У таких відносинах держава користується імунітетом, який полягає у тому, що держава непідсудна суду іншої держави (рівний над рівним немає юрисдикції). Розрізняють імунітети: судовий; від попереднього забезпечення позову; від примусового виконання судового рішення.

Крім держав, суб'єктами міжнародного економічного права є міжнародні організації. До міжнародних економічних організацій належать: Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (МАГІ) та ін.

Універсальні економічні організації групуються навколо Організації Об'єднаних Націй (ООН), на яку Статутом покладається завдання здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні економічних проблем, сприяти економічному прогресу та розвитку (ст. 1, п. 3; 55). До таких установ належать, наприклад: Міжнародна організація праці – МОП, Міжнародний банк реконструкції та розвитку – МБРР, Міжнародна фінансова корпорація – МФК, Міжнародна асоціація розвитку – МАР, Міжнародний валютний фонд – МВФ, Міжнародна організація цивільної авіації – ІКАО, Міжнародна морська організація – ІМО, Всесвітня організація інтелектуальної власності – ВОІВ, Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку – ЮНІДО, Всесвітня туристична організація – ВТО та ін.

Світова організація торгівлі (СОТ) – це єдина глобальна міжнародна організація, яка регулює правила торгівлі між своїми члена-

ми. В її основі лежать угоди СОТ, укладені, підписані та ратифіковані більшістю країн світу. Правила СОТ є орієнтиром для розробки та практичного застосування національного законодавства у галузі торговельно-економічних відносин.

Норми Угоди про заснування СОТ та доданих до нього багатосторонніх торгових угод (Генеральна угода щодо тарифів та торгівлі (ГАТТ), Генеральна угода з торгівлі послугами (ГАТС); Угода щодо торгових аспектів прав на інтелектуальну власність (ТРИПС); Домовленість про правила та процедури вирішення спорів; Механізм огляду торгової політики) складають міжнародно-правовий інститут, який можна позначити терміном «право СОТ».

Врегулювання спорів у міжнародній економічній системі за допомогою права було і залишається важким завданням. Об'єктом, предметом спору у міжнародній економічній системі можуть бути: внутрішні правові режими, борги та їх обслуговування, погашення боргів, суми збитків та компенсацій тощо.

Традиційними засобами вирішення економічних спорів є: переговори, консультації, добрі послуги, посередництво, погоджувальні комісії та ін. Способи вирішення спорів найчастіше обумовлюються у двосторонніх договорах з різних аспектів співробітництва, наприклад, у торгових договорах або договорах, що стосуються інших сфер співробітництва.

Спори економічного характеру між державами можуть вирішуватись через постійний інституційний механізм, зокрема: міжнародний суд; міжнародний арбітражний суд; міжнародну організацію. Найбільш досконалою структурою з вирішення міжнародних спорів є сьогодні Орган з вирішення спорів СОТ, що є фактично «міжнародним торговим судом» універсального характеру.

Питання до практичного заняття

1. Поняття та структура міжнародного економічного права.
2. Принципи та джерела міжнародного економічного права.
3. Сучасна система міжнародних економічних організацій.
4. Структура Всесвітньої торгової організації.
5. Основні напрями діяльності Всесвітньої торгової організації.
6. Право Всесвітньої торгової організації.

7. Конференція ООН з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД).
8. Міжнародний валютний фонд.
9. Міжнародний банк реконструкції та розвитку.
10. Поняття і предмет міжнародного торгового права, його система.
11. Джерела міжнародного торгового права. Гаванська хартія 1948 р.
12. Поняття й предмет міжнародного фінансового права, його система і джерела.
13. Регулювання платіжно-розрахункових, валютних і кредитних операцій.

Завдання для самостійної роботи:

1. Значення *lex mercatoria* та *soft law* для правового регулювання міжнародних економічних відносин.
2. Роль загальних принципів міжнародного права у міжнародній економічній системі.
3. Особливості реалізації принципу мирного вирішення міжнародних спорів у міжнародному економічному праві. Види міжнародних економічних суперечок.
4. Режим застосування міжнародних економічних санкцій.
5. Поняття та значення санкцій у міжнародному економічному праві: мета та умови застосування.

Питання для самоконтролю:

1. Види сучасних міжнародних економічних відносин (інвестиційні, торгові, кредитно-фінансові, валютні, науково-технічні та ін.).
2. Міжнародні багатосторонні універсальні, регіональні та спеціальні міжнародні договори та угоди.
3. Міжнародний звичай як джерело міжнародного права.
4. Рішення, резолюції міжнародних економічних організацій та конференцій.
5. Вирішення спорів у рамках ГАТТ/СОТ.
6. Основні засади ГАТТ/СОТ.
7. Генеральна угода з торгівлі послугами (ГАТС).
8. Угода з торгових аспектів прав інтелектуальної власності (ТРИПС).

Теми презентацій та повідомлень:

1. Право міжнародної економічної інтеграції. Інституціональні механізми і форми інтеграції.
2. Регіональні інтеграційні об'єднання держав.
3. Організація держав-експортерів нафти (ОПЕК).
4. Міжнародні організації в міжнародній фінансовій системі. Банк міжнародних розрахунків. Паризький клуб кредиторів. Лондонський клуб кредиторів.
5. Питання правосуб'єктності транснаціональних компаній (ТНК) у міжнародному економічному праві.

Рекомендовані джерела:

1. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року // Урядовий кур'єр. – 18 серпня 2004 р. № 155.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Права людини і професійні стандарти для працівників правоохоронних органів в документах міжнародних організацій. К.: Сфера, 2002. С. 9-12.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року // Забезпечення прав людини. Хрестоматія. К. Х., 2005. – С. 33-38.
4. Угода про заснування Світової організації торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342#Text.
5. Декларація про державний суверенітет України // ВВР України. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
6. Конвенція про правонаступництво // Україна в міжнародно-правових відносинах. – К.: Юрінком, 1996. – С. 58-90.
7. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 № 1543-XII// ВВР України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
8. Віденська Конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_072#Text.
9. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
10. Європейська конвенція про імунітет держав. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_060#Text.
11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text.

12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про юрисдикційні імунітети держав та їх власності. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU04277>.

13. Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. / В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін.; за ред. В. В. Мицика. Харків: Право, 2019. Т. 1: Основи теорії. 2019. 416 с.

14. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник / А. В. Войціховський; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 544 с.

15. Дахно І. І., Алієва-Барановська В. М. Міжнародне економічне право-2. К.: ЦУЛ, 2019. 368 с.

16. Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право і процес: Монографія. – К.: Парламентське вид-во, 2014. – 518 с.

17. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право. Х.: Видавництво Право, 2020. 648 с.

18. Чубарєв В. Л. Міжнародне економічне право. – К.: Вид-во Юрінком Інтер, 2021. – 368 с.

19. Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 522.

20. Бехруз Х. Н., Аракелян М. Р., Мануїлова К. В. Практика Європейського суду з прав людини щодо експропріації та прав власності. *Право та державне управління*. 2023, № 1. С. 261-265.

ТЕМА 21

МІЖНАРОДНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Лекційні питання:

Мета вивчення: ознайомлення із масивом норм міжнародного права, які покликані врегульовувати відносини, пов'язані з охороною довкілля загалом, а також із використанням і відтворенням окремих природних об'єктів і їх ресурсів.

1. Джерела та принципи міжнародного кримінального права.
2. Конвенція про оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті 1991 р. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) 1998 р.

Зміст лекції

1. Джерела та принципи міжнародного екологічного права. Специфіка процесу створення норм, що містять у собі міжнародно-правові зобов'язання у сфері навколишнього природного середовища та особливості регуляторних методів, які використовуються для виконання цих зобов'язань, зумовлюють відсутність єдиного, усталеного і загальноприйнятого підходу щодо визначення чіткого переліку джерел міжнародного екологічного права. Натомість всі існуючі натеper види зазвичай прийнято поділяти щонайменше на дві основні групи: традиційні джерела міжнародного права (до яких, як правило, типово відносяться договори, звичаї, загальні принципи, рішення судів, а також напрацювання провідних фахівців) та ті, які притаманні саме міжнародному екологічному праву безпосередньо (що, зокрема включають міжнародні інструменти, які закріплюють результати зусиль, спрямованих на прогресивний розвиток та кодифікацію міжнародного права, резолюції та декларації міжнародних організацій, а також т. зв. «м'яке право»).

У свою чергу традиційні джерела міжнародного права також прийнято поділяти на два види: основні (до яких належать договори, звичаї й загальні принципи) та вторинні (до яких традиційно відносяться рішення судів, а також напрацювання провідних фахівців).

Домінуючим джерелом міжнародного екологічного права зазвичай прийнято вважати договори (також відомі як «екологічні договори», угоди, конвенції, протоколи та ін.), що, як правило, сприймаються в якості найбільш часто використовуваних інструментів для створення багатосторонніх правил, які стосуються довкілля, а також основного джерела міжнародно-правових зобов'язань у сфері його охорони (наприклад, Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 року, Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11.12.1997 року, Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982 року тощо).

Втім, хоча договірне право і відіграє провідну роль у вирішенні міжнародних екологічних проблем, як джерело міжнародного екологічного права, значущими й досі залишаються звичаї, сутність яких полягає в тому, що вони також можуть створювати зобов'язання для держав, – т. зв. «звичаєве правило», яке може існувати, як окремо, так і паралельно із договірними нормами, впливаючи на їх зміст та практику застосування (до прикладу, принцип запобігання, який не тільки сприймається сьогодні як наріжний камінь міжнародного екологічного права, а й такий, звичаєве підґрунтя якого широко визнається в прецедентному праві, будучи уособленням історичної спадкоємності від перших років розвитку міжнародного права навоколишнього середовища до його сучасного розуміння).

Загальні принципи, як джерело міжнародного екологічного права, являють собою загальновизнані принципи муніципального права, на які традиційно «покладаються» у разі необхідності «заповнення прогалин» (такі, як, наприклад, «зобов'язання відшкодувати збитки за порушення зобов'язань», «елементарні міркування гуманності», «основоположні загальні принципи гуманітарного права» та ін.).

Іншим джерелом, яке слугує своєрідним «допоміжним засобом» для визначення норм права, за правом вважається рішення судів, які можуть здійснювати т. зв. «формуючий вплив» на право, наповнюючи змістом нові норми і принципи (наприклад, у справах Міжнародного суду справедливості «Ядерні випробування (Австралія проти Франції)», «Континентальний шельф Північного моря (Федеративна Республіка Німеччина/Нідерланди)», «Протока Кор-

фу (Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії проти Албанії) тощо).

Аналогічним джерелом вважаються і напрацювання провідних фахівців, академічні та інші роботи яких впливають на міжнародну юриспруденцію з екологічних питань, роблячи значний внесок у розвиток подальших договірних зобов'язань (зокрема, представників Асоціації міжнародного права та Комісії міжнародного права у сфері забруднення води та атмосфери).

Особливе місце в системі джерел міжнародного екологічного права зазвичай відводиться результатами роботи Комісії міжнародного права, кодифікації якої дуже часто сприймаються як загальноновизнані авторитетні викладення права, на які покладаються не тільки міжнародні суди, а й міжнародні організації, а також уряди держав (зокрема ті, що стосуються міжнародних водотоків, відповідальності держав і транскордонних ризиків та ін.).

Подібне значення мають і резолюції та декларації міжнародних організацій, які покликані слугувати здебільшого такими, що вважаються або юридично обов'язковими самі по собі, або тими, які вносять зміни до договірних зобов'язань, або ж авторитетно тлумачать існуючі договірні зобов'язання (наприклад, Резолюція Ради Безпеки, що підтверджує відповідальність Іраку за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу внаслідок незаконного вторгнення в Кувейт № 687 від 1991 р.), Декларація конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (Стокгольмська декларація), 1972 р. тощо).

Характерним, специфічним джерелом міжнародного екологічного права, яке, у свою чергу, відіграє значну роль в сучасних умовах сьогодення, також визнається «м'яке право», – яке використовується переважно для позначення різноманітних необов'язкових інструментів, що застосовуються в сучасних міжнародних відносинах (Ріо-де-Жанейрська Декларація з навколишнього середовища і розвитку 1992 р., Керівництво з оцінки впливу на довкілля в країнах, що розвиваються Програми ООН з довкілля 1987 р. і т. п.).

Не менш дискусійною видається і ситуація, пов'язана із принципами міжнародного екологічного права, які все ще перебувають у процесі свого становлення. Водночас найбільш поширеними з тих, які знаходять своє безпосереднє відображення у договорах,

обов'язкових актах міжнародних організацій, практиці держав, а також у «м'якому праві», зазвичай прийнято виокремлювати:

1. принцип суверенітету держави над своїми природними ресурсами – який полягає у можливостях держави на власний розсуд здійснювати або дозволяти вести на своїй території у межах, встановлених міжнародним правом, діяльність, яка має вплив на навколишнє середовище;

2. принцип відповідальності не завдавати транскордонної шкоди навколишньому середовищу – тобто зобов'язання не завдавати шкоди навколишньому середовищу інших держав або територій за межами власної національної юрисдикції;

3. принцип превентивних дій – або подекуди «превентивний принцип», що сприймається в якості зобов'язання запобігати шкоді довкіллю, а також скорочувати, обмежувати або контролювати діяльність, яка може спричинити таку шкоду або створити ризик її заподіяння;

4. принцип співробітництва – що відображає загальну політичну прихильність до добросовісного екологічного міжнародного співробітництва в питаннях, що стосуються захисту навколишнього середовища в дусі партнерства;

5. принцип сталого розвитку – який являє собою обов'язок держави забезпечувати розвиток і використання своїх природних ресурсів у такий спосіб, який є «сталим», тобто таким, що задовольняє потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби;

6. принцип обережності – який покликаний бути застосований там, де існує значний рівень «наукової невизначеності», тобто ситуація, в якій спостерігається потенційна ймовірність заподіяння значних втрат та настання незворотного спричинення шкоди навколишньому середовищу;

7. принцип «забруднювач платить» – що встановлює вимогу, згідно з якою витрати, пов'язані із забрудненням, має нести той, хто відповідальний за його спричинення;

8. принцип спільної, але диференційованої відповідальності – який передбачає спільну відповідальність держав за охорону довкілля або його частин на глобальному, регіональному та національному рівнях з обов'язковим урахуванням усіх супутніх об-

ставин стосовно «внеску» кожної держави у створення конкретної екологічної проблеми та її здатності запобігати, зменшувати і контролювати загрозу її настання.

2. *Конвенція про оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті 1991 р. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) 1998 р.* Розроблена під егідою Європейської економічної комісії Організації Об'єднаних Націй Конвенція про оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті була підписана у 1991 році в Еспо (Фінляндія), набула чинності після шести зустрічей її підписантів у 1997 році й була ратифікована Україною у 1999 році.

Основним призначенням Конвенції вбачалось врегулювання ситуацій, в яких запланована діяльність в одній договірній державі могла спричинити значний негативний транскордонний вплив на навколишнє середовище в іншій державі, вимагаючи від сторін співпрацювати між собою до початку здійснення подібної діяльності, а також запровадити національні процедури оцінку впливу на довкілля та процедури ліцензування із обов'язковим залученням іноземних суб'єктів у зазначені процеси.

Структурно відповідний міжнародний договір складається із основних 20 статей («Визначення», «Загальні положення», «Оповіщення», «Підготовка документації з оцінки впливу на навколишнє середовище», «Консультації, які проводяться на підставі документації з оцінки впливу на навколишнє середовище», «Остаточне рішення», «Післяпроектний аналіз», «Двостороннє та багатостороннє співробітництво», «Програми досліджень», «Статус додатків», «Нарада сторін», «Право голосу», «Секретаріат», «Поправка до Конвенції», «Врегулювання спорів», «Підписання», «Ратифікація, прийняття, схвалення та приєднання», «Набуття чинності», «Вихід із Конвенції» та «Автентичні тексти»), а також 7 окремих додатків («Перелік», «Зміст документації про оцінку впливу на навколишнє середовище», «Загальні критерії, які допомагають у визначенні екологічного значення видів діяльності які не внесені у додаток І», «Процедура запиту», «Післяпроектний аналіз», «Елементи двостороннього та багатостороннього співробітництва» та «Арбітраж»).

Примітно, що станом на зараз положення цієї міжнародної угоди згодом були уточнені двічі, – шляхом прийняття Поправки

до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (м. Софія, 27 лютого 2001 року), а також Поправки до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (м. Цавтат, 4 червня 2004 року).

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля була прийнята на четвертій Конференції міністрів «Довкілля для Європи» у 1998 році в Орхусі (Данія), набула чинності у 2001 році й була ратифікована Україною у 1999 році.

Традиційно вважається, що Орхуська Конвенція ґрунтується на трьох основних стовпах, якими слугують: 1) доступ до екологічної інформації, збір і поширення екологічної інформації; 2) участь громадськості у прийнятті рішень щодо конкретних видів діяльності, обговоренні планів, програм і політик, що стосуються довкілля, підготовці підзаконних актів та/або загальноприйнятих юридично зобов'язуючих нормативних актів; а також 3) доступ до правосуддя.

Міжнародний документ містить у собі 22 статті («Мета», «Визначення», «Загальні положення», «Доступ до екологічної інформації», «Збір та поширення екологічної інформації», «Участь громадськості у прийнятті рішень щодо конкретних видів діяльності», «Участь громадськості в питаннях розроблення планів, програм і політичних документів, пов'язаних з навколишнім середовищем», «Участь громадськості у підготовці нормативних актів виконавчої влади і (або) загальнообов'язкових юридичних актів», «Доступ до правосуддя», «Нарада сторін», «Право голосу», «Секретаріат», «Додатки», «Поправки до Конвенції», «Контроль за дотриманням», «Врегулювання спорів», «Підписання», «Депозитарій», «Ратифікація, прийняття, затвердження та приєднання», «Набуття чинності», «Вихід із Конвенції» та «Аутентичні тексти»), а також 2 додатків («Перелік видів діяльності, згаданих у пункті 1 а) статті 6» та «Арбітраж»).

У 2005 році на другій Нараді Сторін було ухвалено Доповнення, яким були передбачені Поправки до Конвенції, зокрема включення нової статті, – Статті 6-bis («Участь громадськості в прийнятті рішень про умисне введення в навколишнє середовище та реалізацію на ринку генетично модифікованих організмів, а також нового додатку, – Додаток I-bis («Умови, що згадуються у статті 6»).

Питання до практичного заняття

1. Поняття міжнародного права навколишнього середовища.
2. Джерела міжнародного права навколишнього середовища.
3. Принципи міжнародного права навколишнього середовища.
4. Кодифікація міжнародного права навколишнього середовища.
5. Міжнародно-правовий захист екологічних прав людини.

Завдання для самостійної роботи:

1. Назвіть та охарактеризуйте імперативні принципи міжнародного права навколишнього середовища.
2. Надайте загальну характеристику відповідальності в міжнародному екологічному праві.

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягає регіональне співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища?
2. Що таке концепція абсолютної відповідальності держави за порушення норм міжнародного екологічного права?
3. Як визначається поняття міжнародного злочину в міжнародному праві навколишнього середовища. Що таке геноцид, екоцид, біоцид?

Теми презентацій та повідомлень:

1. Особливості міжнародно-правового регулювання охорони космічного простору і небесних тіл від антропогенного забруднення.
2. Відповідальність за шкоду, заподіяну в результаті ядерної діяльності.
3. Проблема кризи глобального потепління на Землі.

Рекомендовані джерела:

1. Гулак О. В., Головій Л. В., Савенко Г. В. Забезпечення євроінтеграційних процесів в екологічній сфері України: адміністративно-правові аспекти : монографія. Київ : КОМПРИНТ, 2018. 398 с.

2. Блавацька Д. А. Проблеми систематизації національного екологічного законодавства в контексті євроінтеграції. *Право та інновації*. 2016. № 4. С. 78-85.
3. Микієвич М. М. Європейське право навколишнього середовища : навчальний посібник. Львів, 2004. 256 с.
4. Мицик В. В., Буроменський М. В., Буткевич О. В. Міжнародне публічне право : підручник / під. ред. В.В. Мицика. Харків : Право. Т. 1. Основи теорії. 2019. 416 с.
5. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Поняття міжнародного права та його особливості.
2. Юридично обов'язкова сила норм міжнародного права.
3. Сфера дії міжнародного права. Суб'єктна і об'єктна сфери міжнародного права. Просторова сфера дії міжнародного права.
4. Виникнення міжнародного права та періодизація його історії.
5. Сучасне міжнародне право і його ознаки.
6. Функції міжнародного права.
7. Взаємодія і взаємовплив міжнародного і внутрішньодержавного права.
8. Дуалізм і монізм у взаємовідношенні міжнародного і внутрішньодержавного права. Ст. 9 Конституції України про співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права.
9. Система міжнародного права.
10. Співвідношення міжнародного публічного і міжнародного приватного права.
11. Поняття та перелік джерел міжнародного права.
12. Міжнародний звичай у системі джерел міжнародного права.
13. Міжнародний договір у системі джерел міжнародного права.
14. Загальні принципи права як джерело міжнародного права.
15. Односторонні акти держав як джерело міжнародного права.
16. Акти міжнародних організацій як джерело міжнародного права.
17. Засоби визначення норм міжнародного права.
18. М'яке право, як допоміжне джерело міжнародного права.
19. Кодифікація міжнародного права.
20. Норми міжнародного права. Імплементация міжнародних норм.
21. Поняття та нормативний зміст основних принципів міжнародного права.
22. Поняття та види суб'єктів міжнародного права.
23. Поняття та зміст міжнародної правосуб'єктності.
24. Обмеження міжнародної правосуб'єктності.
25. Міжнародна правосуб'єктність держав. Зміст правосуб'єктності держав. Основні права і обов'язки держави. Унітарні та складні держави.

26. Правосуб'єктність націй і народів, що борються за національне визволення.
27. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій.
28. Міжнародна правосуб'єктність Міжнародного Комітету Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.
29. Міжнародна правосуб'єктність державоподібних утворень.
30. Проблема міжнародної правосуб'єктності фізичної особи.
31. Поняття визнання в міжнародному праві. Теорії визнання. Види визнання. Форми визнання.
32. Інститут правонаступництва держав у міжнародному праві. Джерела інституту правонаступництва.
33. Поняття правонаступництва в міжнародному праві. Підстави правонаступництва. Види і форми правонаступництва.
34. Міжнародно-правове регулювання правонаступництва держав щодо міжнародних договорів, державної власності, державних архівів, державних боргів.
35. Правонаступництво України в зв'язку з розпадом СРСР.
36. Поняття та джерела права міжнародних договорів.
37. Поняття та види міжнародних договорів.
38. Форма, найменування та структура міжнародного договору.
39. Стадії укладання міжнародного договору.
40. Ратифікація міжнародного договору. Ратифікаційна грамота. Депозитарій міжнародного договору. Реєстрація договорів.
41. Застереження до міжнародного договору. Тлумачення міжнародного договору.
42. Набрання міжнародним договором чинності. Дія міжнародного договору.
43. Недійсність міжнародних договорів. Припинення і зупинення дії договорів.
44. Населення та громадянство в міжнародному праві.
45. Режим іноземців. Особи без громадянства.
46. Біженці, вимушені переселенці. Право притулку.
47. Покоління прав людини. Класифікація прав і свобод людини. Принцип поваги прав людини.
48. Поняття та класифікація міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини.
49. Основні міжнародно-правові акти про права людини.
50. Спеціалізовані органи ООН із захисту прав людини.
51. Універсальні і регіональні механізми захисту прав людини.

52. Європейський суд з прав людини: загальна характеристика діяльності.
53. Порядок виконання в Україні рішень Європейського суду з прав людини.
54. Поняття і види територій у міжнародному праві. Демілітаризовані та нейтралізовані території.
55. Поняття та склад території держави.
56. Способи придбання території.
57. Державні кордони.
58. Правовий режим міжнародних рік.
59. Правовий режим Антарктики. Система договору про Антарктику.
60. Режим Арктики. Секторальний принцип розподілу арктичних просторів.
61. Поняття та кодифікація міжнародного морського права. Види морських просторів.
62. Внутрішні морські води і їх правовий режим. Режим морських портів.
63. Поняття, межі та правовий режим територіальних вод. Право мирного проходу.
64. Поняття та правовий режим прилеглої зони.
65. Виключна економічна зона та її правовий режим.
66. Континентальний шельф і його правовий режим. Межі континентального шельфу. Делімітація континентального шельфу.
67. Відкрите море і його правовий режим. Свободи відкритого моря.
68. Правовий статус Міжнародного району морського дна. Використання ресурсів Міжнародного району морського дна. Міжнародний орган з морського дна. Концепція загальної спадщини людства.
69. Поняття і види міжнародних проток. Правовий статус і режим міжнародних проток. Режим Чорноморських проток.
70. Правовий режим міжнародних каналів. Режим Суецького каналу.
71. Поняття, джерела, характерні риси та види міжнародних організацій.
72. Правовий статус і функції міжнародних організацій.
73. Правова природа актів міжнародних організацій.
74. Створення і припинення діяльності міжнародних організацій.

75. ООН: цілі і принципи діяльності, членство.
76. Рада Безпеки ООН, її функції. Членство. Порядок прийняття рішень.
77. Генеральна Асамблея ООН, її структура. Порядок роботи та порядок прийняття рішень.
78. Міжнародні конференції: поняття, правила процедури, порядок прийняття рішень.
79. Поняття і значення права мирного вирішення міжнародних спорів.
80. Поняття міжнародного спору. Види міжнародних спорів.
81. Засоби вирішення міжнародних спорів. Класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів.
82. Дипломатичні засоби вирішення міжнародних спорів. Безпосередні переговори і консультації. Добрі послуги і посередництво.
83. Судові засоби вирішення міжнародних спорів. Міжнародний арбітраж як засіб мирного вирішення міжнародних спорів. Постійна палата третейського суду.
84. Постійна палата міжнародного правосуддя.
85. Структура і компетенція Міжнародного Суду ООН.
86. Вирішення спорів органами ООН. Вирішення спорів у міжнародних організаціях.
87. Поняття та джерела права зовнішніх зносин.
88. Зовнішня політика, дипломатія і міжнародне право.
89. Органи зовнішніх зносин держав.
90. Дипломатичні представництва. Поняття, види і функції.
91. Дипломатичний корпус. Голова дипломатичного представництва. Початок та закінчення місії глави дипломатичного представництва. Структура та персонал дипломатичних представництв.
92. Дипломатичні привілеї та імунітети.
93. Поняття та джерела консульського права. Встановлення консульських відносин.
94. Класи консульських установ. Функції консульських установ.
95. Персонал консульської установи. Консульський корпус. Початок і закінчення консульської місії.
96. Консульські імунітети та привілеї.
97. Дипломатичне право спеціальних місій.
98. Дипломатичне право міжнародних організацій.

99. Поняття та джерела права міжнародної відповідальності.
100. Правові наслідки міжнародно-протиправного діяння.
101. Поняття та джерела міжнародного кримінального права.
102. Відповідальність фізичних осіб за міжнародним кримінальним правом.
103. Міжнародні кримінальні суди.
104. Міжнародна співпраця в боротьбі із злочинністю. Екстрадиція.
105. Поняття, цілі й принципи права міжнародної безпеки.
106. Регіональні міжнародні організації у системі колективної безпеки. ОБСЄ. НАТО.
107. Заходи зміцнення довіри. Міжнародний контроль. Роззброєння. Договір ПРО.
108. Поняття та джерела міжнародного права збройних конфліктів.
109. Поняття та види збройних конфліктів.
110. Початок війни і його правові наслідки. Цілі війни. Театр війни.
111. Нейтралітет під час війни.
112. Захист поранених і хворих під час війни.
113. Поняття окупації та її дія в часі. Режим військової окупації.
114. Правове положення учасників збройних конфліктів. Військово-полонені. Найманці.
115. Заборонені засоби і методи ведення війни.
116. Захист цивільних об'єктів та культурних цінностей в період збройного конфлікту.
117. Закінчення війни і його міжнародно-правові наслідки.
118. Поняття та принципи міжнародного екологічного права.
119. Джерела міжнародного екологічного права.
120. Міжнародні екологічні організації та конференції.
121. Міжнародно-правова охорона фауни та флори.
122. Міжнародно-правова охорона Світового океану від забруднення.
123. Поняття, джерела та принципи міжнародного економічного права.
124. Сучасна система міжнародних економічних організацій.

(перелік питань до заліку має включати 50, до екзамену – 100 питань)

РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.
3. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_a04.
4. Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text.
5. Віденська Конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів від 08.04.1983 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU83K04U?an=489>.
6. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. // УРСР у міжнародних відносинах: міжнародні договори, конвенції, угоди та інші акти, учасником яких є Україна. К., 1966.
7. Віденська конвенція про консульські зносини. 24 квітня 1963 р. // Інформаційно-довідковий бюлетень консульських зносин. К., 1996.
8. Алма-Атинська декларація від 21 грудня 1991 року. Додаток II. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_189#Text.
9. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text.
10. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (І Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.

11. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (II Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text.

12. Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (III Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

13. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (IV Женевська конвенція 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

15. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.

16. Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується прийняття додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III) 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text.

17. Конвенція про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (I Гаазька конвенція) від 18.10.1907. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_938.

18. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

19. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

20. Проект висновків щодо ідентифікації міжнародного звичаєвого права з коментарями 2018 року. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_13_2018.pdf.

21. Проект Комісій міжнародного права статей про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння 2001 року.

URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf.

22. Проект статей про відповідальність міжнародних організацій 2008 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/intorg_responsibility.pdf.

23. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті 1991 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_272.

24. Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_045#Text.

25. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

26. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища (5-16 червня 1972 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454#Text.

27. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text.

28. Конвенція Монтевідео про права і обов'язки держав 1933 року. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>.

29. Конвенція ООН з морського права 1982 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057.

30. Конвенція про режим судноплавства на Дунаї 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_175.

31. Конвенція про відкрите море від 29.04.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_180.

32. Конвенція про територіальне море та прилеглу зону 1958 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_178.

33. Конвенція про континентальний шельф 1958 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_179.

34. Конвенція про мирне вирішення міжнародних спорів 1907 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_938.

35. Конвенція про режим судноплавства на Дунаї 1948 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_175.

36. Манільська декларація про мирне вирішення спорів 1982 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_568.

37. Міжнародна конвенція з попередження забруднення з суден 1973/78 рр. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896_009.

38. Міжнародна конвенція по охороні людського життя на морі 1974 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_251.

39. Конвенція про Міжнародну організацію морського супутникового зв'язку (ІНМАРСАТ) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_017.

40. Північноатлантичний договір 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text.

41. Європейська конвенція про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій 1986 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_683#Text.

42. Декларація про Індійський океан як зону миру 1971 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/indian_ocean.shtml.

43. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text.

44. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про юрисдикційні імунітети держав та їх власності. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU04277>.

45. Статут Ради Європи 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text.

46. Європейська конвенція про імунітет держав. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_060#Text.

47. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#o162.

48. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

49. Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 27 січня 1967 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text.

50. Протокол про охорону довкілля до Договору про Антарктику 1991р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_645#Text.

51. Конституція України 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

52. Закон України про міжнародні договори України 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

53. Акт проголошення незалежності України: Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>.

54. Закон України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>.

55. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.

56. Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>.

57. Кодекс торговельного мореплавства України 1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80>.

Основні джерела

58. Аверочкіна Т. В. Морське право: навч.метод. посібн., освітні програми підготовки здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра в Національному університеті «Одеська юридична академія» / Т. В. Аверочкіна., В. В. Гаверський. Одеса: Фенікс, 2021. 162 с.

59. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.

60. Гулак О. В., Головій Л. В., Савенко Г. В. Забезпечення євроінтеграційних процесів в екологічній сфері України: адміністративно-правові аспекти: монографія. Київ: КОМПРИНТ, 2018. 398 с.

61. Гутник В. Міжнародний кримінальний суд: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 194 с.

62. Дахно І.І., Алієва-Барановська В. М. Міжнародне економічне право. К.: ЦУЛ, 2019. 368 с.

63. Застосування норм міжнародного гуманітарного права в національній судовій практиці. Методичний посібник для проведення одноденних тренінгів / Упоряд.: М. Єлігулашвілі, Д. Свиридова, О. Семенюк, Т. Фулей. Київ, УГСПЛ, 2020.

64. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / Т-во Червон. Хреста України, Фонд підтримки фундам. дослідж. Одеса: Фенікс, 2018. 39 с.

65. Історія дипломатії: навч.-методичний посібник / за ред. завідуючого кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Одеса: Гельветика, 2021. 116 с.

66. Крупеня І. М. Дипломатична та консульська служба: навч. посіб. Київ: КиМУ, 2019. 336 с.

67. Міжнародне публічне право: у 2 т.: підручник / за ред. В. В. Мицика; авт. кол.: В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін. Харків: Право, 2020. Т. 1. Основи теорії. 416 с.

68. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики: колективна монографія / Х. Н. Бехруз, М. Р. Аракелян, С. С. Андрейченко [та ін.]. Одеса: Фенікс, 2023. 464 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26023>.

69. Міжнародне публічне та приватне право сучасності: навчально-методичний посібник / Ю. Ю. Акіменко, О. О. Белогубова, К. В. Мануїлова, П. П. Войтович, О. К. Канєнберг-Сандул. Львів: Видавець Кошовий Б.-П. О., 2023. 99 с.

70. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності): підруч. / В. А. Гринчак, І. В. Земан, І. І. Когутич, О. К. Марін. Харків: Право, 2019. 440 с.

71. Міжнародне право у світі динамічних змін: контури майбутнього міжнародного правопорядку: колект. монографія / наук. ред. В. Репецький, І. Земан, В. Гутник. Львів, Дрогобич: Коло, 2021.

72. Міжнародно-правова відповідальність: теоретичний погляд: монографія / С. В. Ківалов та ін.; відп. ред. С. В. Ківалов. Одеса: Юридична література, 2017. 205 с.

73. Мицик В. В., Буроменський М. В., Буткевич О. В. Міжнародне публічне право: підручник / під. ред. В. В. Мицика. Харків: Право. Т. 1. Основи теорії. 2019. 416 с.

74. Право зовнішніх зносин: навч. – метод. посібник / О. О. Белогубова, К. В. Мануїлова, В. В. Музика / за ред. завідуючого кафедри міжнародного та європейського права, професора О. В. Бігняка. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». 2022. 90 с.

75. Сvida Т. О. Право міжнародних організацій: навчально-методичний посібник до вивчення курсу. Ужгород : Вид-во Ужгородського національного університету, 2018. 45 с.

76. Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 522.

77. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.

78. Сироїд Т. Л. Міжнародне кримінальне право : підруч. Харків : Право, 2023. 512 с.

79. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підруч. / Н. А. Зелінська, С. С. Андрейченко, Н. В. Дрьоміна-Волок, Д. О. Коваль ; за ред. Н. А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.

80. Українське та міжнародне морське право: навч. посіб. / В.М. Гуцуляк, Є.М. Ключова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 268 с.

81. Харитонов Р. Ф., Чайковський Ю. В. Право міжнародної безпеки : навч.- метод. посібник / Р. Ф. Харитонов, Ю. В. Чайковський – Одеса : 2022. – 28 с.

82. Чубарєв В.Л. Міжнародне економічне право. – К.: Вид-во Юрінком Інтер, 2021. – 368 с.

Допоміжні джерела

83. Андрейченко С. С., Каненберг-Сандул О. К. Міжнародна правова відповідальність держави за поведінку державних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021, № 1. С. 349-351. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/89.pdf.

84. Албу А. А. Багатомовний договір як предмет тлумачення в міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. 12. С. 500-503.

85. Антошкіна В. К. Ознаки та особливості права, які зумовлюють необхідність тлумачення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 233-239.

86. Атаманова Н. В. Роль та значення міжнародних договорів у національній правовій системі України. *Право і суспільство. Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики*. 2020. № 2. С. 7-13. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/4.pdf.

87. Банчук-Петрова О.В. Дипломатія у механізмі врегулювання міжнародних територіальних спорів. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. Випуск 5. 2020. С. 9-21.

88. Бехруз Х. Н., Аракелян М. Р., Мануїлова К. В. Практика Європейського суду з прав людини щодо експропріації та прав власності. *Право та державне управління*. 2023, № 1. С. 261-265.

89. Бехруз Х. Н Становлення норм про правонаступництво міжнародних організацій щодо міжнародної відповідальності. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2023. № 1 (79). С. 294-300.

90. Вайцеховська О. Р. Питання міжнародної правосуб'єктності міжнародних неурядових фінансових організацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. № 80. С. 15-20.

91. Галімурка П.І. Механізм призначення тимчасових заходів у спорах щодо тлумачення або застосування Конвенції ООН з морського права // Том 2 № 76 (2023): *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. С. 212-219.

92. Грушко М. В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна республіка Крим та м. Севастополь. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 230-238.

93. Грабинський М. І., Грушко М. В. Міжнародно-правова відповідальність держави- правонаступниці за порушення зобов'язань держави-попередниці. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 101-105.

94. Гутник В., Яворський Я. Право міжнародних договорів у наукових працях Херша Лаутерпахта. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 69. URL : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.72>.

95. Дармін М.О. Види міжнародних судових установ та їх роль в забезпеченні права на судовий захист // Том 64 (2021): *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. С. 363-367.

96. Замрига, А. В., & Падалка, М. А. (2023). Міжнародно-правова відповідальність при правонаступництві держав. *Київський часопис права*, (3), 187-191. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.27>.

97. Каненберг-Сандул О. К. Еволюція створення системи міжнародного правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022, №1. С. 317 – 319. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/79.pdf.

98. Крилов М. А. Розвиток інституту дипломатичного захисту фізичних і юридичних осіб : *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право* / Національний університет «Одеська юридична академія», МОН України, Одеса, 2021. 25 с.

99. Маїлунц К. Е. Правонаступництво держав щодо міжнародно-правової відповідальності : *дис...доктора філос.* / Маїлунц, Каріне Еріківна ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 237 с.

100. Мануїлова К. В. Особливості міжнародно-правової відповідальності за міжнародним правом в контексті правонаступництва. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 106-109.

101. Мануїлова К. В. Загальні принципи права у міжнародному праві. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 389-394. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.55>.

102. Мануїлова К. В., Гребенюк Д. О. Виклики сучасного міжнародного права: від публічного до приватного. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 619-623. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/149>.

103. Мануїлова А. І. Естопель як загальний принцип міжнародного права. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 Міжнародне право*. Національний університет «Одеська юридична академія», МОН України. Одеса, 2021.

104. Мануїлова А. І. Класифікація принципу естопель в міжнародному праві. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2020. № 5. Р. 29-34.

105. Мануїлова А.І. Умови застосування та правові наслідки порушення принципу естопель. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 674-677.

106. Рагуліна К.А. Міжнародний договір як джерело права в Україні: загальнотеоретичний аспект : *автореф. дис. канд. юрид. наук* : 12.00.01. Х., 2021. 23 с.

107. Річард Маккензі-Грей Скот Скорочення підстав, за яких застосування сили є юридично допустимими. URL: <https://justtalk.com.ua/post/skorochennya-pidstav-za-yakih-zastosuvannya-sili-e-yuridichno-dopustimim>.

108. Рудницька О.П. Роль міжнародного Суду ООН у вирішенні міждержавних спорів // *Юридичний науковий електронний журнал*. №2/2023. С. 539-543.

109. Софінська І.Д. Філософсько-правова доктрина громадянства. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права*. Національний університет «Львівська політехніка». 2019. 514 с.

110. Сурілова О.О. Міжнародна відповідальність за злочин екоциду // *Наукові праці НУ ОЮА* 2022. №30. С. 46-55.

111. Ткаченко В.В. Правосуб'єктність у міжнародному приватному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 470–473.

112. Трояновський О. В. Некодифіковані сфери правонаступництва держав: теоретико-практичні проблеми. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2023. № 1 (79). С. 313-318.

113. Форманюк В.В., Канєнберг-Сандул О.К. Загальні аспекти міжнародного правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал* № 5, 2023. URL: <https://adobeacrobat.app.link/Mhhs4GmNsxb>.

114. _Форманюк В.В., Канєнберг-Сандул О.К. Особливості практики захисту прав людини в умовах військової агресії системою міжнародного правосуддя. *Правові новели* № 20, 2023 URL: http://legalnovels.in.ua/journal/20_2023/16.pdf.

115. Фисун Ю. Правомірні обмеження права на свободу думки, совісті і релігії: виклики глобалізованого світу. *Український часопис міжнародного права*. 2020. № 3. С. 56-63.

116. Шкабаро В.М., Боярський В.О., Територіальне верховенство як іманентна ознака суверенітету та міжнародної суб'єктності держави. *Соціальний калейдоскоп*, 2023. С. 64-73.

117. Arakelian, M., Bekhruz, K., & Yarova, L. Prohibited means and methods of armed conflicts. *Amazonia Investiga*. 9(26). 2020. P.349-355. URL:<https://www.amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1160/1054>.

118. Bekhruz Khashmatulla. Notion and Types of Information Offenses in Social Networks /Bekhruz Khashmatulla,Oksana Safonchuk, Kateryna Hlyniana// *Test Engineering & Management*. March-April 2020 Page No. 6880-6887. URL:<http://testmagzine.biz/index.php/testmagzine/article/view/4754/3974>.

119. Baranenko, D., Stepanova, T., Aneesh. V.P., Kostruba, A., & Akimenko, Y. Delimitation of jurisdiction of commercial, civil and administrative courts: IT challenges. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22. Num. 7. July. P. 85-90. DOI <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.7.11>.

120. Voitovych P., Bondarenko K., Ennan R., Havlovska A., Shliienko V. Objects of international property rights created by artificial intelligence: international legal regulation // *Cuestiones Politicas*. 2021. – 39(68), 505-519.URL: <https://hdl.handle.net/11300/17735>.

121. Voitovych P., Ennan R., Voloshyna V., Matiiko M., Popeliuk V. Compensation for Damage Caused by Crimes related to the use of the Objects of Intellectual Property Rights in the IT-Sphere: ECTHR Practice. *TEST Engineering & Management*, 2020. – 83, 976-986. <http://www.testmagazine.biz/index.php/testmagazine/article/view/7370>.

122. Voitovych P., Ennan R., Voloshyna V. Criminal Liability for the Infringement of IP Rights: Ukraine and the European Court of Human Rights Case Law. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2020. – 4(8), 291-297 URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1606846554.pdf.

123. Hrushko M. Transformation challenges for the international humanitarian law system: migration crisis as the latest tool for hybrid warfare. (A vision from Ukraine). // Kovalchuk V., Zharovska I., Mykievych M., Hrushko M., Hrabynskyi M. *Revista UNISCI / UNISCI Journal*. 2022. No. 59. P. 129-144; URL: <http://www.unisci.es/transformation-challenges-for-the-international-humanitarian-law-system-migration-crisis-as-the-latest-tool-for-hybrid-warfare-a-vision-from-ukraine>.

124. Hrushko M. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine // A. G. Kolb, M. Hrushko, H. Teteriatnyk, O. Chepik-Trehubenko, O. Kotliar. *Cuestiones Políticas*. Vol. 39. 2021. No 71. P. 334-349. URL <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/37423/40879>

125. Galyna, T., Hrushko, M., Grygor'yeva, V. V., Manuilova, K., & Kramar, R. (2023). The role of international law in ensuring international security. *Lex Humana (ISSN 2175-0947)*. № 15(4). P. 590-608. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2833>.

126. Interaction of IHRL and IHL in the field human rights promotion: International standards and national dimension / co-authors: Mykhailo M. Prokhorenko, Kateryna V. Manuilova, Iryna V. Tarasova, Viktor V. Nazarov, Kateryna V. Denysenko. *Informatol*. 2022. Vol. 55. 1-2. P. 42-52. URL: <https://hrcak.srce.hr/broj/21210>.

127. Cryer R., Robinson D., Vasiliev S. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 644 p.

128. Kovalchuk, V., Kovnyi, Y., Prokhorenko, M., Manuilova, K. & Poliarush-Safronenko. S. (2023). Examining the contemporary ethno-

national policy: a comprehensive analysis of the political rights and legal status of indigenous peoples. *Juridicas*, 20 (1), 94-114. DOI: <https://doi.org/10.17151/jurid.2023.20.1.6>.

129. Nicholas J. Cull. Public Diplomacy: Foundations for Global Engagement in the Digital Age. Polity, 2019. 272 p.

130. Pasechnyk O. Suprastatehood and supranationality in the prism of modern international law. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (62). P. 182–188. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.62.02.17>

131. Stahn C. A Critical Introduction to International Criminal Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 448 p.

132. Rome Statute of the International Criminal Court : Article-by-Article Commentary / ed. by K. Ambos. 4th ed. München : C. H. Beck, 2022. 3008 pp.

133. Tanaka Y. The International Law of the Sea: 3rd edition. Cambridge University Press, 2019.

134. The International Court of Justice (International Law series, 23) by William A. Schabas. Edward Elgar Publishing (October 31, 2020).

135. O. Tsybul'ska, V. Prytuliak, S. Shcherbak, O. Verba, & A. Kozhevnikova. (2022). Digitalization of the ECtHR Activities in Inheritance Cases and in Compulsory Enforcement of Jurisdictional Decisions: International-Legal Aspect. *Amazonia Investiga*. Vol 11, N 58. (2022), p.p. 168 – 176.

136. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. 720 pp.

Ресурси відкритого доступу

1. <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-obyednanih-nacij> – сайт Організації Об'єднаних Націй.

2. <https://ukraine.un.org/uk> – сайт Представництва ООН в Україні.

3. <https://netherlands.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/spivrobotnictvo-z-mizhnarodnimi-organizacijami/mizhnarodnij-sud-oon> – сайт Міжнародного суду ООН.

4. <https://www.un.org/en/ga/> – сайт Генеральної Асамблеї ООН.

5. <https://www.unhcr.org> – сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців.

6. <https://www.coe.int/uk/web/kyiv> – сайт Ради Європи.

7. <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/ukr&> – сайт Європейського суду з прав людини.

8. <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Internationalcrimesdatabase>. <https://europa.eu/> – сайт Європейського Союзу.

9. https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk – сайт Представництва Європейського Союзу в Україні.

10. <http://www.corteidh.or.cr> – сайт Міжамериканського суду з прав людини.

11. <https://blogs.icrc.org/ua/> – сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста.

Сайти державних органів влади України

12. <http://www.president.gov.ua> – сайт Президента України.

13. <http://www.academy.gov.ua> – сайт Національної академії державного управління при Президентові України.

14. <http://portal.rada.gov.ua> – сайт Верховної Ради України.

15. <http://www.ombudsman.gov.ua/> – сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

16. <http://www.kmu.gov.ua/control> – сайт Кабінету Міністрів України.

17. <http://www.minjust.gov.ua/> – сайт Міністерства юстиції України.

18. <http://mfa.gov.ua/ua> – сайт Міністерства закордонних справ України.

19. <https://ppu.gov.ua> – сайт Представництва Президента України в Автономній республіці Крим.

Інші інтернет-джерела

20. <http://helsinki.org.ua> – сайт Української Гельсінської спілки з прав людини.

21. www.healthrights.in Health Rights – портал захисту прав пацієнтів. 23. <https://www.uail.com.ua/> – сайт Української асоціації міжнародного права.

22. <http://dspace.onua.edu.ua/> eNUOLAIR – репозитарій (архів) Національного університету «Одеська юридична академія».

Навчальне видання

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

Навчально-методичний посібник
для підготовки здобувачів першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08,
спеціальності 081, галузі знань 29, спеціальності 293

Укладачі:

**Катерина Вікторівна Мануїлова
Юлія Василівна Цуркан-Сайфуліна
Альона Сергіївна Бугасць
Оксана Олександрівна Белогубова
Мальвіна Валеріївна Грушко
Оксана Костянтинівна Канєнберг-Сандул
Едуард Едуардович Кузьмін**

Електронне видання

В авторській редакції

Ум-друк. арк. 13,6. Зам. № 2411-04.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net